

ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКА НАУКОВА ПЛАТФОРМА

*Т*еорія і методика
професійної освіти

Колективна монографія

Випуск 4

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2026

УДК 378:37(075.8)
Т 33

РЕЦЕНЗЕНТИ

Оксана Миколаївна ШПОРТУН, доктор психологічних наук, професор,
Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти» (Вінниця, Україна);

Ліна Миколаївна РИБАЛКО, доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Ольга Миколаївна НЕЖИВА, доктор філософських наук, професор,
Національний університет харчових технологій (Київ, Україна).

Т 33 Теорія і методика професійної освіти : колективна монографія.
Редакційна колегія: С. В. Грищенко, О. О. Лілік, І. В. Бужина,
Н. Н. Завидівська, О. І. Завидівська. Випуск 4. 2026. Чернігів: Десна
Поліграф, 2026. 160 с.

ISBN 978-617-8145-79-8

УДК 378:37(075.8)

У колективній монографії розкрито теоретичні і методичні засади різних аспектів професійної освіти в Україні: проаналізовано нормативні документи, що регулюють здійснення педагогічного процесу в закладі вищої освіти; охарактеризовано громадянську ідентичність здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану; висвітлено професійний та особистісний імідж викладача закладу освіти; розкрито потенціал неформальної освіти у формуванні загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів; проаналізовано теоретичні і практичні аспекти здорового харчування як ключової складової здорового способу життя студентської молоді; визначено та охарактеризовано педагогічні стратегії формування трансверсальних компетентностей у здобувачів вищої освіти технічного профілю.

*Рекомендовано до друку
редакційною колегією Північноукраїнської наукової платформи
(Протокол № 5 від 06.04.2026 року)*

ISBN 978-617-8145-79-8 © Північноукраїнська наукова платформа, 2026
© Автори, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕМОВА	4
-----------------	----------

РОЗДІЛ 1

Імерідзе М. Б., Єфремова О. П., Грищенко О. П., Бужина І. В., Грищенко С. В.

НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	5
---	----------

РОЗДІЛ 2

Носко М. О., Грищенко С. В., Імерідзе М. Б., Бужина І. В., Носко Ю. М.

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	31
--	-----------

РОЗДІЛ 3

Носовець Н. М., Мисливець Ю. М., Калмиков О. Ю.

ПРОФЕСІЙНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	52
---	-----------

РОЗДІЛ 4

Лілік О. О., Бивалькевич Л. М.

ПОТЕНЦІАЛ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНИХ І ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	78
--	-----------

РОЗДІЛ 5

Карпова І. Г.

ЗДОРОВЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	96
---	-----------

РОЗДІЛ 6

Столяренко О. В., Столяренко О. В., Магас Л. М.

ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ТРАНСВЕРСАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ	142
--	------------

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗДІЛІВ	157
--------------------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

В умовах реформування системи вітчизняної вищої освіти, остаточної невизначеності пріоритетів її розвитку та динамікою відповідних змін, потребує детального вивчення проблеми теорії та методики професійної освіти. Відповісти на виклики сучасності, стрімкий розвиток наукового знання, зростання кількості та різноманітності інформаційних ресурсів, зміни ціннісного рівня, зокрема – девальвація статусу викладацької діяльності, з-поміж іншого покликана система вітчизняної професійної освіти.

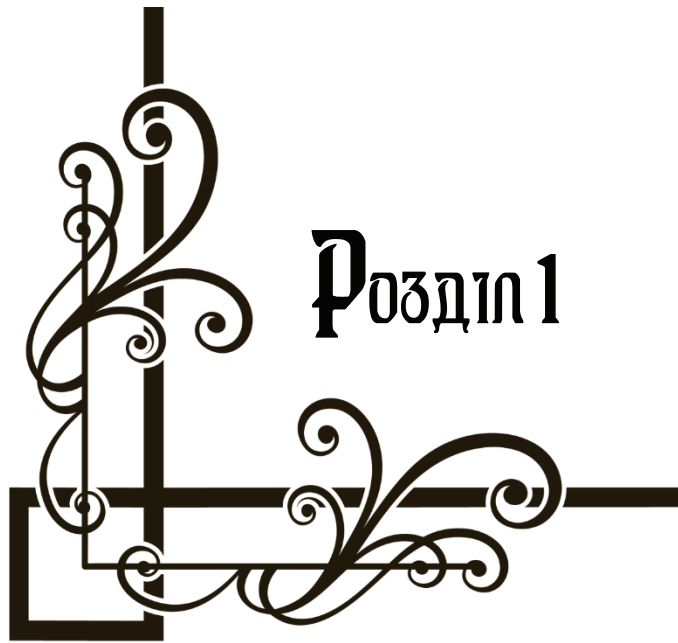
В колективній монографії «Теорія і методика професійної освіти» «професійна підготовка» розглядається: як процес, у ході якого відбувається професійне становлення майбутніх фахівців; як мета і результат діяльності освітнього закладу; як суть залучення здобувачів вищої освіти в освітню та майбутню професійну діяльність. Професійна освіта може розглядатися як засіб самореалізації особистості, оскільки саме в професійній діяльності найбільш повно розкриваються здібності людини, а також як засіб соціального самозахисту.

Колективна монографія репрезентує проблемні аспекти функціонування вітчизняної системи професійної освіти з огляду на декларування її стратегічним напрямом поступового узгодження із міжнародними вимогами. Текст монографії містить відповідні посилання на використані матеріали, які покликані відобразити сучасний стан наукового вивчення окремих тем та подати актуальні складові сьогоденної вітчизняної професійної освіти в теоретичному та методичному аспектах.

В розділах колективної монографії зроблено акцент на головних завданнях професійної освіти: створення довгострокової основи інтелектуального потенціалу суспільства, усебічне розкриття здібностей і гармонійний розвиток кожної особистості, забезпечення однакових можливостей усім членам суспільства; кон'юнктурне насичення ринку праці робочою силою певної професійної і кваліфікаційної структури, забезпечення кожній людині всебічного розвитку в процесі набуття професійної освіти.

Автори вважатимуть своє завдання виконаним, якщо матеріали колективної монографії допоможуть фахівцям у різних галузях усвідомити актуальні проблеми та підкажуть нові ідеї і практичні кроки оптимізації освітнього процесу.

Редакційна колегія

Розділ 1

УДК 378(075.8)

DOI 10.69842/prof2026.4.1

*Максим ІМЕРІДЗЕ, Олена ЄФРЕМОВА,
Олександра ГРИЩЕНКО, Ірина БУЖИНА,
Світлана ГРИЩЕНКО*

*Maksym IMERIDZE, Olena YEFREMOVA,
Alexandra HRYSHCHENKO, Iryna BUZHINA,
Svitlana HRYSHCHENKO*

**НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ,
ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ
В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

**REGULATORY DOCUMENTS GOVERNING
THE EDUCATIONAL PROCESS
AT HIGHER EDUCATION INSTITUTION**

У статті здійснено всебічний аналіз правових засад організації педагогічного процесу у закладах вищої освіти (ЗВО) України в умовах сучасних трансформацій та інтеграції до європейського освітнього простору. Розглянуто актуальність дослідження, яка визначається необхідністю узгодження національних правових норм із принципами Болонського процесу та потребою в чіткому балансуванні рівнів регулювання – від державного контролю до автономного управління університетів.

Особлива увага приділена питанням взаємодії державного замовлення, потреб ринку праці та збереження академічних свобод учасників освітнього процесу. Основною метою роботи визначено формулювання та систематизацію базових принципів, які сприяють підвищенню ефективності освітньої діяльності, а також поглиблений аналіз ієрархії нормативних документів – від Конституції України та галузевих законів до внутрішніх положень ЗВО, що регламентують права та обов'язки викладачів і здобувачів освіти.

У публікації підкреслюється, що основу правового регулювання освітньої сфери складають Закон України «Про освіту» і Закон України «Про вищу освіту», які визначають ключові принципи автономії закладів вищої освіти та академічної свободи. Автором доведено, що якість освітнього процесу забезпечується комплексною системою, що включає внутрішній моніторинг ЗВО, зовнішні оцінювання та контроль з боку Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

У статті також детально висвітлюються питання правового регулювання дистанційного навчання як перспективної форми організації освітнього процесу, яка має на меті застосування інформаційно-комунікаційних технологій та індивідуалізацію освітніх траєкторій. Обґрунтовано важливість відповідності матеріально-технічної бази ЗВО вимогам сучасності, що досягається через активізацію місцевого самоврядування та виконання міжнародних договорів.

Зроблено висновок, що успішність педагогічного процесу тісно пов'язана зі створенням безпечного освітнього середовища та здатністю закладів вищої освіти адаптувати освітні стандарти до регіональних і культурних особливостей за допомогою механізмів самоврядності.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, заклади освіти, заклад вищої освіти, освітній процес, законодавство про освіту.*

This article offers an in-depth examination of the legal framework shaping the organization of the educational process within higher education institutions (HEIs) in Ukraine, focusing on current transformations and the nation's integration into the European Higher Education Area (EHEA). The study underscores its importance by addressing the necessity of harmonizing national legal standards with the principles of the Bologna Process while achieving an effective balance across different levels of regulation – from state oversight to the autonomous governance of universities.

Special emphasis is placed on exploring the dynamics between state funding, the demands of the labor market, and the safeguarding of academic freedoms for all participants in the educational process. The primary goal of this research is to identify and systematize foundational principles that enhance the efficiency of educational activities, alongside a comprehensive analysis of the regulatory framework hierarchy. This spans from the Constitution of Ukraine and sector-specific laws to internal university regulations that define the rights and responsibilities of faculty members and students alike.

The publication highlights that the legal foundation of the education sector in Ukraine is anchored in the Law of Ukraine «On Education» and the Law of Ukraine «On Higher Education». These legislative frameworks establish the core principles of institutional autonomy for higher education establishments and uphold academic freedom. The author underscores that the quality of education is maintained through a multilayered system comprising internal quality monitoring by institutions, external evaluations, and regulatory oversight conducted by the National Agency for Higher Education Quality Assurance.

Further, the article thoroughly explores the legal governance of distance learning, presenting it as a progressive model for organizing educational processes. This approach leverages information and communication technologies while promoting the customization of learning trajectories to individual needs. The necessity of modernizing the material and technical infrastructure of higher education institutions is also emphasized, supported by activating local self-governance mechanisms and leveraging international agreements.

In conclusion, the article asserts that the effectiveness of the pedagogical process depends significantly on fostering a safe and supportive learning environment. Additionally, it highlights the pivotal role of higher education institutions in adapting academic standards to align with regional and cultural specificities through robust self-governance frameworks.

Key words: *regulatory and legal framework, education institutions, higher education institution, educational process, education legislation.*

Постановка проблеми. Розвиток системи вищої освіти займає провідне місце у пріоритетах державної політики. Заклади вищої освіти відіграють ключову роль, користуючись особливим статусом та привертаючи увагу не лише з боку державних органів і широкої громадськості, але й з боку міжнародної спільноти. Саме через діяльність університетів і академій формується майбутній кадровий потенціал України. Хоча заклади вищої освіти отримали часткову автономію, їх функціонування потребує обов'язкового державного регулювання. Ефективна реалізація державного замовлення виступає вагомим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Для регулювання цієї значущої сфери розроблено низку нормативно-правових актів, які визначають основні правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи вищої освіти. Проте високий рівень реалізації таких норм залежить не лише від нагляду державних органів, але й від активного залучення громадськості до процесу контролю. У свою чергу, міжнародна спільнота – зокрема організації, до яких входять освітні

заклади, а також установи, відповідальні за регулювання освіти на наддержавному рівні – активно відстежує відповідність якості освіти стандартам чинного законодавства та загальносвітовим тенденціям.

В межах даного наукового дослідження основний акцент робиться на визначенні фундаментальних засад, які забезпечують ефективне здійснення педагогічного процесу в закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про глибокий інтерес наукової спільноти до трансформації вищої школи, зокрема М. Денисенко та С. Бреус (2014) висвітлюють проблеми та перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Соціокультурний аспект освіти як чинника розвитку особистості досліджує О. Линовицька (2012), тоді як Є. Ніколаєв та О. Длугопольський (2016) фокусуються на практичній реалізації профільного закону та ході освітньої реформи.

Питання державного регулювання та його значення для поступального розвитку галузі аналізують О. Кузьмін та М. Яструбський (2010), а Г. Чирва (2015) здійснює ґрунтовний огляд нормативно-правового унормування діяльності сучасних закладів вищої освіти. Дослідження Ю. Бриль (2016) присвячене специфіці підготовки фахівців у контексті реформування системи, водночас А. Кульчицька (2014) розглядає якість освіти через призму європейської та міжнародної інтеграції.

Юридичні аспекти адміністративних правовідносин у сфері освітніх послуг висвітлює І. Литвин (2016). Проблематику демократизації, стандартизації та збереження академічних свобод порушує О. Безбородько (2023), а технологічну складову освітнього процесу, зокрема використання хмарних технологій, досліджують М. Жалдак та В. Франчук (2014). Методологічний фундамент наукових досліджень у вищій школі систематизовано у працях за редакцією В. Лунячека та Н. Ткачової (2020).

Методологія дослідження. Методологічна база дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових та спеціальних юридичних і педагогічних методів, що дозволило забезпечити об'єктивність та повноту аналізу нормативного регулювання вищої освіти.

Основним інструментом став системно-структурний метод, за допомогою якого нормативно-правові акти були розглянуті як цілісна ієрархічна система – від загальнодержавних законів до

локальних положень окремих закладів вищої освіти. Порівняльно-правовий метод було застосовано для зіставлення норм національного законодавства із принципами Болонського процесу та міжнародними стандартами якості освіти.

Логіко-семантичний метод дозволив уточнити зміст ключових понять, таких як «академічна свобода», «автономія ЗВО» та «освітня траєкторія». Використання методу класифікації допомогло структурувати нормативні документи за рівнями їхньої юридичної сили та сферами впливу на педагогічний процес. Функціональний підхід було використано для аналізу ролі державних органів та громадських інституцій у процесі контролю за дотриманням освітніх стандартів.

Для узагальнення практичного досвіду застосовувався метод теоретичного моделювання, що дозволило сформулювати висновки щодо перспектив розвитку дистанційної освіти та механізмів адаптації університетів до сучасних соціокультурних викликів. Тісний зв'язок теоретичних положень із джерельною базою забезпечив репрезентативність результатів та обґрунтованість запропонованих рекомендацій щодо вдосконалення управління освітньою діяльністю.

Мета розділу – теоретичне обґрунтування та систематизація нормативно-правових засад, що регулюють функціонування системи освіти в Україні, а також аналіз ієрархії законодавчих актів і механізмів забезпечення якості освітнього процесу в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та модернізація освітнього простору перебувають у прямій залежності від чинної нормативно-правової бази, яка виступає його фундаментальним регулятором. Оскільки освіта є фундаментом розбудови держави, пріоритетом публічного управління в цій царині стає гарантування високих стандартів навчання у вищій школі, що відповідають актуальним запитам суспільства. Окрім того, як ключовий соціальний інститут, освіта забезпечує баланс між збереженням національно-культурної ідентичності та підтриманням соціальної згуртованості (Линовицька, 2011). У підсумку, якість освітньої системи визначається її спроможністю гармонізувати запити окремої особистості з глобальними інтересами громади та держави.

Ефективність роботи сучасних університетів безпосередньо залежить від комплексу стратегічних чинників. До них належать:

залучення висококваліфікованого професорсько-викладацького складу, оптимізація методичного супроводу та моніторинг освітньої діяльності. Важливу роль відіграють також розвиток наукового потенціалу, модернізація технічної інфраструктури, сприяння міжнародному академічному обміну та високий рівень затребуваності випускників на ринку праці. Правове регулювання цих процесів здійснюється через законодавчу базу, яка визначає фінансові та управлінські засади вищої школи, дозволяючи державі ефективно моделювати суспільні відносини у цій сфері. Отже, гармонізація ресурсного забезпечення та правових норм стає запорукою конкурентоспроможності закладу освіти.

Система нормативно-правових актів України не лише регламентує функціонування закладів вищої освіти незалежно від їхньої форми власності, а й встановлює чіткі обсяги фінансової підтримки галузі як на загальнодержавному рівні, так і для окремих бюджетних установ (Денисенко, 2013). Це дозволяє створити прозорі умови для розвитку академічної автономії та забезпечити стабільність освітнього процесу в довгостроковій перспективі.

Правове поле, в якому функціонують українські заклади вищої освіти, має багаторівневу структуру. Його фундаментом є Конституція України, а також базові законодавчі акти, зокрема закони «Про вищу освіту», «Про освіту» та КЗпП. Важливий сегмент регулювання складають підзаконні акти:

- урядові рішення: постанови та розпорядження Кабінету Міністрів;
- відомчі акти: накази МОН та Міністерства культури та інформаційної політики;
- президентські акти: відповідні укази та розпорядження.

Окрім національного законодавства, діяльність ЗВО регламентується міжнародними договорами й меморандумами. На локальному рівні кожен університет керується власною документацією: Статутом, положеннями про академічну доброчесність, організацію навчання (зокрема дистанційного), а також регламентами щодо самоврядування здобувачів освіти та процедур апеляції.

В контексті аналізу нормативних документів, що регулюють здійснення педагогічного процесу в закладі вищої освіти було виділено основні нормативні акти.

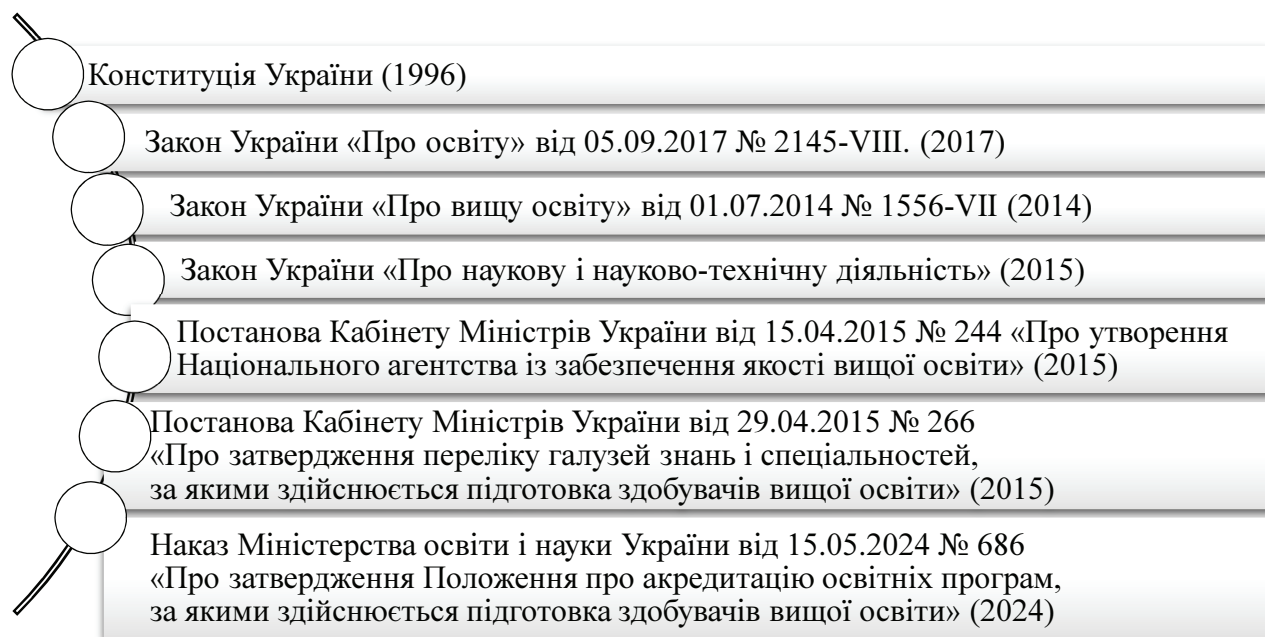

Рис. 1. Основні нормативні акти в сфері регулювання педагогічного процесу

Конституція України виступає фундаментом для регулювання освітньої сфери, спрямованого на забезпечення оптимальної діяльності закладів вищої освіти. Питання права на освіту отримало стислий виклад у статті 53 Конституції, де серед іншого зазначено обов'язковість здобуття загальної середньої освіти для кожного громадянина. Держава гарантує безоплатний доступ до різних форм навчання, як зазначено у третьому та четвертому пунктах цієї статті (Конституція України, 1996).

Закон України «Про освіту» деталізує правове регулювання суспільних відносин у сфері освіти, охоплюючи організаційні, фінансові аспекти її функціонування. Він покликаний задовольнити освітні, професійні, наукові та виховні потреби громадян, суспільства і держави. У преамбулі закону освіта визначається як основа інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її соціалізації та економічного добробуту. Крім того, освіта розглядається як ключовий фактор розвитку суспільства, що об'єднується спільними цінностями і культурними традиціями (Закон України «Про освіту», 2017). Закон також конкретизує цілі освіти, продовжуючи принципи, закладені Конституцією. Наприклад, у першій частині статті 6 викладено засади державної освітньої політики та базові принципи діяльності освітніх структур. У другій частині наголошується на рівному доступі до освіти для всіх громадян, що є основою для її побудови в Україні.

Напрямок реалізації державної політики стосовно функціонування закладів вищої освіти в Україні базується на освітній реформі, розпочатій у 2014 році з ухвалення нової редакції Закону України «Про вищу освіту». Цей нормативний акт спрямований на поступове впровадження стратегічних заходів, спрямованих на гармонізацію вітчизняної системи вищої освіти із сучасними європейськими стандартами. Важливим орієнтиром стало прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», яка визначила ключові результати, таких як: щонайменше 75% випускників середніх освітніх закладів повинні опанувати дві іноземні мови, а Україна, як учасник міжнародного дослідження якості освіти PISA, має увійти до перших 50 країн-лідерів.

Вагомим імпульсом для оновлення вітчизняної вищої школи стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Цей документ заклав підвалини для системних реформ, спрямованих на адаптацію українських освітніх стандартів до принципів Болонського процесу. Ключові пріоритети включають модернізацію освітніх програм, активізацію міжвузівського партнерства та створення умов для вільної академічної мобільності. Як наслідок, стратегічний курс держави сьогодні фокусується на входженні України до єдиного європейського освітнього простору, що має посилити позиції наших фахівців на міжнародній арені (Ніколаєв & Длугопольський, 2016).

Фундаментальну роль у правовому регулюванні вітчизняної вищої школи відіграє Закон України «Про вищу освіту». Цей акт окреслює стратегічні пріоритети державної діяльності, серед яких особливе місце посідає формування висококваліфікованого людського потенціалу для забезпечення економічного та соціального прогресу країни. Окрім того, держава бере на себе зобов'язання щодо впровадження концепції навчання протягом усього життя, розширення доступу до освітніх послуг для громадян та дотримання принципу деполітизації і світського характеру навчання (окрім спеціалізованих духовних установ).

Серед ключових векторів розвитку виділяється інтеграція вітчизняної вищої школи в загальноєвропейське освітнє середовище, що має відбуватися паралельно зі збереженням самобутніх національних здобутків. Державна стратегія орієнтована на забезпечення кадрами стратегічних галузей економіки, підтримку фундаментальної науки, а також розвиток педагогічного та мистецького потенціалу.

Особлива увага приділяється стимулюванню інноваційної та науково-технічної діяльності університетів через механізми податкових преференцій та пільг. Важливими інструментами модернізації галузі також виступають розбудова державно-приватного партнерства та впровадження прозорих алгоритмів визначення обсягів підготовки фахівців.

Дана ініціатива має на меті реалізацію комплексних кроків, що сприяють гармонізації вітчизняної вищої школи із загальноєвропейськими нормами (Чирва, 2019). Ключовим аспектом є формування уніфікованої моделі підготовки професійних кадрів, яка б цілком узгоджувалася з критеріями Болонської декларації та принципами Міжнародної стандартної класифікації освіти (Бриль, 2016).

За словами А. Кульчицької (2014), процеси європейської інтеграції, що базуються на засадах Болонської угоди, виступають потужним драйвером трансформації освітнього простору України. Паралельно з цим, І. Литвин (2016) зауважує, що профільний закон «Про вищу освіту» формує надійний правовий механізм для реалізації принципу рівних можливостей у навчанні, захисту автономії та академічних свобод, а також інтенсифікації міжнародних обмінів. Крім того, нормативне поле орієнтоване на підготовку професійних кадрів нового покоління, здатних забезпечити технологічний прорив і сприяти повноцінному визнанню українських дипломів за кордоном.

Відповідно до нормативних приписів статті 16 профільного Закону, цілісність та високий рівень вищої освіти в Україні гарантується через функціонування трирівневої архітектури контролю. Першим елементом є внутрішні механізми самоконтролю, які кожен університет розробляє та впроваджує самостійно для моніторингу власних освітніх результатів. Друга ланка – зовнішній контур оцінювання, що забезпечує об'єктивну перевірку діяльності закладу на відповідність державним та міжнародним стандартам. Фінальним складником є аудит діяльності регуляторних органів, зокрема Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), що відповідає за прозорість та ефективність усієї системи акредитації (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

У нормативно-правовій базі освітньої сфери розрізняють дві ключові категорії: «стандарти освітньої діяльності» та «стандарти вищої освіти». Поняття стандартів вищої освіти охоплює комплекс вимог, які визначають зміст освітнього процесу та його результативність для кожного рівня навчання і конкретної спеціальності.

Ці стандарти слугують фундаментом для регулювання системи вищої освіти й формують основу сучасного підходу до розробки змісту освіти та встановлення механізму його реалізації.

О. Безбородько звертає увагу на те, що стандартизація має не обмежувати вищу освіту жорсткими рамками єдиного стандарту, а сприяти різноманітності. Зокрема, необхідно дозволити закладам розвивати різні спеціалізації й напрями підготовки, враховуючи регіональні та культурні особливості. Досягти цього можна за рахунок активного залучення до створення стандартів здобувачів освіти, викладачів та експертів, що сприятиме збереженню унікальності і плюралізму у системі вищої освіти (Безбородько, 2023).

Процедурні аспекти заснування, реформування або припинення діяльності університетів в Україні регламентуються статтею 31 профільного Закону в синергії з урядовими постановами. Ключовими інструментами контролю в цьому процесі виступають акредитація та ліцензування, що гарантують дотримання високих стандартів навчання. З метою адаптації вітчизняної вищої школи до європейських вимог вибудовано розгалужену управлінську вертикаль. Ця система консолідує зусилля центральних органів влади, місцевих громад та профільних інституцій для забезпечення цілісного регулювання освітнього сектору.

Процедури ліцензування та акредитації в системі вищої освіти регламентуються комплексом нормативно-правових актів, ключове місце серед яких посідають урядові постанови та відомчі накази. Зокрема, базові засади акредитації вишів та спеціальностей закладені у Постанові КМУ № 978 (2001). Вимоги до провадження освітньої діяльності та актуальний перелік галузей знань і спеціальностей регулюються Постановами КМУ № 1187 та № 266 (2015) відповідно. Окрім урядових рішень, галузь керується наказами профільного міністерства, зокрема, Наказом МОН № 689 (2012), що встановлює державні вимоги до акредитації; Наказом МОН № 1377 (2011), який вносить корективи у нормативи надання освітніх послуг.

Ці нормативні акти створюють єдиний інституційний фундамент для функціонування системи вищої освіти в Україні, забезпечуючи її відповідність як національним, так і міжнародним стандартам.

Закон України «Про вищу освіту» (2014) у статті 32 визначає рівноправність закладів як ключову умову їхньої автономії. Важливим аспектом цього є право на здійснення господарської та

фінансової діяльності. Відповідно до законодавства та внутрішніх установчих документів (статутів), кожен заклад має повноваження самостійно організовувати свої робочі процеси, що є виявом реального академічного та адміністративного самоврядування.

Однак у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки зазначено наявність обмежень щодо фінансової автономії установ цієї сфери. Крім того, вказується на проблеми, пов'язані з неефективним управлінням фінансовими ресурсами та їхнім використанням. Особливу увагу приділено необхідності залучення позабюджетних приватних інвестицій для вирішення нагальних потреб закладів вищої освіти. Йдеться, зокрема, про реалізацію результатів наукових досліджень, впровадження інноваційних технологій, перепідготовку й підвищення кваліфікації науково-педагогічного персоналу, а також модернізацію матеріально-технічної бази. Ці питання потребують швидкого розв'язання та чіткого нормативно-правового врегулювання для забезпечення їх ефективного впровадження на сучасному етапі.

Роль провідного органу виконавчої влади у сфері науково-освітньої діяльності покладена на Міністерство освіти і науки України. До його компетенції входить регулювання та моніторинг низки критично важливих напрямів, зокрема: організація вступних іспитів до університетів, сертифікація рівня володіння державною мовою, а також адміністрування навчання іноземців (зокрема через систему квотування). Важливе місце в діяльності МОН посідає соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб, супровід пільгових категорій вступників та нагляд за якістю реалізації дистанційних освітніх технологій.

Аналізуючи повноваження Міністерства в ширшому контексті, варто акцентувати на його ключовій місії – розробці та впровадженні стратегічного курсу держави у науково-освітній, інноваційній та технічній сферах, а також у галузі передачі технологій. Міністерство наділене функціями державного нагляду за діяльністю всіх суб'єктів освітнього ринку, включно з установами, підприємствами та організаціями. Цей контроль поширюється на всі інституції, що надають освітні послуги, незалежно від їхнього відомчого підпорядкування чи типу власності.

Вагомий внесок у реалізацію державної стратегії щодо вищої школи роблять органи місцевого самоврядування. Їхня компетенція охоплює впровадження загальнодержавних освітніх програм на місцях та моніторинг регіональних потреб у кадрах. Зібрані дані передаються до центральних відомств і слугують

підґрунтям для прийняття стратегічних рішень, зокрема щодо коригування обсягів держзамовлення. Окрім адміністративних функцій, місцева влада опікується соціальним захистом учасників освітнього процесу та сприяє кар'єрному старту випускників. При цьому питання державного нагляду в цій царині залишається дискусійним: попри його важливість для стабільного управління, посилення контролю часто дисонує з глобальними тенденціями лібералізації освіти (Кузьмін, 2017).

У сучасних умовах особливу роль відіграє дистанційне навчання, зокрема специфіка взаємодії між «віртуальним» викладачем і «віртуальним» здобувачем освіти. У зв'язку з цим до організації освітнього процесу та розподілу освітнього навантаження висуваються чіткі вимоги, встановлені нормативно-правовими документами. Запровадження часткових змін у освітній процес без комплексного підходу є небажаним, оскільки це може уповільнити розвиток системи освіти. Основні аспекти успішної реалізації дистанційного навчання у закладах вищої освіти включають оптимізацію змісту освітніх дисциплін, впровадження ефективних освітніх технологій та створення дійової системи контролю (Чирва, 2019).

Внутрішньо інституційні документи відіграють роль сполучної ланки між державними стандартами та практичною діяльністю закладу вищої освіти. Вони створюють автономне правове середовище, обмежене стінами конкретного вишу.

Функціональне наповнення внутрішньої документації можна розділити на два магістральні напрями:

- освітньо-методичний напрям: включає положення про організацію навчання, графіки освітнього процесу, вимоги до структури індивідуальних планів здобувачів освіти, а також регламенти атестації та розклади занять;

- організаційно-управлінський напрям: охоплює питання внутрішнього діловодства, функціонування кафедр і наукових центрів, облік навантаження викладачів та ведення документації щодо контингенту здобувачів освіти.

Така розгалужена система локальних актів забезпечує стабільність та впорядкованість усіх процесів всередині закладу.

Процедурний аспект розробки локальних актів університетів передбачає їхнє затвердження внутрішніми управлінськими структурами: Вченою радою, ректором або іншими колегіальними органами, повноваження яких закріплені в статуті. Ключовою вимогою до таких документів є їхня повна відповідність нормам

профільного законодавства, зокрема законам «Про освіту» та «Про вищу освіту». Саме через ці внутрішні регламенти втілюється інституційна автономія: виш самостійно формує правила реалізації академічних свобод, встановлює порядок участі самоврядування в управлінні, а також визначає умови впровадження новітніх освітніх моделей (дистанційної, змішаної) та критерії оцінки роботи викладачів.

Типова архітектура внутрішніх положень університету має чітко виражену юридичну спрямованість. Вона охоплює вступну частину, окреслення об'єкта регулювання, понятійний апарат, а також функціональні повноваження органів управління. Детально прописуються права й зобов'язання сторін, алгоритми виконання процедур, механізми нагляду та заходи відповідальності. Обов'язковими елементами є норми щодо набрання документом чинності та правил його корегування. Така уніфікація структури гарантує цілісність локального правового поля, дозволяючи здобувачам освіти, науково-педагогічному складу та адміністрації чітко усвідомлювати правові межі своєї діяльності.

Отже, локальна нормативна база університетів виступає специфічним елементом правової архітектури освітнього процесу. Вона не лише трансформує загальнодержавні законодавчі вимоги у чіткі організаційно-методичні алгоритми, а й стає інструментом вираження унікальної управлінської та академічної ідентичності закладу. Через внутрішні акти виш адаптує свою освітню політику до власного профілю, рівнів підготовки та актуальних запитів ринку праці, відображаючи при цьому інституційні особливості та традиції навчання.

Особливої актуальності така адаптація набуває при регламентації специфічних форм освітньої взаємодії, ключове місце серед яких сьогодні посідає дистанційне навчання. Воно є формою здобуття освіти, що базується на цілеспрямованій та контрольованій самостійній роботі учня з використанням спеціальних засобів навчання під керівництвом викладача. Дистанційне навчання являє собою інтерактивний і асинхронний процес взаємодії між учасниками освітнього процесу та освітніми засобами, при цьому відсутня залежність від їхнього фізичного розташування. Освітній процес реалізується в межах специфічної педагогічної системи, яка включає такі підсистеми, як цілі, зміст, методи, засоби, організаційні форми навчання тощо (Жалдак, 2021; Франчук, 2021).

Освітня система, побудована на основі дистанційних технологій навчання, є результатом об'єктивного процесу інформа-

тизації сучасного суспільства й великою мірою відповідає фундаментальним принципам інтеграції, гуманізації та самодостатності, виокремлюючись як одна з перспективних форм отримання освіти. Дистанційне освітнє середовище визначається можливістю забезпечення освітніх послуг учасникам освітнього процесу без необхідності змінювати місце проживання чи тимчасового перебування. Основними характеристиками дистанційної освітньої системи є підвищена гнучкість у виборі освітніх курсів, значна частка самостійного навчання, багатоформатність навчально-методичного супроводу, усвідомлена мотивація здобувачів освіти, а також інтерактивна комунікація між учасниками освітнього процесу.

Функціонування дистанційного навчання в Україні регламентується розгалуженою мережею стратегічних та нормативних актів. Фундаментальні засади цієї сфери закладені в Національній доктрині та державній стратегії розвитку освіти, Концепції дистанційного навчання та програмі інформатизації галузі. Провідна роль у регулюванні належить Положенню про дистанційне навчання, оновленому Міністерством освіти і науки у 2024 році. Цей документ визначає стандарти проектування, використання та сертифікації відповідних освітніх платформ, а також встановлює правила впровадження дистанційних технологій у вищій школі та системі підвищення кваліфікації.

Крім того, нормативне поле охоплює:

- уніфіковані вимоги: до змісту навчальних програм і планів згідно з державними стандартами;
- ресурсне забезпечення: чіткі приписи щодо технічної бази, програмного інструментарію та фінансового супроводу дистанційних курсів.

На інституційному рівні функціонування системи дистанційної освіти регулюється статутом конкретного закладу освіти, концепцією розвитку дистанційного формату навчання університету та локальним Положенням про дистанційне навчання. Крім того, основу регулятивної бази складають адаптовані під дистанційний формат освітні плани й робочі програми дисциплін, внутрішні нормативні акти щодо академічних прав та обов'язків здобувачів освіти, а також порядок проведення онлайн занять, консультацій, вебінарів, підсумкових контролів і захисту кваліфікаційних робіт.

У межах Закону України «Про освіту» система освіти описується як комплекс компонентів, включно з рівнями та ступенями освіти, кваліфікаціями, освітніми програмами, стандартами, умовами ліцензування, а також закладами освіти та іншими

учасниками освітнього процесу. Також до системи входять органи управління в галузі освіти та нормативні документи, що регулюють їхні взаємини. На рівні окремого освітнього закладу реалізація освітньої програми передбачає унікальну педагогічну взаємодію між учасниками процесу, де застосовуються усі доступні ресурси на основі чинних стандартів.

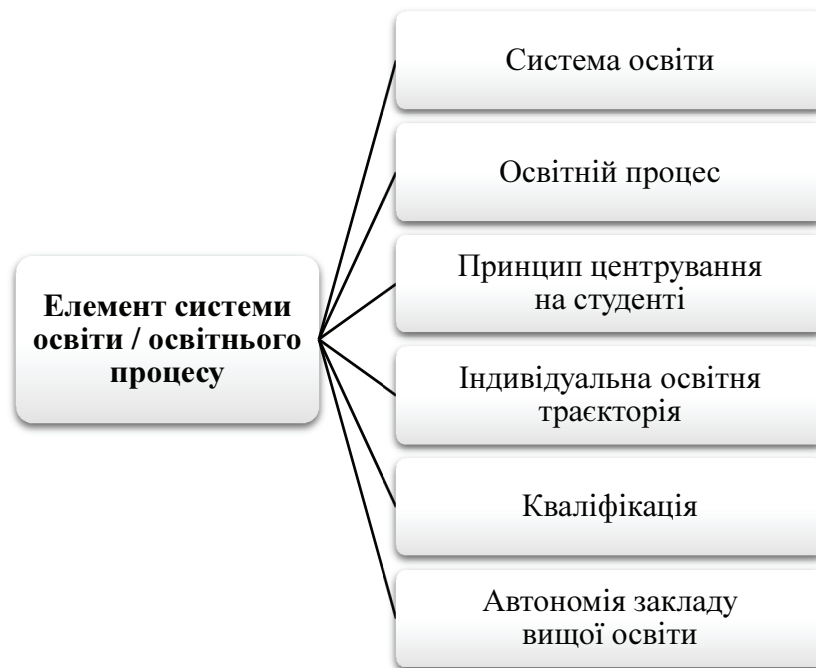

Рис. 2. Елемент системи освіти / освітнього процесу
(Кульчицька, 2014; Безбородько, 2023)

На законодавчому рівні освітній процес трактується як цілісна система науково-методичних та педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості через формування і використання її компетентностей. Для викладачів цей процес реалізується через освітню діяльність, яка включає як формальну, так і неформальну освіту згідно з чинними програмами, що забезпечує очікувані результати для здобувачів освіти. Таким чином, нормативне визначення підкреслює активну роль викладача у створенні умов для професійного становлення студента.

Фундаментальним принципом організації сучасного навчання є студентоцентрикований підхід, що докорінно змінює традиційну ієрархію взаємодії. Це передбачає заохочення здобувачів освіти бути активними учасниками освітнього процесу, створення освітнього середовища, яке відповідає їхнім потребам і інтересам, і включає можливість побудови індивідуальної траєкторії освіти. Важливою є також побудова відносин на основі взаємної поваги та

партнерства між усіма, хто залучений у освітній процес. У підсумку, такий підхід дозволяє трансформувати освітній простір у майданчик для рівноправного діалогу та спільної творчості. В контексті зазначеного нами було виокремлено права учасників педагогічного процесу та їх правова основа (табл. 1).

Таблиця 1

Права учасників педагогічного процесу та їх правова основа

Учасник педагогічного процесу	Основне право / аспект	Відповідна правова засада (конденсовано)
Здобувачі освіти	Право на формування та реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії.	Закон України «Про освіту», ст. 10, 22, 23 – персоналізований шлях, вибір форм, методів, темпу навчання.
Здобувачі освіти	Право на академічну мобільність і вибір програм, дисциплін, рівнів складності.	Закон України «Про освіту» – автономія та свобода вибору в межах стандартів.
Педагогічні працівники	Право на академічну свободу (вільний вибір тем досліджень, методів викладання, професійного розвитку).	Закон України «Про освіту» та «Про вищу освіту» – академічна свобода, незалежність у науково-педагогічній діяльності.
Педагогічні працівники	Право на професійну діяльність в Україні та за кордоном, включаючи стажування та наукові поїздки.	Закон України «Про вищу освіту» – забезпечення міжнародної академічної мобільності.
Заклад вищої освіти	Право на автономію в організації освітньої, наукової, фінансової та кадрової діяльності.	Закон України «Про вищу освіту» – автономія закладів як фундаментальний принцип.
Заклад вищої освіти	Зобов'язання забезпечувати безпечне освітнє середовище.	Закон України «Про освіту» – вимоги щодо безпеки, захисту від насильства, дискримінації, кібербулінгу, порушення санітарних та інших норм.

Реалізація суб'єктності сучасного студента безпосередньо пов'язана з можливістю формування індивідуальної освітньої траєкторії, що, згідно із Законом України «Про освіту», є персоналізованим шляхом розвитку й реалізації особистісного потенціалу. Ця траєкторія враховує здібності, інтереси, потреби, мотивацію, можливості та досвід здобувача освіти. Вона будується

на принципах вибору самим здобувачем форм, методів і темпу освітнього процесу, суб'єктів освітньої діяльності, запропонованих ними програм, дисциплін із різними рівнями складності, а також технологій і засобів навчання (Закон України «Про освіту», 2017). Таким чином, персоналізація навчання стає дієвим інструментом розкриття унікальних здібностей кожного вихованця.

Практичне втілення права на власну траєкторію навчання відбувається через розроблення індивідуального освітнього плану. Цей документ визначає форму та послідовність вивчення освітніх компонентів обраної програми. Водночас заклади освіти зобов'язані мобілізувати свої ресурси для створення кожному здобувачеві сприятливих умов, які забезпечать можливість реалізації такого підходу, враховуючи різноманітні об'єктивні чинники. На практиці це відображається у формуванні безпечного освітнього середовища. У підсумку, такий підхід гарантує адаптивність освітньої системи до індивідуальних запитів особистості.

Що стосується педагогічних працівників, то їхня суб'єктність проявляється у праві на безперервне навчання, викладання, стажування чи проведення наукових розвідок як в Україні, так і за її межами. Закон України «Про вищу освіту» окремо наголошує на значенні академічної свободи. Це явище характеризується як автономія та самостійність учасників освітнього процесу у виконанні педагогічних, наукових і творчих завдань. Академічна свобода базується на принципах відкритості мислення, свободи слова й творчого самовираження, поширення знань і інформації, а також здійснення наукових досліджень із подальшим застосуванням отриманих результатів. Усе це відбувається з дотриманням встановлених законодавчих обмежень (Закон України «Про вищу освіту», 2014). Отже, академічна автономія виступає засадничою умовою для вільного інтелектуального пошуку та професійного зростання викладача.

Результати освітнього процесу характеризуються такими аспектами, як здобуті знання, вміння, навички, способи мислення, сформовані погляди, цінності та інші особистісні якості. Одним із найбільш розповсюджених підходів до оцінки цих результатів є аналіз опанованих здобувачем загальних і спеціальних компетентностей. Компетентність у цьому контексті трактується як здатність особи ефективно соціалізуватися, навчатися та здійснювати професійну діяльність. Ця здатність формується на основі інтеграції різних компонентів, таких як знання, практичні

навички, когнітивні процеси, ціннісно-сміслові орієнтири та індивідуальні характеристики особистості (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

По завершенні навчання за визначеною освітньою програмою здобувачу освіти присвоюється відповідна кваліфікація. Кваліфікація визначається як стандартизована та офіційно визнана сукупність компетентностей (результатів навчання), підтверджена відповідним документом, виданим уповноваженим суб'єктом (Закон України «Про освіту», 2017). Відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту» (2014), кваліфікація розглядається як офіційне підтвердження того, що уповноважена інституція встановила відповідність здобутих особою компетентностей стандартам вищої освіти. Факт присвоєння кваліфікації засвідчується документом про вищу освіту.

Порядок підтвердження фахового рівня та здобуття відповідної кваліфікації чітко регламентується чинними освітніми стандартами. Вона звичайно реалізується через складання кваліфікаційного іспиту та/або захист кваліфікаційної роботи. Рішення про присвоєння здобувачеві відповідної кваліфікації ухвалюється членами кваліфікаційної комісії за результатами зазначених етапів атестації. Таким чином, підсумкова атестація виступає офіційним інструментом верифікації готовності випускника до професійної діяльності.

Слід підкреслити, що присвоєна кваліфікація є базовим чинником, який визначає подальші кар'єрні можливості випускника, зокрема щодо обіймання посад, передбачених Державним класифікатором професій України (ДК 003:2010). Кваліфікаційний рівень випускника відображає його здатність виконувати завдання, пов'язані зі спеціалізованими видами діяльності, а також брати на себе професійні обов'язки у відповідних галузях. У підсумку, саме цей статус відкриває доступ до конкретних сегментів ринку праці та професійного зростання.

Сучасне українське законодавство закріплює за суб'єктами освітнього процесу право на автономію, що є засадничим принципом функціонування вищої школи. Практичне втілення цього права полягає в наділенні ЗВО повноваженнями щодо самостійного регулювання внутрішніх процесів. Таким чином, заклади отримують право на власний розсуд приймати стратегічні та оперативні рішення, за умови, що вони відповідають вимогам законодавства та встановленим нормативно-правовим актам. Це

дозволяє університетам гнучко адаптуватися до мінливих суспільних і наукових викликів.

Феномен академічної автономії трактується у правовій площині як конституційне право на самоврядування, що передбачає високий ступінь відповідальності та незалежності у вирішенні питань, пов'язаних з академічною (освітньою), організаційною, фінансовою та кадровою діяльністю. Зазначені аспекти регламентуються законодавчими актами та діють у визначених нормативних рамках, згідно із Законом України «Про освіту» (2017). Отже, право на самостійне управління є невід'ємною частиною демократизації освітньої системи та підвищення її ефективності.

Закон України «Про вищу освіту» формулює автономію закладів вищої освіти як їхню здатність до незалежного прийняття рішень у таких сферах, як розвиток академічних свобод, організація освітньої діяльності, проведення наукових досліджень, управління внутрішніми процесами, економічна діяльність та кадрова політика. Усі ці аспекти реалізуються в межах правового поля, окресленого цим законом (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Автономія закладів вищої освіти, закріплена Законом України «Про вищу освіту», є фундаментальним принципом, який не може бути обмежений іншими законами чи нормативно-правовими актами. Ця норма гарантує свободу в управлінні та організації освітнього процесу в рамках закладу освіти.

На практиці багато питань, що забезпечують ефективне функціонування закладу, потребують ухвалення колегіальних рішень безпосередньо в освітньому закладі. Такий підхід дозволяє регулювати різноманітні аспекти педагогічного процесу. До сфери таких рішень належать питання, які є ключовими для організації навчання: формування структури та змісту освітньо-професійних програм, визначення індивідуального плану роботи викладачів, створення персональних освітніх планів для здобувачів освіти, встановлення норм часу для різних видів освітньої, наукової, методичної й організаційної діяльності викладачів. Важливим елементом цієї роботи є також розроблення нормативних документів, що регулюють взаємодію між учасниками педагогічного процесу та підтримують реалізацію права на академічну свободу (Педагогіка вищої школи, 2024: 53).

Фундаментальний принцип академічної свободи виступає запорукою незалежності всіх суб'єктів освітнього процесу в їхній науковій, викладацькій та інноваційній діяльності. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017), цей принцип базується на засадах вільного вираження поглядів, творчості та безперешкодного обміну знаннями. Академічна свобода передбачає право на публікацію результатів досліджень та розповсюдження інформації, що обмежується виключно чинними правовими нормами та законодавчими актами. У такий спосіб створюються умови для безперешкодного інтелектуального пошуку та оприлюднення наукових здобутків.

Завдяки такій свободі педагогічні та науково-педагогічні працівники отримують реальну можливість для безперервного професійного розвитку, обираючи тематику досліджень та впроваджуючи новаторські підходи у свою діяльність. Це стосується питань розробки методичного забезпечення освітніх дисциплін, вибору форм та методів викладання, які відповідають установленим вимогам щодо організації освітнього процесу. Кожен педагогічний працівник має право вдосконалювати свою кваліфікацію у зручний для нього спосіб із можливістю вибору форми та строків проходження навчання: із відривом від основної роботи чи без нього, очно, дистанційно або заочно, як у межах України, так і за кордоном. Що ж до здобувачів освіти, то для них академічна свобода стає правовим підґрунтям для розбудови персоналізованої освітньої траєкторії в межах чинного законодавчого поля. Таким чином, академічна автономія сприяє гармонізації інтересів викладача та студента у сучасному університетському середовищі.

Концепція безпечного середовища в освітній установі охоплює кілька ключових рівнів захисту:

- техногенна та санітарна безпека: дотримання архітектурних норм, правил пожежної безпеки, стандартів якості харчування та гігієни;

- інформаційна та кібербезпека: захист баз даних, персональних відомостей та запобігання шкідливому впливу в мережі;

- соціально-психологічний захист: недопущення фізичного насильства, цькування (булінгу), приниження гідності чи поширення наклепів;

- правовий контроль: заборона пропаганди, агітації та розповсюдження наркотичних або алкогольних засобів на території закладу.

Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики виникнення ситуацій, що можуть зашкодити здоров'ю чи репутації учнів і викладачів (Закон України «Про освіту», 2017).

Управління та забезпечення безпечного освітнього середовища належить до компетенції кожного закладу вищої освіти. Для цього розробляються і затверджуються внутрішні нормативні документи, що передбачають процедури реалізації права на академічну мобільність учасників освітнього процесу, організацію діяльності структурних підрозділів, встановлення основних форм роботи педагогічних та науково-педагогічних працівників і способів ведення обліку їхньої діяльності. Такі документи також визначають ключові аспекти організації освітнього процесу: структуру освітнього плану, зміст силабусів окремих освітніх компонентів, обсяг тижневого й річного освітнього навантаження здобувачів освіти, розклад занять і форми контролю.

Відповідно до законодавства, кожен заклад вищої освіти зобов'язаний забезпечувати безпеку освітнього середовища шляхом упровадження внутрішніх положень. Ці положення регулюють конфліктні ситуації будь-якого характеру та визначають чіткі алгоритми дій для учасників освітнього процесу у випадку виникнення суперечностей чи складних ситуацій.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що нормативно-правове регулювання педагогічного процесу в закладах вищої освіти України є складною багаторівневою системою, яка поєднує загальнодержавне законодавство та інституційну автономію університетів. Основним напрямком розвитку галузі виступає гармонізація національних стандартів із принципами Болонського процесу, що сприяє інтеграції України до європейського освітнього простору. Встановлено, що успішність освітньої діяльності залежить від балансу між державним контролем і академічною свободою, а механізми внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості освіти відіграють у цьому процесі ключову роль. Аналіз нормативної бази також виокремив пріоритети цифровізації, індивідуалізації освітніх траєкторій та створення безпечного освітнього середовища для всіх учасників.

Діяльність українських університетів ґрунтується на розгалуженій системі нормативних актів, що регулюють усі етапи освітнього процесу. Фундаментом цього правового поля є Конституція України, яка декларує право кожного громадянина на навчання, та базовий Закон «Про освіту». Саме цей закон визначає засади

взаємодії між усіма суб'єктами освітньої діяльності, а також фіксує принципи інституційної автономії та академічних свобод.

Більш детальна регламентація професійної підготовки здійснюється через Закон «Про вищу освіту» та низку підзаконних актів, що пройшли державну реєстрацію. Водночас локальні нормативи, які впорядковують внутрішнє життя закладу, розробляються та ухвалюються з чітким дотриманням законодавчо встановлених меж самоврядування.

Підсумовуючи, варто зазначити, що подальше вдосконалення законодавства має орієнтуватися на розширення автономії закладів вищої освіти, зміцнення принципів академічної доброчесності та стимулювання міжнародної мобільності. Це стане важливим кроком до створення конкурентоздатного кадрового потенціалу держави.

Список використаних джерел

1. Педагогіка вищої школи. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. В. Е. Луначека, Н. О. Ткачової. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 344 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/19031> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII : станом на 11 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

4. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

5. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 : станом на 29 трав. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

6. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

7. Денисенко М. П., Бреус С. В. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка*. 2013. Вип. 33. С. 17–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuc_2013_33_5 (дата звернення: 01.04.2026).

8. Ніколаєв Є., Длугопольський О. Реформа вищої освіти України: реалізація профільного закону в 2014–2016 рр. Київ, 2016. 24 с. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/07/he-shadow-report-final.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).

9. Кузьмін О. Є., Яструбський М. Я. Державне регулювання діяльності ВНЗ, його значення у забезпеченні поступального розвитку вищої освіти. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2017. № 1. С. 64–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ejoru_2017_1_13 (дата звернення: 01.04.2026).

10. Чирва Г. М. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої освіти в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 2 (66). С. 133–139. URL: https://pa.stateandregions.zr.ua/archive/2_2019/2_2019.pdf#page=133 (дата звернення: 01.04.2026).

11. Линовицька О.В. Освіта як чинник соціокультурного розвитку особистості. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2011_2_6 (дата звернення: 01.04.2026)

12. Бриль Ю. О. Документознавча освіта в контексті реформування вищої освіти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 3. С. 70–79. URL: https://nakkim.edu.ua/images/Instytutu/nauka/vydannia/bibliotek_dok_inform/BDI_3_16_compressed.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

13. Кульчицька А. В. Якість освіти та її оцінка в контексті європейської та міжнародної інтеграції. *Dspace.uzhnu.edu.ua*. 2014. С. 139–144. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9896/1/23.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).

14. Литвин І. І. Нормативно-правові акти, що регулюють адміністративні правовідносини у сфері надання освітніх послуг. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 156–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_1_35 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Безбородько О. П. Стандартизація вищої освіти та демократичні цінності. *Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди* : матеріали доповідей та виступів учасників Міжуніверситетського круглого столу (Київ, 10 квітня 2023 р.). / УДУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2023. С. 25. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39706/Demokratychni%20tsinnosti%20v%20osviti.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Жалдак М. І., Франчук В. М. Використання хмарних технологій у процесі навчання основ теорії ймовірностей у закладах загальної середньої освіти. *Комп'ютер в школі та сім'ї*. 2020. № 2. С. 3–13. URL: https://vlapinsky.at.ua/CSF_2020/CSF_02_20_00_RGB.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

17. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466 : станом на 23 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

18. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII : станом на 30 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 03.04.2026).

References

1. Luniachek, V. E., & Tkachova, N. O. (Eds.). (2024). *Pedagoghika vyshhoji shkoly. Osnovy naukovykh doslidzhenj* [Higher school pedagogy. Fundamentals of scientific research]: navchalnyj posibnyk. [Tutorial]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
2. Pro vyshhu osvitu [On Higher Education]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [in Ukrainian].
3. Pro osvitu [On Education]: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [in Ukrainian].
4. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine]: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [in Ukrainian].
5. Pro Derzhavnu nacionaljnu prohramu «Osvita» («Ukrajina XXI stolittja») [On the State National Program «Education» («Ukraine of the XXI Century»)]: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 03.11.1993 № 896 [in Ukrainian].
6. Pro Nacionaljnu doktrynu rozvytku osvity [On the National Doctrine of Education Development]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 № 347/2002 [in Ukrainian].
7. Denysenko, M. P., & Breus, S.V. (2013). Vyshha osvita v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Higher education in Ukraine: problems and prospects]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK». Serija: Ekonomika* [Scientific Notes of the «KROK» University. Series: Economics], (33), 17–24 [in Ukrainian].
8. Nikolaiiev, Ye., & Dluhopoljskyj, O. (2016). Reforma vyshhoji osvity Ukrainy: realizacija profilnogho zakonu v 2014–2016 rr. [Reform of higher education of Ukraine: implementation of the profile law in 2014–2016]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kuzjmin, O. Ye., & Jastrubskyj, M. Ja. (2017). Derzhavne reghuljuvannja dijalnosti VNZ, jogho znachennja u zabezpechenni postupalnogho rozvytku vyshhoji osvity [State regulation of the activities of higher education institutions, its importance in ensuring the progressive development of higher education]. *Ekonomichnyj zhurnal Odesjkogho politekhnichnogho universytetu* [Economic Journal of Odessa Polytechnic University], (1), 64–69 [in Ukrainian].
10. Chirva, H. M. (2019). Normatyvno-pravove reghuljuvannja dijalnosti zakladiv vyshhoji osvity v Ukraini [Regulatory and legal regulation of the activities of higher education institutions in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Serija: derzhavne upravlinnja* [State and Regions. Series: Public Administration], 2(66), 133–139 [in Ukrainian].
11. Lynovycka, O. V. (2011). Osvita jak chynnyk sociokuljturnogho rozvytku osobystosti [Education as a factor of socio-cultural development of the personality]. *Vyshha osvita Ukrainy* [Higher Education of Ukraine], (2), 20–24 [in Ukrainian].

12. Brylj, Ju. O. (2016). Dokumentoznavcha osvita v konteksti reformuvannja vyshhoji osvity Ukrainy [Document science education in the context of reforming higher education in Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologhija* [Library Science. Document Science. Informology], (3), 70–79 [in Ukrainian].

13. Kuljchycka, A. V. (2014). Jakistj osvity ta jiji ocinka v konteksti jevropejskoji ta mizhnarodnoji integraciji [Quality of education and its evaluation in the context of European and international integration]. *Dspace.uzhnu.edu.ua* [in Ukrainian].

14. Lytvyn, I. I. (2016). Normatyvno-pravovi akty, shho rehuljujuti administratyvni pravovidnosyny u sferi nadannja osvitnikh poslugh [Regulatory acts regulating administrative legal relations in the sphere of providing educational services]. *Prykarpatskij jurydychnyj visnyk* [Subcarpathian Juridical Herald], (1), 156–159 [in Ukrainian].

15. Bezborodjko, O. P. (2023). Standartyzacija vyshhoji osvity ta demokratychni cinnosti [Standardization of higher education and democratic values]. *Demokratychni cinnosti v osviti: vyklyky ta mozhlyvosti v epokhu post-pravdy* [Democratic values in education: challenges and opportunities in the post-truth era]. Kyiv: UDU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

16. Zhaldak, M.I., & Franchuk, V.M. (2020). Vykorystannja khmarnykh tekhnologhij u procesi navchannja osnov teoriji jmovirnostej u zakladakh zagaljnoji serednjoji osvity [Use of cloud technologies in the process of learning the basics of probability theory in institutions of general secondary education]. *Komp'juter v shkoli ta sim'ji* [Computer in School and Family], (2), 3–13 [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro dystancijne navchannja [On approval of the Regulations on distance learning]: Nakaz MON Ukrainy vid 25.04.2013 № 466 [in Ukrainian].

18. Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu dijalnist [On Scientific and Scientific-Technical Activity]: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII [in Ukrainian].

.....

Максим ІМЕРІДЗЕ Maksym IMERIDZE

ORCID 0000-0002-1249-5018
Кандидат педагогічних наук,
Приватний вищий навчальний заклад
«Медико-Природничий університет»
(Миколаїв, Україна)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com

ORCID 0000-0002-1249-5018
PhD of pedagogical sciences,
Private higher educational institution
«Medical and Natural University»
(Mykolaiv, Ukraine)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com

Олена ЄФРЕМОВА Olena YEFREMOVA

ORCID 0000-0002-2085-9088
Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
філософії та політології
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: Yefremova111999@gmail.com

ORCID 0000-0002-2085-9088
PhD of Law, Associate Professor
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science
T.H. Shevchenko
National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: Yefremova111999@gmail.com

Олександра ГРИЩЕНКО Alexandra HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-3725-8094
Кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права,
філософії та політології
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: pravo3000@bigmir.net

ORCID 0000-0002-3725-8094
PhD of Law, Senior Lecturer
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science
T.H. Shevchenko
National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: pravo3000@bigmir.net

Ірина БУЖИНА Irina BUZHINA

ORCID 0000-0002-7455-2794
Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри
психології та педагогіки,
Одеський державний університет
внутрішніх справ
(Одеса, Україна)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

ORCID 0000-0002-7455-2794
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor
of the Department of Psychology and
Pedagogy, Odessa State
University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Світлана ГРИЩЕНКО Svitlana HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-7981-3578
Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
(Чернігів, Україна)
E-mail: intensiv3000@meta.ua

ORCID 0000-0002-7981-3578
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Department
of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: intensiv3000@meta.ua

Розділ 2

УДК 378.147:331.45

DOI 10.69842/prof2026.4.2

*Микола НОСКО, Світлана ГРИЩЕНКО,
Максим ІМЕРІДЗЕ, Ірина БУЖИНА, Юлія НОСКО*

*Mykola NOSKO, Svitlana HRYSHCHENKO,
Maksym IMERIDZE, Iryna BUZHINA, Yuliya NOSKO*

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CIVIC IDENTITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Постановка проблеми. Громадянська ідентичність здобувачів вищої освіти є однією з умов національної солідарності у воєнний час. Залучення студентської молоді до активного громадського життя вважається моральною характеристикою української національної спільноти. Це визначається через національну свідомість, українську мову та культуру, самоорганізацію, активну громадянську позицію. Громадянська позиція є результатом громадянської активності, яку здобувачі вищої освіти різних спеціальностей проявляють у громадській діяльності. Важливою категорією участі у громадському і політичному житті виокремлено громадянську стійкість в умовах воєнного стану. Процес формування громадянської ідентичності пов'язаний з національною свідомістю, українською мовою і культурою, національною українською ідеєю.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, процесу формування громадянської ідентичності й відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Проаналізовано сутність процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методи дослідження – для обґрунтування процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України проведений аналіз наукової, педагогічної, методичної літератури.

Мета розділу – теоретичний аналіз процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей як умови національної солідарності українського суспільства.

Для того, щоб майбутні фахівці різних спеціальностей вже в умовах ЗВО оволоділи знаннями й вміннями, необхідними для формування громадянської ідентичності, вони повинні розуміти сутність громадянської ідентичності, її напрямів в закладах вищої освіти України.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, громадянська ідентичність, громадянська активність, громадянська позиція, національна солідарність, національна свідомість, національна українська ідея, українська мова і культура.

Problem statement. *The civic identity of higher education students is one of the conditions for national solidarity in wartime. The involvement of student youth in active public life is considered a moral characteristic of the Ukrainian national community. This is determined by national consciousness, Ukrainian language and culture, self-organization, and active civic position. Civic position is the result of civic activity that higher education students of various specialties demonstrate in public activities. Civic stability in martial law is identified as an important category of participation in public and political life. The process of forming civic identity is associated with national consciousness, Ukrainian language and culture, and the national Ukrainian idea.*

The research **methodology** is based on the general principles of philosophy, basic modern provisions of pedagogical science, the process of forming civic identity, and reflects the interrelation of methodological approaches to studying the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine.

Scientific novelty. *The essence of the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine is analyzed.*

Research methods – *to substantiate the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine, an analysis of scientific, pedagogical, and methodological literature was conducted.*

The **purpose** of the section is *a theoretical analysis of the process of forming civic identity of higher education students of various specialties as a condition for national solidarity of Ukrainian society.*

In order for future specialists of various specialties to master the knowledge and skills necessary for the formation of civic identity in higher education institutions, they must understand the essence of civic identity and its directions in higher education institutions of Ukraine.

Key words: *higher education students, civic identity, civic activity, civic position, national solidarity, national consciousness, national Ukrainian idea, Ukrainian language and culture.*

Постановка проблеми. У 2026 році посилюються виклики щодо збереження державності, суверенності, територіальної цілісності у зв'язку з неспровокованою агресією сусідньої країни проти України. Умови воєнного стану, активні військові дії на території нашої держави актуалізують проблему формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Для збереження та відновлення української державності на окупованих територіях важливим є створення умов національної солідарності українського суспільства у процесі об'єднання країни в подальшому.

Громадянська ідентичність є усвідомленням кожного громадянина себе одним із членів української держави та громадянського суспільства. Основою громадянської ідентичності вважаються спільні цінності, права, обов'язки, активна взаємодія та участь у житті суспільства й самоідентифікація як громадянина. Основними характеристиками громадянської ідентичності можна визначити наступні: *свідоме ототожнення* (громадянин асоціює себе з національно-державною спільнотою); *активна громадянська позиція* (не тільки належність до конкретної держави, а й участь у її громадському житті: взаємодія, захист інтересів та піклування про добробут країни); *відповідальність* (за громадян конкретної країни, за її майбутнє); *цінності* (поділяння спільних цінностей таких як: соціальні, політичні, культурні). В основі формування громадянської ідентичності лежить, як правило, історичний досвід, культура, соціальне оточення, процес виховання.

Актуальні вимоги українського суспільства до кваліфікації фахівців різних спеціальностей з формування громадянської ідентичності потребують дослідження цього процесу в закладах вищої освіти. Саме тому, обґрунтування проблеми формування громадянської ідентичності у майбутніх фахівців різних спеціальностей потребує необхідних знань, умінь і навичок даної суспільної категорії, що набуває особливої актуальності сьогодні.

Закон України «Про освіту» (2017), стаття 25 зазначає, що держава «забезпечує та контролює створення у закладі освіти безпечного, здорового та інклюзивного чи спеціального освітнього середовища» (Про освіту: Закон України, 2017).

Дана теза доводить потребу подальшого вивчення громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти.

В Україні громадянська ідентичність тривалий час була запроваджена недостатньо. Причиною цього є колоніальне минуле країни, систематичне знищення опозиційного до влади населення, перекручування та фальсифікування української історії. А головне, до сучасного періоду українцям нав'язувався комплекс меншовартісності та інших національних комплексів. Заселення українських територій росіянами обумовлювало сприятливу ситуацію для країни агресора. Привід агресії - захист російськомовного населення, маємо зазначити, що дану групу населення ніхто навіть і не збирався утискати.

Основними напрямками формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти є такі: громадянські цінності; історична правда; національна самосвідомість та національна гідність; демократія; самоорганізація та самокерування; патріотизм. Маємо констатувати, що актуальна освітня та виховна діяльність у закладах вищої освіти в галузі формування громадянської ідентичності є недостатньою. В умовах воєнного стану формування громадянської ідентичності потребує нових форм та підходів. Умови воєнного стану в наш час потребують оновлення процесу формування громадянської ідентичності як важливого чинника згуртованості та самоорганізації української нації. Сьогодні виконання свого громадянського обов'язку, здатність реагувати вчасно на виклики є основою національної солідарності, для категорії студентства різних спеціальностей це стає необхідним чинником у здатності молодих українців об'єднатися задля спільних цілей, щоб чинити опір агресору. Проблема формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти є актуальною умовою національної солідарності.

Аналіз останніх досліджень. У педагогіці окремі аспекти формування громадянської ідентичності досліджували: І. Бех, К. Журба - концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Ними обґрунтовано важливі складові формування громадянської

ідентичності. С. Федоренко, Ю. Шаранова проаналізували практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату в США. К. Журба, І. Шкільна дослідили процес формування громадянської ідентичності студентів як умову національної солідарності у воєнний час. П. Вербицькою із співавторами схарактеризовано громадянське виховання учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах та інші.

На сьогодні *недостатньо вирішеними* залишаються проблеми вивчення інноваційних форм та підходів у процесі формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методологія дослідження. Для того, щоб майбутні фахівці різних спеціальностей вже в умовах ЗВО оволоділи знаннями й вміннями, необхідними для формування громадянської ідентичності, вони повинні розуміти сутність громадянської ідентичності, її напрямів в закладах вищої освіти України.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, процесу формування громадянської ідентичності й відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Проаналізовано сутність процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методи дослідження – для обґрунтування процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України проведений аналіз наукової, педагогічної, методичної літератури.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Недостатньо вивченими вважаємо особливості визначення громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти в процесі аудиторної роботи.

Мета розділу – теоретичний аналіз процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей як умови національної солідарності українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Для процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в умовах воєнного стану необхідно розглянути сутність української національної ідентичності. Вона є свідомим відчуттям належності до українського народу. Водночас, це спільна історія, мова, культура, традиції та цінності, що виражено

у гордості за свою країну, прагненні до самовизначення. В Україні громадяни об'єднані незалежно від етнічного походження та мають спільний громадянський й політичний вибір.

Характеристика ідентичності як тотожності властивості сутності чогось або явища визначає характерні збіги або загальні ознаки. Іншими словами, це ототожнення себе з якимось співтовариством у спосіб стабільного, виразного і постійного переживання, мислення або однієї із соціальних дій.

Ключовими складовими української ідентичності є такі: українська мова, традиції, народні пісні, символіка (герб, прапор) – культурна основа; спільне минуле, знання сторінок історії, як героїчних, так і трагічних – історична пам'ять; готовність захищати українську державу та усвідомлення себе її частиною, водночас, розділяючи спільні демократичні цінності – громадянська позиція; національна динамічна ідентичність, що формується через самоідентифікацію («Хто я?») – свідомий вибір. В Україні в сучасних умовах воєнного стану, українська національна ідентичність стає все більш інклюзивною. Вона об'єднує всіх громадян країни навколо цінностей свободи та гідності, а не лише етнічного походження.

Українці, як громадяни України, вважають за потрібне проявляти національну ідентичність свідомо використовуючи українську мову, носінням українських вишиванок, збереженням традицій українського народу, маючи активну громадянську позицію у волонтерстві, захисті країни. Національна ідентичність базується на любові до української землі, культури, а головне, маючи почуття єдності у часи випробувань в умовах воєнного стану (сайт znanija.com).

Щодо загального поняття ідентичності, то ним вважаємо невіддільну характеристику громадянина. Виявлення, водночас, визнання власної унікальності та відчуття належності до певного суспільства. В особистісному плані рівень ідентичності є набором індивідуальних ознак, або зумовленням унікальності кожної особистості. Щодо соціального рівня ідентичності, то ним стає усвідомлення й дотримання кожного громадянина, як норм, так і очікувань соціального середовища, у якому він перебуває тут і зараз.

У Конституції України 1996 року констатовано, що «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України

всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» (Конституція України, 1996).

Коли дитина народжується, вона поступово набуває певних, притаманних лише їй, ознак: батьки визначають ім'я та прізвище; дитина стає мешканцем певного населеного пункту; в період зростання та дорослішання піддається впливу культурного середовища, закладів освіти, пізніше – тих з ким працює, має громадську активність, на розвиток дитини активно впливають стосунки з родичами, ровесниками, колегами по роботі – все це допомагає кожному сконструювати особисте «Я». Результат цього багатовимірного та складного процесу є сформована ідентичність (Вербицька, 2018). Маємо зауважити, що становлення ідентичності кожного громадянина триває впродовж усього життя.

П. Вербицька із співавт. констатує, що структура ідентичності має два рівні – особистісний і соціальний. Для даного дослідження необхідно врахувати два рівні. Індивідуальні характеристики кожної людини є особистісними. А виявлення солідарності кожної окремої людини з ідеалами, цінностями, стандартами різних соціальних груп і спільнот (до яких вона належить у різні життєві періоди) визначають її соціальний рівень.

Також дана група науковців, характеризуючи кожний елемент ідентичностей різних особистостей, наголошує на можливості їхньої подібності, проте кожна конкретна людина є неповторною. Вони вважають, що ідентичність стає мінливою комбінацією окремих елементів, що, водночас, може вказувати й на унікальність кожної особистості, незважаючи на її належність до різних спільнот (Вербицька, 2018).

І. Бех, К. Журба, досліджуючи концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах, обґрунтували важливі складові формування громадянської ідентичності (патріотичне виховання, особистісна і національна ідентифікація, національна самосвідомість, етно-соціальні уявлення, етнічна самосвідомість (Бех & Журба, 2017). Погоджуємося з даною тезою.

Процес формування й підтримки ідентичності є ідентифікацією. Часто науковці доводять, що ним стає механізм соціалізації особистості. Ідентифікація може вважатися й правовим феноменом. Правовий феномен ідентифікує людину в якості громадянина, платника податків, представника певного стану. Підтримується ідентичність як процес засвоєння цінностей культури (Шапаренко, 2015).

Існують негативні чинники у вихованні національно-культурної ідентичності молодого покоління. І. Бех, К. Журба серед них визначають складові інформаційної війни та різні напрями військової агресії росії по відношенню до нашої держави такі як: начебто утиски російськомовного населення; перекручування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та існування української нації; боротьба за утвердження російської мови як другої державної; витіснення української мови з Медіаринку; використання політтехнологій, мета яких розмежування регіонів України, процес поглиблення суперечностей серед різних груп населення; активне запровадження думки щодо ностальгії за радянським минулим (Бех & Журба, 2017).

Щодо впливу збройних конфліктів (а в випадку сьогоднішньої збройної неспровокованої агресії сусідньої агресивної країни на Україну) необхідно дослідити наукові розвідки Г. Балла (Балл, 2007). В них науковець дослідив вплив збройних конфліктів на становлення конкретної нації. Г. Балл вважає, що саме військово-службовці більшою мірою, ніж будь-хто, виявляють найкращі людські чесноти. Тобто можна пишатися їхньою мужністю, витримкою в найтяжчих ситуаціях, вірністю обов'язку, додержанням честі й гідності, готовністю до самопожертви заради спільної справи захисту країни в тяжкий період, а також умінням та бажанням безкорисливо допомогти як бойовим товаришам, так і цивільному населенню, навіть, маючи крайню небезпеку для власного життя і здоров'я. Тобто, на думку науковця, протистояння у збройних конфліктах консолідується українська нація. Цей процес активно формує громадянську ідентичність здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Однак, окрім позитивних ефектів збройних протистоянь, наявні й негативні складові: використання сучасної зброї, розпорошення людських ресурсів, загостренням глобальних проблем (Балл, 2007). Дане твердження потребує подальшого вивчення з орієнтацією громадянську ідентичність.

Підтвердженням необхідності процесу формування громадянської ідентичності є стаття 17 Конституції України (1996): «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» (Конституція України, 1996).

Формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей є важливим завданням сучасного освітньо-виховного процесу у ЗВО. К. Журба, І. Шкільна досліджують процес формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. Науковці наголошують на важливій ролі мети залучення студентів різних спеціальностей до активного громадського життя та націєтворчих процесів. Ними доведено, що громадянська ідентичність особистості вважається детермінантою її смислового горизонту. К. Журба, І. Шкільна констатують, що ототожнення здобувачів вищої освіти себе з конкретною громадянською спільнотою, українською державою, мовою стають характеристиками громадянської ідентичності та, водночас, почуттям національної гідності й патріотизмом, і готовністю боронити Україну від окупантів (Журба & Шкільна, 2023).

С. Федоренко, Ю. Шаранова, досліджуючи практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату у США, наголошують на необхідності розрізняти громадянську ідентичність та національну ідентичність. Ними доведено, що якщо мова йде про країни, де склад населення є моноетнічним – прийнято вважати, що це національна ідентичність. В Україні проживає більше ніж 140 етносів. Титульна нація – українці. В нашій країні об'єднано

представників багатьох національних спільнот, тому мова може йти про громадянську ідентичність (об'єднання представників багатьох національних спільнот). Процес формування громадянської ідентичності відбувається на основі цінностей (культурних і національних), самовизначення й усвідомлення спільних завдань, що мають громадяни України сьогодні. Тобто, виховання в молодого покоління громадянськості й громадянської рівності допомагає їм стати повноцінним громадянином нашої країни (Федоренко & Шаранова, 2019).

По відношенню до процесу формування національної солідарності, громадянська ідентичність вважається фундаментом та, водночас, основою змін в українському суспільстві. Національна солідарність українців має відповідати сучасним соціальним ідеалам та демократичним цінностям Європейського Союзу. Рух України до європейської спільноти, відсіч ворогу, подальша післявоєнна відбудова країни потребує цементування національною солідарністю українського суспільства. К. Журба, І. Шкільна доводять, що характеристикою національної солідарності є її емоційна складова. Емоційна складова спонукає до єднання, згуртованості, прояву спільних емоцій. Національна солідарність – це прагнення українського народу, нації зберегти себе, українську мову, віру, культуру та ін. Щодо моральної характеристики української національної спільноти, науковці констатують, що нею можна вважати національну солідарність. Бо вона лежить в основі національної спорідненості всіх громадян України, маючи в основі систему цінностей, національну свідомість, національну культуру, українську мову, моральні правила і закони. К. Журба, І. Шкільна наголошують на потребі самоорганізації, запровадження активної громадянської позиції, здатності діяти задля блага всього населення країни та України загалом (Журба & Шкільна, 2023).

Для даного огляду важливо розглянути також й громадянську компетентність. Нею є здатність громадянина реалізувати й захищати права та свободи громадян, а також відповідальне ставлення до обов'язків громадянина України, активно брати участь у громадському житті, займатися підтримкою розвитку демократичного суспільства та утвердження верховенства права, ідей демократії, справедливості, рівності, а головне – всі чинники мають бути на засадах рівності прав і можливостей для всіх груп населення української держави.

Маємо наголосити також на потребі громадянської позиції, яку має визначати громадянська активність. Проявлення кожним громадянином суспільства участі у громадській діяльності, у процесі вирішення політичних, соціальних, моральних проблем, залучення до громадського і політичного життя, до участі у виборчих процесах – все разом і є громадянською позицією.

Щодо громадянської стійкості, то вона відображає сутність і зміст національної ідентичності та солідарності у повсякденному житті і в умовах воєнного стану та повоєнного часу, а також, водночас, є здатністю протистояти в інформаційному плані й ворожій ідеології. Саме тому можна стверджувати, що процес формування громадянської ідентичності безпосередньо пов'язаний з національною свідомістю, українською мовою та культурою, має в основі національну українську ідею. К. Журба, І. Шкільна стверджують, що національна українська культура сьогодні, як і в попередні періоди вважається унікальною і самобутньою. А в основі національної української культури – лежить народна українська культура (Журба & Шкільна, 2023).

Вважаючи український народ творцем національної української культури, можемо стверджувати, що саме український народ створював її упродовж століть. Пам'ятки української культури знайшло відображають моральні цінності, святині, національну символіку. Маємо також наголосити на потребі вивчення духовних почуттів українського народу – національних, моральних, естетичних, релігійних, громадянських, патріотичних, що втілені у різні напрями народного фольклору. Українській національній культурі притаманні також й негативні впливи. Причинами яких є війни, що відбувалися, заборони (будь-чого, в культурному розвитку), репресії, негативні міфи щодо образу українців, переписування історії нашої країни, применшення ролі українців та ін. Існування постійних військових конфліктів та боротьба за свою землю змушували українців найвище цінувати свободу та незалежність. Саме тому національна свідомість стала основою духовних орієнтирів української нації, а також визначенням духовної аури української нації, в якій підґрунтям національної свідомості є поєднання ідей, цінностей, моральних правил, законів, прагнень (Журба & Шкільна, 2023).

Є. Онацький вважає, що національною свідомістю є «знання минулого своєї нації і обов'язків, що з того випливають...» (Онацький, 1964). Погоджуємося з даною тезою.

К. Журба, І. Шкільна, визначаючи складники національної свідомості, наголошують, що ними є такі: «національний світогляд; національна ідентичність; мовна ідентичність; ціннісна ідентичність і смисли; колективна історична пам'ять; патріотизм; ставлення до представників інших націй і національностей, що проживають на теренах України; соборність» (Журба & Шкільна, 2023).

Визначаючи основу національної свідомості як національну самосвідомість, можна наголосити, що змістом національної самосвідомості є усвідомлення приналежності до нації, відповідальність за долю України, українську культуру та національні цінності. Українською національною ідеєю є утвердження української незалежної соборної самостійної національної держави. Українська незалежна соборна самостійна національна держава має в основі різні напрями українських національних цінностей, українську культуру і мову (як державні). Дані напрями запроваджено в різних сферах життя суспільства на території України. Національна ідея передбачає захист України від зовнішнього ворога, який намагається окупувати всю територію країни (Журба & Шкільна, 2023).

Щодо більш уважного розгляду національної свідомості (ідентичності), вважаємо, що це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Кожен громадянин має вважати себе частиною спільноти та усвідомлювати особливість відмінних рис національної спільноти. Національна свідомість (ідентичність) має специфічні (за Е. Смітом). Ними є такі: «історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; суспільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території» (Сміт, 1994: 12-13).

У статті 5. «Державна політика у сфері освіти» Закону України «Про освіту» (2017), констатовано, що «держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (Про освіту: Закон України, 2017). Маємо констатувати, що дана теза є підтвердженням необхідності формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в Україні.

Національна ідея «Україна – наша земля» є основою поєднання минулого і сучасного, традицій і визвольних змагань. Українці завжди боролися за незалежність, та мали прагнення саме своєї держави, через це боронили її від загарбників. Тобто несли відповідальність за майбутнє своєї держави.

Фундамент громадянської ідентичності громадян України є українська мова. Водночас, це духовне багатство українського народу й консолідуюча ланка між різними групами, класами, етносами. «Без мови немає нації, народу, держави». Народ існує доти, доки існує мова (Журба & Шкільна, 2023: 146–152). Погоджуємося з даною тезою. А також маємо зауважити, що національна свідомість та розвиток національної культури неможливі без знання мови. А головне, що втрата мови веде до втрати громадянської ідентичності.

На сьогодні українська мова здобула підтримку на основі прийнятого Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який є ключовим в умовах війни. Згідно статті 1. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні. 1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. 2. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації. 3. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави. 4. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України. 5. Порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом. Також діє стаття 6. Обов'язок громадянина України володіти державною мовою. 1. Кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. 2. Держава забезпечує кожному громадянину України можливості для опанування державної мови через систему закладів дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної, фахової передвищої, вищої освіти, освіти дорослих, а також через підтримку неформальної та інформальної освіти, спрямованої на вивчення державної мови (Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України, Редакція від 16.01.2026).

Розглянемо деякі специфічні особливості особистісної ідентичності. Вони виявляються на майже всіх вікових етапах. Характеризуються як суб'єктивні (відчуття й усвідомлення власного тіла,

ототожнення себе з кимось близьким), або, навпаки – виокремлення себе з цілого світу. Особливостями вважаються також «цілісність і темпоральна тривалість власного життя та здатність до самооцінки, формування світогляду, здатність дистанціюватися від якоїсь конкретної діяльності і входити в умовну реальність символів і знаків; об'єктивні – визнання з боку інших, повсякденний світ, наука і мистецтво, культурні і соціальні норми і стереотипи, цілісність структури світу; фактори, сформовані на перетині суб'єктивного й об'єктивного – гра, самовизначення через набуття компетенцій, професійна діяльність» (Губенко, 2005). Щодо зарубіжних і вітчизняних наукових розвідок, там ідентичність обґрунтовується як індивідуальний феномен. Зарубіжні науковці вважають, що ідентичність є структурою, що потребує змін. Саме тому її вважають такою, що розвивається упродовж усього життя людини. В процесі розвитку нормальним стає процес подолання криз. Необхідно зважати на те, що ідентичність може змінюватися як в прогресивному, так і регресивному напрямках (ефективна чи негативна). Зауважимо, що у соціумі існують соціальні інститути. Соціальні інститути продукують відповідний тип ідентичності, а також можуть дозволяти або не дозволяти одній соціальній групі ідентифікувати іншу. А. Губенко констатує, що «аналогом індивідуальної пам'яті є історичні традиції. Культура як система цінностей, символів і мови аналогічна до відповідного реальності образу світу, носієм якого є людина» (Губенко, 2005).

А. Giddens стверджує, що існує категорія «повна» ідентичність. Дослідником наголошується, що в даній категорії наявні та мають особливе сполучення три фактори: «Я», «Ми», «Вони». Ним доведено, що кожна людина має потребу вважати себе частиною співтовариства, обов'язково маніфестуючи (показуючи) це – «Я» – фактор. Це означає відкрите визнання особистістю своєї належності до певної групи. Важливо також, щоб члени співтовариства були з цим згодні – це вже є відкритою й діяльнісною згодою співтовариства з фактом цієї належності – «Ми» – фактор. Коли така належність є визнаною сторонніми, «третьими особами» – «Вони» – фактор. Потрібна наявність усіх цих факторів, тільки тоді особистість вважається частиною співтовариства й усі з цим згодні. Якщо виконуються тільки частина наведених (не всі) умов, то мова може йти про неповну, «граничну» ідентичність. А. Giddens доводив, що «ідентичність не існує поза соціальною структурою.

Індивіди відтворюють соціальні структури тим, що беруть участь у них. Індивідуальна дія й структура поєднані в єдиному процесі, оскільки існує основа для їхнього об'єднання – практика» (Giddens, 1997).

А. Giddens вказував на «подвійність структури ідентичності. Тобто ідентичність не тільки існує між особистостями, а й має можливість використовуватися ними, отже, змінюється» (Giddens, 1997).

Найбільш успішно концепція А. Giddens використовується для пояснення феномена граничної ідентичності. Ним обґрунтовується право вибору особистості (полікультурне й поліетнічне суспільство). Зауважимо, що процес соціалізації двосторонній, проте, кожний громадянин залежить від механізмів персоніфікації цінностей або їх відторгнення.

О. Шапаренко наголошує на потребі більш глибоких досліджень національної ідентичності у зв'язку з її впливом на формування громадянськості в Україні. Ідентичність українських громадян сприяє прогнозуванню щодо перспектив становлення політичної нації в Україні, а також активізує політичні процеси в етнічній та національній сферах нашої країни. Виокремлюючи компенсуючі властивості регіональної ідентичності маємо зауважити, що більше вони проявляються між Східною та Західною Україною. Проте, особливості ідентичності – етнічної, мовної, релігійної також наявні й в регіонах Центральної України (Шапаренко, 2015: 92–99).

В умовах воєнного стану сьогодні українські здобувачі вищої освіти різних спеціальностей стали частіше робити свідомий вибір говорити українською мовою, а також почали частіше відмовлятися спілкуватися мовою окупантів. Здобувачі вищої освіти різних спеціальностей частіше ніж інші категорії громадян нашої країни мають розуміння, що війна сусідньої агресивної держави проти України є, водночас, війною на знищення української ідентичності. Саме тому українське суспільство активно підтримує спілкування українською мовою в усіх сферах життя соціуму. Більшість українців вважає українську мову маркером української національної солідарності. Підтвердженням цьому є також акти вандалізму та спалення українських книжок на захоплених ворогом територіях, який націлений в першу чергу знищувати українську мову нібито якесь обмеження прав російськомовних. Це питання головна тема для кремлівських маніпуляцій. Війна, яка

розпочалася у 2014 р., розгорталася під гаслом захисту російськомовних. К. Журба, І. Шкільна «Із початком повномасштабного вторгнення росії на нашу територію вони відкрито заявляють про «деукраїнізацію» – знищення всіх ознак національності» (Журба & Шкільна, 2023).

М. Рябчук вважає, що в Україні ще не збудовано громадянське, відкрите суспільство. А риси, що характеризують спільний культурний та інформаційний простір поєднують риси «неоколоніалізму, самоколоніалізму і внутрішнього колоніалізму». Тобто, формально українське суспільство має плюралістичний характер. Необхідно пам'ятати, що такий плюралізм не підкріплений правовою свідомістю й толерантністю. Через даний факт суспільство стає ще більш конфронтаційним. М. Рябчук пропонує послідовне впровадження неконфронтаційності, а головне – «стати і поставити інших над поєдинком». Дослідник вважає, що «поєдинок ще не закінчився, але це, можливо, єдиний шанс закінчити його більш-менш щасливо» (Рябчук, 2002: 212).

Маємо зважати на те, що в умовах воєнного стану РФ використовує мову як інструмент у війні проти України, бо країна-окупант боїться української мови як надпотужнішої зброї в неспровакованій війні з нашою країною. Т. Кремень наголошує на тому факті, що вона боялась українську мову завжди. Мета московських окупантів – насильницьке зросійщення України. В умовах надзвичайно жорстокої війни українська мова є одним зі священних символів нашої державності, сили духу нашого волелюбного українського народу (Кремень, 2022).

Українське суспільство в наш час прагне до досягнення міжспільнотної консолідації. Цьому процесу може зашкодити надмірна «політизація етнічностей» національним інтересам України.

В Україні наявні спільноти, орієнтовані виключно на близьке їм як мовно-культурне, так й етнічне середовище. Проте, існують етнокультурні ареали, межі яких не збігаються з державними кордонами. А це, в свою чергу, містить потенційну небезпеку збільшення спроб перегляду державних кордонів на етнічній або регіональній підставі. Збереження цілісності української держави, її національні інтереси (зміцнення, консолідація суспільства), визначають ключові засади громадянської ідентичності.

Висновки. Формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей стає основою національної солідарності в умовах воєнного стану.

Національна ідентичність має специфічні особливості: історична територія (рідний край); спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; суспільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території. В особистісному плані рівень ідентичності є набором індивідуальних ознак, або зумовленням унікальності кожної особистості. Ідентифікація може вважатися й правовим феноменом. Правовий феномен ідентифікує людину в якості громадянина, платника податків, представника певного стану. В умовах воєнного стану консолідується українська нація та активніше формується громадянська ідентичність здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Національна солідарність – це прагнення українського народу, нації зберегти себе, українську мову, віру, культуру та ін. Більшість українців вважає українську мову маркером української національної солідарності. Щодо громадянської стійкості, то вона відображає сутність і зміст національної ідентичності та солідарності у повсякденному житті і в умовах воєнного стану та повоєнного часу, а також, водночас, є здатністю протистояти в інформаційному плані й ворожій ідеології. Формування ідентичності українських громадян сприяє прогнозуванню щодо перспектив становлення політичної нації в Україні. Формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей ґрунтується на національній свідомості, національній культурі, національній мові, національній ідеї.

Перспективами подальшого наукового дослідження в цьому напрямі є дослідження активної громадянської позиції здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в процесі формування громадянської ідентичності.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Про психологічні аспекти гуманізації суспільних відносин. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Збірник наук. праць до 15-річчя АПН України у 5-ти тт. Т. 3: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. 2007. С. 103–113.

2. Бех І. Д., Журба К. О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*. 2017. Вип. 16. 24–33.

3. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018. 224 с. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/verbizka-civil-education-10-class-2018/2.php>.

4. Губенко А. С. Взаємодія особистісної і соціальної ідентичності : автореферат дис. канд. філос. наук. 09.00.03. Харків: ХНАДУ, 2005. 20 с.
5. Журба К., Шкільна І. Формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. *Advanced Linguistics*. 11. 2023. С. 146–152. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277983. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/277983/279883>.
6. Конституція України від 28.06.1996. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.03.2026).
7. Кремень Т. Українська мова впевнено завойовує належне їй місце в державі і суспільстві. *АрміяInform*. 2022. URL: <https://movaombudsman.gov.ua/news/taras-kremin-ukrayinska-mova-vpevnenozavojovuye-nalezhneyij-misce-v-derzhavi-i-suspilstvi-intervyu>.
8. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Книжка XIII. Літери Риз-Се. Буенос Айрес: Уклад Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1964.
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України Документ 2704-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.01.2026, підстава – 4502-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 08.03.2026).
11. Рябчук М. Українські комплекси. Національна ідентичність: хрестоматія. / Упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок, 2002. 316 с.
12. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 296 с.
13. Федоренко С. В., Шаранова Ю. Практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату в США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. Вип. 4. № 88. С. 190–200.
14. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2015. Вип. 20. С. 92–99.
15. Giddens A. *The Constitution of Society*. Oxford, 1997. 325 s.

References

1. Ball, H. O. (2007). Pro psykholohichni aspekty humanizatsii suspilnykh vidnosyn. [On the psychological aspects of the humanization of social relations]. *Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini*. – *Pedagogical and psychological sciences in Ukraine*. Zbirnyk nauk. prats [Collection of scientific works] do 15-richchia APN Ukrainy u 5-ty tt. T. 3: Psykholohiia, vikova fiziolohiia ta defektolohiia. Ss. 103–113.
2. Bekh, I. D., Zhurba, K. O. (2017). Kontseptsiiia formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [The concept of forming national and cultural identity in

adolescents in general education institutions]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat. – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*. Vyp. 16. Ss. 24–33.

3. Hromadianska osvita (intehrovanyi kurs, riven standartu): pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity. (2018). [Civics (integrated course, standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. P. V. Verbytska, O. V. Volosheniuk, H. O. Horlenko ta in. Kyiv: Litera LTD. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/verbizka-civil-education-10-class-2018/2.php>.

4. Hubenko, A. S. (2005). Vzaiemodiia osobystisnoi i sotsialnoi identychnosti [The interaction of personal and social identity] : avtoreferat [abstract] dys. kand. filos. nauk. 09.00.03. Kharkiv: KhNADU.

5. Zhurba, K., Shkilna, I. (2023). Formuvannia hromadianskoi identychnosti studentiv yak umovy natsionalnoi solidarnosti u voiennyi chas. [Formation of students' civic identity as a condition for national solidarity in wartime]. *Advanced Linguistics*. 11. Ss. 146–152. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277983. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/277983/279883>.

6. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Dokument 254k/96-VR, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 01.01.2020, pidstava – 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 08.03.2026) [in Ukrainian].

7. Kremen, T. (2022). Ukrainska mova vpevneno zavoiovuie nalezhne yii mistse v derzhavi i suspilstvi. [The Ukrainian language is confidently gaining its rightful place in the state and society]. *АрміяInform*. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/taras-kremen-ukrayinska-mova-vpevneno-zavoiovuye-nalezhneyij-misce-v-derzhavi-i-suspilstvi-intervyu>.

8. Onatskyi, Ye. (1964). Ukrainska mala entsyklopediia. [Ukrainian Small Encyclopedia]. Knyzhka KhIII. Litery Ryz-Se. Buenos Aires: Uklad Administratury UAP Tserkvyy v Arhentini.

9. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine]. Dokument 2704-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 16.01.2026, pidstava – 4502-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

10. Pro osvitu: [About education]: (2017) Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 05.09.2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennia 08.03.2026) [in Ukrainian].

11. Riabchuk, M. (2002). Ukrainski kompleksy. Natsionalna identychnist: [Ukrainian complexes. National identity] hrestomatia [reader]. / Uporiad. T.S. Voropai. Kharkiv: Krok.

12. Smit, E. D. (1994). Natsionalna identychnist. [National identity]. Kyiv: Osnovy.

13. Fedorenko, S. V., Sharanova, Yu. (2019). Praktychnyi dosvid vykhovannia hromadianskosti studentiv bakalavratu v SShA. [Practical experience in educating undergraduate students about citizenship in the USA].

Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. Vyp. 4. № 88. Ss. 190–200.

14. Shaparenko, O. V. (2015). Natsionalna identychnist yak chynnyk formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. [National identity as a factor in the formation of civil society in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. Vyp. 20. Ss. 92–99.*

15. Giddens, A. (1997). *The Constitution of Society. Oxford.*

Микола НОСКО

ORCID 0000-0001-9903-9164
Scopus ID 56880089100

*Доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка,
дійсний член (академік) НАПН України
(Чернігів, Україна)
E-mail: mykola.nosko@gmail.com*

Mykola NOSKO

ORCID 0000-0001-9903-9164 –
Scopus ID 56880089100

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
Existing member (academician)
of Ukrainian NAPS,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: mykola.nosko@gmail.com*

Світлана ГРИЩЕНКО

ORCID 0000-0002-7981-3578
*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка,
(Чернігів, Україна)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Svitlana HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-7981-3578
*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Department
of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Максим ІМЕРІДЗЕ

ORCID 0000-0002-1249-5018
*Кандидат педагогічних наук,
Приватний вищий навчальний заклад
«Медико-Природничий університет»
(Миколаїв, Україна)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com*

Maksym IMERIDZE

ORCID 0000-0002-1249-5018
*PhD of pedagogical sciences,
Private higher educational institution
«Medical and Natural University»
(Mykolaiv, Ukraine)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com*

Ірина БУЖИНА

ORCID 0000-0002-7455-2794
Доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри
психології та педагогіки,
Одеський державний університет
внутрішніх справ
(Одеса, Україна)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Irina BUZHINA

ORCID 0000-0002-7455-2794
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Department
of Psychology and Pedagogy, Odessa
State University
of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Юлія НОСКО

ORCID 0000-0003-1077-8206
Scopus ID 56880366900
Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної
та початкової освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: ulianosko5@gmail.com

Yuliya NOSKO

ORCID 0000-0003-1077-8206
Scopus ID 56880366900
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor at the Department
of Preschool and Primary Education,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ulianosko5@gmail.com

УДК 378.018:005

DOI 10.69842/prof2026.4.3

*Наталія НОСОВЕЦЬ, Юрій МИСЛИВЕЦЬ,
Олександр КАЛМИКОВ,*

**Nataliia NOSOVETS, Yurii MYSLYVETS,
Oleksandr KALMYKOV**

ПРОФЕСІЙНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

THE PROFESSIONAL AND PERSONAL IMAGE OF EDUCATION INSTITUTION FACULTY MEMBER

У статті здійснено всебічне наукове дослідження професійного та особистісного іміджу викладача закладу вищої освіти, який розглядається як ключовий чинник підвищення ефективності сучасного освітнього процесу. Актуальність обраної теми зумовлена динамічними змінами в ролі педагога в умовах цифрової трансформації, а також зростаючою конкуренцією між університетами, у рамках якої традиційна монополія на знання поступово змінюється парадигмою надання освітніх послуг.

Імідж викладача представлено як багатогранну символічну систему, що інтегрує візуальні риси та глибинні психологічні характеристики особистості. У дослідженні деталізується структура педагогічного іміджу, яка включає такі компоненти, як «Я-концепція», харизма, професійна компетентність, а

також зовнішній образ, що охоплює вербальні й невербальні аспекти комунікації. Окремо акцентується увага на аксіологічному вимірі діяльності педагога, у межах якого виокремлено дві групи цінностей: термінальні (професійна самореалізація та освітня місія) та інструментальні (академічна доброчесність і етика міжособистісного спілкування).

Науково доведено, що створення потужного професійного портрета викладача базується на гармонізації внутрішньої філософії та зовнішніх характеристик, що сприяє формуванню середовища психологічного комфорту і безпеки для студентів. Дослідження також обґрунтовує ідею необхідності інтеграції репутаційного компонента до структури іміджу, адже суспільне сприйняття викладача часто формує уявлення аудиторії ще до початку безпосередньої взаємодії з ним.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні конкретних стратегій удосконалення іміджу педагогів, зокрема через процес самоаналізу, застосування цифрових інструментів і дотримання встановлених корпоративних стандартів. Встановлено, що систематична робота над професійним іміджем здатна підвищити рівень успішності студентів у середньому на 25–30%, а також сприяти зміцненню конкурентоспроможності закладу вищої освіти. Матеріали дослідження можуть бути ефективно застосовані у практиці підготовки та підвищення кваліфікації викладачів українських університетів.

Ключові слова: імідж викладача, професійний імідж, особистісний імідж, вища освіта, комунікація, стратегії оптимізації.

This article presents a comprehensive scientific study of the professional and personal image of higher education faculty members, which is viewed as a key factor in enhancing the effectiveness of the modern educational process. The relevance of the chosen topic stems from the dynamic changes in the role of the educator amid digital transformation, as well as the growing competition among universities, within which the traditional monopoly on knowledge is gradually being replaced by a paradigm of educational service provision.

The teacher's image is presented as a multifaceted symbolic system that integrates visual features and deep psychological characteristics of the personality. The study details the structure of the pedagogical image, which includes such components as «self-concept», charisma, professional competence, as well as external image, encompassing verbal and nonverbal aspects of communication. Separate emphasis is placed on the axiological dimension of the teacher's activity, within which two groups of values are distinguished: terminal (professional self-realization and educational mission) and instrumental (academic integrity and the ethics of interpersonal communication).

It has been scientifically proven that creating a strong professional profile for a teacher is based on harmonizing their inner philosophy with their outward characteristics, which helps foster an environment of psychological comfort and safety for students. The study also substantiates the idea of the need to integrate the reputational component into the image structure, as the public perception of a teacher often shapes the audience's impression even before direct interaction with them begins.

The practical significance of the results lies in the development of specific strategies for improving educators' images, particularly through self-analysis, the use of digital tools, and adherence to established corporate standards. It has been established that systematic work on professional image can increase student success rates by an average of 25–30% and also contribute to strengthening the competitiveness of higher education institutions. The research materials can be effectively applied in the practice of training and professional development for faculty members at Ukrainian universities.

Key words: *teacher image, professional image, personal image, higher education, communication, optimization strategies.*

Постановка проблеми. Одним із важливих шляхів для підвищення результативності педагогічної роботи є формування та вдосконалення позитивного професійного іміджу викладача. Імідж виступає потужним інструментом психологічного впливу, оскільки зацікавленість особою викладача часто стає першим кроком до залучення студентів до навчального процесу та викликаної ним дисципліни. Самої лише професійної компетентності недостатньо для досягнення успіху в педагогічній діяльності чи формування високої репутації. Для цього необхідно свідомо розвивати позитивний професійний імідж, приділяти йому системну увагу, адаптувати свої навички й підходи відповідно до очікувань студентів, керівництва, колег, а також потреб сучасного навчального середовища. Питання сутності педагогічного іміджу, його впливу, умов формування і шляхів удосконалення заслуговують поглибленого вивчення. Це передбачає розробку методик його діагностики, підходів до стимулювання позитивних змін і перетворення іміджу на значущий компонент педагогічного процесу. Усе зазначене підкреслює актуальність цієї теми дослідження та необхідність подальших наукових розвідок у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз останніх досліджень у галузі педагогічної іміджології свідчить про те, що проблема формування образу викладача закладу вищої освіти залишається надзвичайно актуальною та динамічною. Сучасні науковці розглядають цей феномен не просто як зовнішню оболонку, а як складну багатогранну систему, що інтегрує візуальні риси із глибинними психологічними характеристиками особистості. У роботах таких дослідників, як І. Варнавська та Р. Чепок, акцентується увага на тому, що професійний імідж базується на гармонійному поєднанні особистісних цінностей, рефлексії власного досвіду та володінні інноваційними методиками викладання.

Важливим вектором наукових розвідок є структурування компонентів іміджу. Зокрема, Т. Поясок та О. Беспарточна пропонують розділяти структуру образу на основний блок, що включає природні та професійні складники, та символічний блок, який охоплює візуальні, аудіальні та навіть ольфакторні аспекти сприйняття. Своєю чергою, І. Ніколаеску та О. Горовенко доповнюють ці дослідження когнітивними та мотиваційно-ціннісними компонентами, вказуючи на те, що внутрішня умотивованість і здатність до самоконтролю є критичними для успішної самопрезентації педагога.

Окремий напрям досліджень присвячений трансформації ролі викладача в умовах цифрового суспільства. О. Михайленко та Г. Тимошко зауважують, що сучасний освітній простір поступово переходить до парадигми надання освітніх послуг, де викладач втрачає монополію на знання. Це змушує науковців шукати нові стратегії оптимізації іміджу, які б поєднували в собі характеристики авторитетного науковця та гнучкого фасилітатора, здатного на партнерську взаємодію зі студентами.

Дослідниці В. Лугова та Г. Чумак обґрунтовують необхідність включення репутаційного компонента до структури іміджу, оскільки суспільне сприйняття та попередньо сформована думка аудиторії часто визначають рівень довіри до викладача ще до початку безпосередньої комунікації. Також у працях М. Навроцької та Т. Туркот підкреслюється пріоритетність особистісного іміджу над суто професійним, оскільки саме індивідуальні якості, такі як емпатія, доброзичливість та харизма, стають фундаментом для створення середовища психологічного комфорту. Таким чином, актуальні наукові праці демонструють перехід від статичного розуміння образу до динамічної моделі «Я-концепції», яка постійно вдосконалюється через самоаналіз та адаптацію до очікувань сучасних здобувачів освіти.

Методологія дослідження. Методологія дослідження базується на комплексному поєднанні загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечують системний аналіз образу сучасного педагога. Робота ґрунтується на принципах об'єктивності та цілісності у вивченні зовнішніх і внутрішніх аспектів іміджу.

Провідним методом став теоретичний аналіз наукових джерел, який дозволив уточнити понятійно-категоріальний апарат та розкрити зміст ключових термінів. Завдяки методам систематизації та класифікації було впорядковано структуру іміджу

(габітарний, вербальний, невербальний складники) та згруповано педагогічні цінності на термінальні та інструментальні.

Для виокремлення специфіки викладацького образу використано порівняльно-зіставний метод, що допоміг проаналізувати відмінності між реальним («поточним») та ідеальним («бажаним») іміджем. Метод моделювання дозволив представити процес формування іміджу як взаємодію суб'єкта, об'єкта та засобів комунікації. Застосування аксіологічного підходу забезпечило дослідження ціннісних орієнтирів викладача, а аналітико-синтетичний метод сприяв формуванню висновків та практичних рекомендацій щодо професійної самопрезентації.

Мета розділу – науковий аналіз професійного та особистісного іміджу викладача ЗВО як цілісного феномену.

Дослідження спрямоване на розкриття структури педагогічного образу, визначення його ролі в сучасному освітньому процесі та обґрунтування стратегій формування авторитету педагога в умовах цифровізації та нової парадигми надання освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом для побудови гуманістичного світогляду сучасного вчителя є його психолого-педагогічна компетентність, що об'єднує рефлексивні, етичні та комунікативні аспекти. Саме ці компетенції визначають ступінь сформованості особистісно-професійного іміджу викладача закладу вищої освіти. Здатність педагога свідомо й цілеспрямовано формувати власний імідж, а також усвідомлювати вплив, який він справляє на учасників освітнього процесу, прямо корелює зі спроможністю до рефлексії, критичного аналізу своїх психологічних характеристик та їх корекції у разі необхідності. Отже, розвиток рефлексивних навичок стає ключовим критерієм професійної зрілості викладача.

В умовах глобальної цифровізації та становлення інформаційного суспільства традиційна роль викладача ЗВО зазнає докорінних змін. Він перестає виступати як єдине джерело знань, втрачаючи монополію на володіння інформацією та свою винятковість у цьому аспекті. Сучасний освітній простір дедалі більше набуває ознак сфери освітніх послуг, де здобувачі освіти виступають у ролі клієнтів, які автономно формують свою освітню траєкторію. У зв'язку з цим, пріоритетним завданням стає вдосконалення комунікативної гнучкості педагога та його здатності до конструктивного діалогу з аудиторією.

Питання ефективності візуального та професійного образу залишається однією з центральних проблем сучасної іміджології. Імідж викладача закладу вищої освіти повинен формуватися з урахуванням специфіки його професійної діяльності та особливостей цільової аудиторії. Слід окремо відзначити, що імідж такого фахівця є багатошаровим і поєднує в собі дві основні складові: імідж науковця, що акцентує аналітичність, абстрактність мислення та захоплення науковими дослідженнями, і імідж педагога, метою якого є створення сприятливих умов для оптимального засвоєння інформації, її доступність і зрозумілість. Крім того, професійне обличчя викладача обов'язково має транслювати відкритість, позитивну налаштованість та готовність до щирого спілкування зі студентами (Михайленко, 2025).

Якщо звернутися до етимології, то англійське слово «image» буквально перекладається як «образ» або «віддзеркалення». З точки зору сприйняття цього образу суб'єктом іміджу, поняття можна трактувати, як поєднання «матеріальних» (тобто видимих) характеристик об'єкта та «ідеальних» (невидимих) аспектів його властивостей (Хавкіна, 2017: 12).

У науковій літературі імідж часто розглядається як символічний конструкт, що репрезентує головні риси особистості. Водночас, імідж виступає як абсолютно нова реальність, що створюється шляхом цілеспрямованого й ретельно організованого процесу з чітко визначеними характеристиками. Цікаво, що ця сконструйована реальність нерідко може зовсім не відповідати об'єктивним властивостям носія, для якого вона формується. Таким чином, ми маємо справу зі штучно створеним соціально-психологічним феноменом, що має виражену символічну природу (Барна, 2008).

Згідно з тлумачними джерелами, під цим поняттям розуміють спеціально побудований репрезентативний образ особи (наприклад, публічного діяча), призначений для масового сприйняття (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005: 120).

Розглядаючи імідж як копію реального об'єкта, можна сказати, що це зовнішня презентація людини в очах суспільства. Він формується як сприйняття індивіда, продукту чи організації у масовій свідомості через використання інструментів публісیتی, реклами або пропаганди. Імідж є своєрідним «фасадом» образу, де манери (жести) та міміка відіграють роль найбільш виразних архітектурних елементів (Дячук, 2017).

Науковці класифікують імідж за функціональними ознаками на кілька основних типів (Педагогіка вищої школи, 2024: 239):

- дзеркальний – суб'єктивне бачення власних переваг і приховування вад, яке може не збігатися з думкою оточуючих;

- бажаний – той ідеал, до якого людина прагне у своїх професійних амбіціях;

- поточний – реальна оцінка особистості колегами чи студентами на основі наявної інформації;

- множинний – гнучкий образ, що трансформується залежно від контексту ситуації;

- корпоративний – відображає цінності та репутацію всього навчального закладу.

Дослідниця М. Навроцька (Навроцька, 2014) наголошує на важливості розмежування особистісного та суто професійного самопредставлення. Особистісний імідж представляє собою образ людини, що формується на основі її внутрішніх якостей і унікальних індивідуальних характеристик. Він може бути як позитивним, так і негативним. Натомість, професійний імідж відображає профіль людини, обумовлений її професійними якостями, який також містить як позитивні, так і негативні аспекти. Практика показує, що саме внутрішні якості особистості часто стають домінуючими у сприйнятті професіонала.

Аналізуючи психологічну структуру педагогічного образу, Т. Туркот виокремлює в ньому низку фундаментальних компонентів. Серед основних виділяються професіоналізм і компетентність, ерудиція, творча енергія, а також високий рівень загальної й педагогічної культури. Особливу увагу приділено важливим психологічним та особистісним якостям, таким як емпатія, чуйність, рефлексивність, доброзичливість і здатність уникати конфліктів. Крім того, невід'ємним елементом іміджу є добре фізичне та психічне здоров'я. Важливою складовою також є естетичний вигляд: від охайності одягу до культури рухів та привітної міміки, що формує перше позитивне враження (Туркот, 2011: 487).

Професійний авторитет і візуальний образ викладача є результатом складної взаємодії внутрішніх переконань та зовнішніх очікувань. Цей образ може створюватися як свідомо, так і підсвідомо, залежно від поєднання індивідуальних характеристик викладача, вимог професійної діяльності та сприйняття аудиторії. До таких факторів належать особистісні риси педагога, його

мотиви, інтереси, життєві цінності, психологічні особливості, самосприйняття (Я-концепція), а також наявний рівень знань, вмінь і навичок. На цей процес впливають як стандарти професійної етики, так і запити основних споживачів знань – студентської спільноти та суспільства (Лугова & Чумак, 2020).

Залежно від домінуючого стилю викладання, типи професійного іміджу можна поділити на дві протилежні моделі (Педагогіка вищої школи, 2024: 239):

- «Закритий» – притаманний авторитарним педагогам, де дистанція та відсутність емоційного контакту заважають розумінню студента;

- «Відкритий» – характерний для демократичного стилю, де в основі лежить партнерство та активний обмін досвідом.

Підсумовуючи, зазначимо, що розуміння функціональних особливостей професійного іміджу дозволяє викладачеві ефективно керувати власною репутацією та відповідати високим запитам сучасного освітнього середовища.

Таблиця 1

Структура педагогічного іміджу викладача

Погляди науковців	Репрезентовані складові педагогічного іміджу викладача
І. Варна夫ська, Р. Чепок (2024)	<ul style="list-style-type: none"> - особистісні складові: цінності педагога, критичне осмислення власних професійних досягнень (рефлексія); - професійні складові: спеціалізовані знання, уміння та навички; - комунікативні складові: професійна комунікація та володіння інноваційними методиками; - соціальні складові: професійний досвід та досягнення.
Т. Поясок, О. Беспарточна (2020)	<ul style="list-style-type: none"> - природний, особистісний, професійний та поведінковий складники (основний блок); - - візуальний, аудіальний, ольфакторний і кінестетичний складники (символічний блок).
І. Ніколаєску (2011)	<ul style="list-style-type: none"> - когнітивний компонент виконує системоутворювальну функцію, оскільки знання та здатності є ключовими чинниками, що впливають на ефективність та результативність професійно-педагогічної діяльності;

Погляди науковців	Репрезентовані складові педагогічного іміджу викладача
	<ul style="list-style-type: none"> - емоційний компонент сприяє формуванню й розвитку у педагогічних і науково-педагогічних працівників стійкого позитивного ставлення до навколишньої дійсності, що є важливим для гармонійного виконання їхніх професійних обов'язків; - функціонально-комунікативний компонент розкриває специфіку використання засобів і прийомів, які педагоги застосовують у процесі своєї професійної діяльності для досягнення поставлених завдань.
О. Горovenko (2013)	<ul style="list-style-type: none"> - мотиваційно-ціннісний компонент передбачає виявлення рівня внутрішньої умотивованості до здійснення педагогічної діяльності; - компетентнісний компонент акцентує увагу на формуванні та розвитку професійних знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання педагогічних функцій; - діяльнісний компонент репрезентує систему особистісних норм, які забезпечують регуляцію поведінки, а також демонструє здатність до самоорганізації, самоконтролю та рефлексії у професійній діяльності; - комунікативний компонент відзначається конструктивним характером професійно-педагогічного спілкування, що сприяє ефективній взаємодії з учасниками освітнього процесу.

Особливої уваги заслуговують технологічні функції, які сприяють формуванню позитивного професійного іміджу педагогічних чи науково-педагогічних працівників. Серед них можна виокремити такі (Педагогіка вищої школи, 2024: 240; Таможська, 2024):

- міжособистісна адаптація в системах взаємодії охоплює різні рівні спілкування, зокрема такі формати: «педагогічний або науково-педагогічний працівник ↔ здобувачі освіти», «колега ↔ колега», «педагогічний або науково-педагогічний працівник ↔ керівництво закладу вищої освіти», а також «педагогічний або науково-педагогічний працівник ↔ стороння особа». Це включає: пристосування до соціального або освітнього середовища, побудову доброзичливих відносин, прогнозування та співвіднесення

реакції (дій, міміки, учинків) колег чи здобувачів освіти зі своїми власними діями. Також важливими є зосередження уваги на собі, розпізнавання невербальних сигналів щодо психологічного стану оточення, сприйняття індивідуальних відмінностей у рольовій поведінці та уникнення можливих конфліктів;

- демонстрація кращих особистісних і професійних якостей, які викликають повагу та довіру;

- приховування негативно сприйманих характеристик, які можуть викликати упередженість оточення. До цього належить корекція зовнішнього вигляду за допомогою ретельно підбраного одягу, доречного макіяжу, стильних зачісок та аксесуарів;

- фокусування уваги на створенні позитивного образу, який сприяє зниженню психологічних або емоційних бар'єрів у процесі спілкування. Особлива увага приділяється змістовності діалогу та забезпеченню комфортної атмосфери для взаємодії;

- подолання вікових розбіжностей, що передбачає володіння технологіями самопрезентації – це створення поведінкової моделі відповідно до соціальної ролі, беручи до уваги загальноприйняті норми та професійні цінності.

Сучасні науково-педагогічні працівники у своїй професійній діяльності все частіше віддають перевагу компетентнісному підходу в освіті. Такий підхід акцентує увагу на активному залученні здобувачів освіти до навчального процесу, сприяючи при цьому більш глибокому засвоєнню знань та цілеспрямованому розвитку ключових навичок, необхідних для їхньої подальшої діяльності (Тамозhska, Rud, Medynskyi, Polukhtovych, Kuzemko, Rudenko-Kraievskа, 2024). Отже, пріоритетом стає не просто трансляція інформації, а формування готовності студента до практичного застосування здобутого досвіду.

Процес побудови успішного професійного образу викладача є складним і багатоаспектним, оскільки він реалізується через низку специфічних технологічних функцій. Серед них варто виділити такі:

- міжособистісна адаптація: здатність швидко інтегруватися в конкретне соціальне середовище, налагоджувати доброзичливі стосунки й привертати до себе увагу. Цей аспект відіграє ключову роль у створенні сприятливого комунікаційного простору;

- презентація сильних сторін особистості: демонстрація переваг і рис характеру, які вважаються суспільно прийнятними та естетично привабливими. Такий підхід сприяє формуванню позитивного сприйняття викладача його аудиторією;

- нівелювання недоліків: вміння приховувати негативні аспекти зовнішності або особистості за допомогою ретельно обраного стилю одягу, макіяжу, зачіски й аксесуарів. Це не лише допомагає зберігати впевненість, але й створює гармонійний образ;

- управління увагою: ефективне спрямування інтересу аудиторії на найбільш вигідні аспекти іміджу викладача. Таке фокусування полегшує комунікативну взаємодію, усуває потенційні психологічні бар'єри та сприяє адекватному сприйняттю змісту дискурсу;

- мінімізація вікових та соціальних бар'єрів: опанування методик самопрезентації, які дозволяють обирати оптимальні моделі поведінки відповідно до соціальної ролі.

Завдяки реалізації цих функцій створюється цілісний фундамент професійного авторитету, що суттєво підвищує рівень довіри до педагога з боку колег та студентів.

Порівняльний аналіз поглядів вітчизняних та іноземних науковців щодо структури педагогічного іміджу дозволяє стверджувати, що, попри різницю в термінології, більшість дослідників визнають критичну важливість візуальної привабливості, культури спілкування (як вербальної, так і невербальної), а також високого рівня професійної фаховості та індивідуальних психологічних особливостей (Лугова & Чумак, 2020). На наше переконання, цей перелік потребує доповнення репутаційним компонентом. Варто враховувати, що сформована репутація часто стає тим випереджальним фактором, який заздалегідь програмує сприйняття викладача студентською спільнотою.

Звертаючи увагу на рис. 1, виділимо основні характеристики структурних елементів педагогічного іміджу, що представлені дослідниками як багатогранна система, що охоплює такі ключові складові:

- Я-концепція – це уявлення педагога про власну особистість, орієнтоване на розвиток, самореалізацію та усвідомлення соціальної реальності. Вона формує внутрішнє ядро педагогічного образу та визначає загальний напрям професійної діяльності;

- внутрішній образ – аксіологічний компонент, що включає систему цінностей та особистісні якості. Цінності стають частиною особистості за умови їхнього узгодження із самооцінкою та внутрішнім світоглядом педагога;

- харизма – здатність викликати інтерес, довіру й повагу з боку здобувачів освіти та колег завдяки особистій привабливості,

переконливості та вмінню надихати. Це якість, яка сприяє встановленню глибокого емоційного зв'язку між викладачем і аудиторією;

Рис. 1. Структурні компоненти педагогічного іміджу (Педагогіка вищої школи, 2024: 240)

- професіоналізм і педагогічна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, навичок і стиля роботи педагога. Сюди також входить авторитет викладача, прагнення до кар'єрного росту, готовність до постійного саморозвитку та самовдосконалення;

- зовнішній образ – поєднання візуальних, вербальних і невербальних проявів. Це і манера одягатися, стиль зачіски та макіяжу, і характерна хода. Сюди ж відносяться мовні особливості, комунікативні вміння, мистецтво публічного виступу, поведінка під час спілкування, а також міміка, жести і постави.

Таким чином, педагогічний імідж є гармонійним поєднанням внутрішньої глибини особистості та зовнішніх проявів, які разом створюють цілісний образ, що надихає оточуючих і сприяє досягненню професійних цілей.

Закономірно, що імідж відіграє важливу роль у підвищенні ефективності професійної діяльності особистості. Для досягнення цього необхідно забезпечити такі умови:

- спиратися на базові емоційно-образні установки, властиві особистості;

- використовувати образ або символ із зони найближчого розвитку як рольову модель для наслідування;

- формувати соціальне середовище відповідно до цілей навчання, яке сприяє прийняттю, стимулює розвиток і допомагає вирішувати соціально-особистісні проблеми;

- спрямовувати розвиток особистості в чітко визначеному руслі;

- організовувати діяльність, яка гарантує психологічний комфорт і мобілізує ресурси через формування стану високої активності, а також створювати умови для досягнення успіху, що сприяє підвищенню результативності.

Аналізуючи механіку побудови професійного обличчя вчителя, варто виокремити низку детермінант, що безпосередньо моделюють цей процес. До них належать: прагматична і психологічна мотивація викладача; усвідомлення ним цілеспрямованості власних дій у створенні індивідуального стилю; особисті можливості педагога; фактор середовища, адже педагог часто змушений адаптуватися до потреб і очікувань учнів, а також до вимог аудиторії; вибір моделі поведінки; результативність діяльності; і, зрештою, ставлення педагога до власної «Я-концепції». Сукупність цих чинників визначає не лише зовнішню привабливість образу, а й глибину його впливу на освітнє середовище.

Робота над власним образом дає змогу не лише підкреслити сильні сторони особистості та нівелювати певні вади, а й повністю переосмислити та, за необхідності, трансформувати їх. У підсумку кожен педагог розвиває свій унікальний стиль професійної діяльності. Ефективність індивідуального педагогічного іміджу суттєво впливає на успіх у професійній сфері і є відображенням особистісних характеристик та внутрішнього світу вчителя. Отже, професійне обличчя викладача стає проекцією його ціннісних орієнтирів та інтелектуального потенціалу.

Варто зауважити, що результативність роботи педагога оцінюється різними соціальними групами, чий очікування часто є діаметрально протилежними. Тому педагогічний імідж має бути гнучким, самостійним і толерантним. Його формування потребує індивідуального підходу з урахуванням вікових особливостей учнів чи студентів, соціального контексту, а також низки інших факторів. Важливу роль у цьому відіграють стиль керівництва викладача, його особиста культура та система поглядів, які в сукупності визначають характер взаємодії з оточенням. У такий спосіб формується адаптивна модель поведінки, що дозволяє фахівцеві залишатися авторитетним у будь-якій ситуації.

Спираючись на результати аналізу наукових розвідок та положень етичних кодексів (Лугова & Чумак, 2019), ми сформулювали кілька припущень щодо специфіки формування образу науково-педагогічного працівника. По-перше, питання іміджу викладача закладу вищої освіти є надзвичайно актуальним у сучасних умовах. По-друге, на процес організації міжособистісної взаємодії та ефективного виконання викладачем своїх професійних обов'язків значний вплив мають як його професійні, так і особисті якості. Нарешті, серед складових іміджу викладача найменш розвиненими виявляються габітарний та комунікативний аспекти. Ці висновки вказують на необхідність більш прискіпливої уваги до зовнішньої та мовленнєвої культури сучасного викладача.

Діяльність викладача у вищих навчальних закладах відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті, активно сприяючи процесам державотворення, вихованню національної свідомості й формуванню духовної культури українського народу. Професійна педагогічна робота викладача вищої школи сприймається як цілісна, багатовимірна та динамічна система. У сучасних дослідженнях визначені ключові структурні елементи та функції, які формують основу цієї діяльності. Зазначена модель включає п'ять основних складових: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт цього впливу, спільний зміст діяльності, чітко визначені цілі навчання та ефективні засоби педагогічної комунікації.

Специфіка викладацької праці безпосередньо обумовлена її роллю в межах соціального розподілу праці в системі «Людина – Людина». Професійна діяльність педагога має свою унікальність і висуває специфічні вимоги. Насамперед це стосується сукупності фізичних, інтелектуальних ресурсів і здібностей викладача, без яких ефективно навчання та виховання студента стають неможливими. Особливе місце в структурі цих вимог посідають організаторські здібності, що дозволяють ефективно координувати освітній процес.

Окремої уваги заслуговує той факт, що об'єкт педагогічного впливу – студент – одночасно є активним суб'єктом цієї взаємодії. Ступінь активності студентів як учасників навчального процесу великою мірою залежить від рівня їхньої підготовки, зокрема організаційних знань і навичок. Таким чином, результативність навчання визначається не лише майстерністю викладача, а й готовністю здобувача освіти до продуктивної співпраці.

Отже, діяльність викладача закладу вищої освіти належить до найбільш відповідальних напрямків інтелектуальної праці, адже

вона орієнтована на підготовку фахівців найвищої кваліфікації для різних сфер народного господарства, а також на виховання інтелектуальної та культурної еліти суспільства. У цій роботі органічно поєднуються фундаментальні знання й наукова ерудиція, педагогічна майстерність, висока культура, моральна зрілість, а також усвідомлення соціальної відповідальності й професійного обов'язку.

Викладачі виконують широкий спектр функцій, серед яких можна виділити: організаторську (координація навчального процесу й забезпечення впорядкованої комунікації у передаванні знань та навичок), інформаційну (розповсюдження сучасної і важливої інформації), трансформаційну (перетворення академічних знань у практично застосовувані компетенції), орієнтовно-регулятивну (визначення структури знань та їх адаптація під індивідуальні потреби студентів), культурно-просвітницьку та мобілізуючу (мотивацію студентів до саморозвитку, самовираження та успішної роботи в умовах динамічного суспільства).

Викладач вищої школи вирізняється сукупністю важливих компетенцій і якостей, які формують його професійний і особистісний портрет. Основними складовими є такі аспекти (Тимошко, 2025):

- висока професійна компетентність: глибокі знання та широка ерудиція у науково-предметній сфері, здатність до нестандартного мислення, високий рівень креативності, володіння інноваційними підходами, тактиками й стратегіями, а також методами вирішення творчих завдань;

- педагогічна компетентність: глибоке розуміння засад педагогіки та психології, зокрема андрагогіки, обізнаність у медико-біологічних аспектах інтелектуальної діяльності, вільне володіння сучасними методами та цифровими технологіями навчання;

- соціально-економічна компетентність охоплює сукупність знань, пов'язаних із глобальними процесами розвитку цивілізації, особливостями функціонування сучасного світу, а також основними принципами соціології, економіки, менеджменту та правазнавства. Ця компетенція формує здатність аналізувати складні суспільно-економічні явища, розуміти їхні взаємозв'язки та вплив на різні аспекти суспільного життя;

- комунікативна компетентність: високий рівень культури усного й писемного мовлення, знання іноземних мов, вміння працювати з сучасними інформаційними технологіями, а також застосування ефективних методів міжособистісного спілкування.

Також важливою особливістю є високий рівень загальної культури, яка включає сформований науковий світогляд, міцну систему національних та загальнолюдських духовно-моральних цінностей.

Викладацька діяльність у системі вищої школи розглядається як специфічна форма інтелектуальної творчості. Її творчий характер виявляється у виборі методологічного інструментарію та розробці авторських технологій, спрямованих на реалізацію стратегічних завдань сучасної освіти. До таких завдань належать: забезпечення ефективного освітнього процесу, передача фундаментальних знань майбутнім фахівцям, формування у студентів навичок самостійного здобуття інформації за обмежений час, розвиток їхнього творчого мислення, навчання методам наукових досліджень і виховання високоосвічених та культурних особистостей. Отже, через поєднання наукового пошуку та педагогічної майстерності викладач створює умови для становлення фахівця нового покоління.

Фундаментальною характеристикою сучасного педагога виступає його професійна стійкість, що визначає здатність до тривалої та ефективної праці. Це інтегрована якість особистості педагога, яка дозволяє йому протягом тривалого часу впевнено та незалежно виконувати свої професійні обов'язки навіть у непередбачуваних умовах. Ця здатність забезпечує мінімізацію емоційного навантаження та помилок у процесі роботи. Таким чином, високий рівень психологічної витривалості стає запорукою збереження професійного здоров'я та якості викладання.

На особливу увагу серед особистісних якостей фахівця заслуговує педагогічна комунікативність, яка є базовою умовою успішного виконання посадових обов'язків. Педагогічне спілкування являє собою сукупність методів і засобів, застосування яких сприяє досягненню цілей навчання та виховання, а також визначає характер взаємодії між двома основними суб'єктами освітнього процесу. Саме через налагодження конструктивного діалогу викладачеві вдається створити сприятливий мікроклімат у студентському колективі та забезпечити ефективну трансляцію знань.

До технік ефективного спілкування сучасних викладачів закладів вищої освіти із студентами можна віднести такі рекомендації:

- використовуйте мову, зрозумілу аудиторії (залежно від складу учасників освітнього процесу);

- демонструйте повагу до співрозмовника, у разі потреби підкреслюючи його важливість;

- проявляйте щирий інтерес до проблем студентів; давайте їм змогу повністю висловитися, цінують їхню думку та вислуховуйте аргументи перед формулюванням власної позиції;

- розвивайте навички активного слухання, слідкуйте за логікою висловлювань співрозмовника;

- уникайте демонстрації своєї переваги чи нав'язування думки;

- під час критики результатів або поведінки студента не переходьте на особистості й зберігайте об'єктивність.

Ефективне управління сучасним освітнім процесом у закладі вищої освіти можливе лише за участі педагога з видатними особистими і професійними якостями. Така людина повинна володіти глибокими знаннями у своїй сфері, а також демонструвати низку унікальних рис: самодисципліну і високі вимоги до своєї діяльності, чітко сформовані цінності, орієнтацію на особистість як найвищу цінність суспільства, та впевненість у своїх силах завдяки позитивній «я-концепції».

Цей фахівець повинен мати творчу сміливість і готовність до ризику, здатність управляти своїми емоціями та діями, прагнення до самопізнання і постійного розвитку. Важливими є його вміння мотивувати студентів через силу переконання, показувати перспективи особистісного і професійного становлення, а також бути носієм ініціативності, внутрішньої свободи і рішучості у досягненні поставлених цілей.

Окрім цього, педагог має бути відкритим до наукового, культурного й інформаційного середовища, демонструвати здатність аналізувати й трансформувати соціально-педагогічну та інші види інформації у корисну діяльність закладу освіти. Він повинен вміти шукати компроміси, оперативно реагувати на нагальні проблеми студентського життя, окреслювати шляхи його розвитку, а також проявляти адаптивність у швидкозмінних умовах. Надзвичайно важливою рисою є здатність створювати згуртовану команду однодумців.

Фундаментальні внутрішні аспекти самосприйняття викладача значною мірою визначають його психологічний стан, який безпосередньо впливає на зовнішність, вираз обличчя та поведінкові реакції. Зовнішній вигляд викладача має узгоджуватися з очікуваннями оточення, будь то широка аудиторія чи вузька професійна спільнота, наприклад, педагоги або науковці. Спосіб, у який люди сприймають зовнішність, залежить від соціального контексту і включає аудіальні, візуальні, кінестетичні та навіть нюхові компо-

ненти. Почуття культури й естетики виступають основою формування позитивного іміджу педагога, сприяючи вибору гардероба, що не лише створює приємне враження, але й акцентує професійні та особистісні переваги. Лаконічність, поміркованість, гарний смак і естетична гармонія здатні довершити образ викладача і підсилити його авторитет у професійному середовищі. Таким чином, розвиток навичок самопрезентації дозволяє сформувати сучасний та інтелектуально привабливий портрет науковця, де особливе місце посідають вербальні та невербальні засоби комунікації.

Особистість викладача як унікального фахівця неможливо уявити без сформованої внутрішньої філософії та стійкої професійної «Я-концепції». Цінності, будучи складним психолого-педагогічним феноменом, визначають не лише ставлення людини до навколишнього світу, а й до самої себе. Це є результатом специфічного процесу оцінки, що включає суб'єкта оцінки, об'єкт оцінки та відповідну рефлексію. Саме цінності надають діяльності особистості аксіологічної спрямованості та займають фундаментальне місце у становленні професійно-педагогічної культури викладачів закладів вищої освіти. У підсумку, саме ціннісні орієнтири стають стрижнем, навколо якого вибудовується вся освітня стратегія та етика взаємодії зі студентами.

Науковці обґрунтовано підкреслюють важливість всебічного та гармонійного розвитку особистості як однієї з базових цінностей у контексті побудови справедливого суспільства. З огляду на специфіку та результати педагогічної діяльності, можна виділити кілька рівнів педагогічних цінностей (Педагогіка вищої школи, 2024: 241):

- суспільно-педагогічні - це ідеї, норми та правила, які перебувають у просторі моралі, релігії та філософії й регламентують соціальні контакти.

- професійно-групові - концепції й стандарти, що визначають педагогічну діяльність у межах певних професійних освітніх груп.

- індивідуально-особистісні - цінності самого викладача, які формуються на основі суспільно-педагогічних і професійно-групових орієнтирів.

Такий багаторівневий підхід сприяє поглибленню розуміння педагогічної культури викладача й оптимізації його особистісного та професійного розвитку.

У професійній діяльності викладачів закладів вищої освіти важливе значення мають термінальні та інструментальні цінності,

що формують як загальні орієнтири, так і конкретні засоби досягнення успіху.

Термінальні цінності, або цінності-мети, визначають довготривалі переконання щодо найсуттєвіших аспектів професійної діяльності та особистого життя. До основних термінальних цінностей відносять:

- професійна самореалізація. Це прагнення до творчої, інноваційної педагогічної та науково-педагогічної діяльності, яка забезпечує можливість створення авторських методик, удосконалення освітніх підходів, розвиток професійної компетентності та досягнення високих результатів у навчальному процесі;

- освітня місія. Усвідомлення ключової ролі освіти як фундаментального засобу формування особистості здобувача вимагає глибшого акценту на розвиток його інтелектуальних і творчих здібностей. Освіта повинна забезпечувати не лише гідний рівень професійної підготовки, орієнтованої на перспективні виклики майбутнього, але й відповідність загальнолюдським і культурним стандартам. Важливо також посилити акцент на інтеграції пріоритетних цінностей у структуру педагогічної діяльності та наукових пошуків, що сприятиме гармонізації освітнього процесу з соціальними й культурними потребами сучасного суспільства;

- сприяння розвитку здобувача освіти. Прагнення формувати самостійних, критично налаштованих особистостей, спроможних до творчого самовираження, задоволення унікальних освітніх запитів та забезпечення гнучкого підходу до організації навчального процесу;

- наукові дослідження. Потяг до участі в науковій діяльності та внесок у розвиток науки з одночасним стимулюванням дослідницьких здібностей здобувачів освіти.

Інструментальні цінності, також звані як цінності-засоби, регулюють способи та стандарти реалізації термінальних цілей у практичній площині. До цих цінностей належать:

- етичні. Дотримання стандартів академічної доброчесності та професійної етики у викладацькій і науковій діяльності;

- міжособистісного спілкування. Формування конструктивних і довірливих відносин із студентами, колегами й співробітниками; сприяння створенню доброзичливого соціального клімату в освітньому середовищі;

- індивідуальні. Постійне прагнення до саморозвитку й професійного вдосконалення; формування автономності в діяльності; високі внутрішні стандарти роботи над собою;

- альтруїстичні. Формування таких рис, як толерантність, емпатія та готовність підтримувати студентів у їхньому особистісному розвитку й професійному зростанні.

Ці дві групи цінностей у своїй взаємодії визначають характер та якість професійної діяльності викладача вищої освіти, забезпечуючи всебічний розвиток як в освітній сфері, так і в соціальному та науковому контекстах.

Цілісна архітектура позитивного образу педагога традиційно поділяється на два ключові модулі: базовий та символічний. Базовий блок формується за рахунок природних характеристик (здоров'я, фізична та психічна витривалість), особистісних рис (гуманне ставлення, моральні якості, комунікативні здібності) і професійних складових (знання, навички, уміння, індивідуальний стиль роботи). Натомість символічний блок охоплює аспекти, пов'язані з візуальними, аудіальними, ольфакторними та кінестетичними характеристиками. Формування позитивного іміджу викладача – це систематична діяльність, спрямована на розкриття його індивідуальних і професійних особливостей, які сприяють ефективній реалізації його професійної ролі та позитивно впливають на розвиток освітнього й наукового середовища. У такому поєднанні внутрішнього змісту та зовнішніх атрибутів створюється фундамент для успішної науково-педагогічної діяльності.

Враховуючи особливості сучасного покоління студентів, які поєднують прагматизм і раціональність із високою психологічною вразливістю, роль викладача як емоційної опори стає критичною. Це підкреслює важливість створення позитивного професійного іміджу викладача закладу вищої освіти, який би заохочував інтерес до його особистості та дисципліни, сприяв формуванню довіри, поваги й симпатії, а також забезпечував атмосферу психологічного комфорту та безпеки на заняттях. Неодмінною складовою такого іміджу є його функціональність, що передбачає здатність вирішувати конкретні практичні завдання в процесі роботи й спілкування. З огляду на це, активне проектування та вдосконалення професійного іміджу викладача перетворюється на стратегічний напрям його особистісного розвитку в сучасному освітньому просторі.

Імідж викладача створюється як через безпосередню взаємодію зі студентами, колегами та науковими співробітниками, так і опосередковано – через використання можливостей цифрового середовища, зокрема соціальних мереж, персональних блогів, веб-сайтів або профілів на платформах. Процес формування інформаційного образу викладача в онлайн-просторі охоплює кілька ключових етапів:

- планування та створення інформаційного образу. На цьому етапі передбачається робота над формуванням власного професійного бренду як педагога чи науковця. Сюди входить популяризація власних досягнень і поширення релевантної інформації про свою діяльність;

- аналіз діяльності. Викладачеві важливо визначити свої цілі, вивчити приклади успішних професійних сторінок колег із закладів вищої освіти й оцінити власну діяльність та інформаційне наповнення, пов'язане з нею;

- вибір платформи. Це включає аналіз доступних цифрових майданчиків і їхніх функціональних можливостей для розміщення педагогічного та наукового контенту;

- заповнення особистого профілю. Передбачає надання чіткої інформації про особистість викладача: його професійні досягнення, наукові інтереси та теми для публікацій, які можуть зацікавити аудиторію;

- постійне управління іміджем. Це охоплює регулярну модернізацію інформації, активне ведення сторінок у соціальних мережах, публікацію нових матеріалів і підтримку комунікації з іншими учасниками цифрового середовища.

Створений позитивний онлайн-імідж викладача вищого навчального закладу має вирішальне значення в процесі формування індивідуальних освітніх траєкторій студентів. Він не лише допомагає здобувачам освіти усвідомити, як співпрацювати з викладачем і розуміти його як фахівця, а й сприяє розвитку їхніх навичок навчання протягом усього життя. З позиції інтернет-простору стає можливим оцінити професійні якості викладача та стиль його взаємодії зі студентами й колегами.

Висновки. Підсумки проведеного дослідження свідчать, що професійний і особистісний імідж викладача закладу вищої освіти є основоположним елементом для ефективної взаємодії в системі «педагог – студент». В умовах сучасних освітніх перетворень і глобальної цифровізації роль викладача виходить за межі простого

зовнішнього сприйняття, трансформуючись на потужний інструмент управління увагою, довірою та мотивацією здобувачів освіти. Аналіз показав, що формування цілісного іміджу здійснюється на основі глибокої внутрішньої культури, чітких аксіологічних орієнтацій і майстерного володіння навичками самопрезентації.

Важливо зазначити, що фундамент успішного іміджу полягає у гармонійному поєднанні професійної компетентності науковця та особистісної привабливості педагога. Це потребує не лише глибоких знань з предмета, але й розвитку емпатії, комунікативної гнучкості та психологічної стійкості. Однією з ключових складових цього процесу виступає «Я-концепція» викладача – усвідомлення особистої місії та етичних стандартів професійної діяльності, таких як академічна доброчесність і повага до студентської суб'єктності.

Окремий акцент було зроблено на необхідності переходу сучасного викладача до партнерської моделі взаємодії, відмовляючись від авторитарного стилю спілкування на користь фасилітації. Створення позитивного іміджу сприяє формуванню комфортного психологічного середовища, яке мінімізує бар'єри у комунікації та стимулює інтерес до навчання. Репутація особистості викладача, яка часто впливає на враження ще до безпосереднього контакту, відіграє важливу роль у побудові першого кредиту довіри. Отже, цілеспрямоване вдосконалення професійного образу є невід'ємною складовою педагогічної майстерності, яка суттєво впливає на успішність освітнього процесу і посилює конкурентоспроможність закладу вищої освіти на сучасному ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Лугова В. М., Чумак Г. М. Формування професійного іміджу викладача в закладах вищої освіти. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка». 2019. Том 6, № 11. URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/issue/view/14> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Лугова В., Чумак Г. Напрями удосконалення іміджу викладача закладу вищої освіти. Молодий вчений. 2020. Т. 3, № 79. С. 79–82. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-82> (дата звернення: 01.04.2026).

3. Варнавська І., Чепок Р. Основні чинники професійного іміджу педагога. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2024. № 20. С. 228–233. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.27> (дата звернення: 01.04.2026).

4. Педагогіка вищої школи. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / За ред. В. Е. Луначека, Н. О. Ткачової. Харків : ХНУ імені

В. Н. Каразіна, 2024. 344 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/19031> (дата звернення: 01.04.2026).

5. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Формування позитивного іміджу майбутнього викладача вищої школи як складова його професійної підготовки. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 2 (20). С. 251–258.

6. Ніколаеску І. О. Розвиток професійного іміджу соціального педагога в післядипломній освіті : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2011. 20 с.

7. Горовенко О. А. Формування особистісно-професійного іміджу вчителя загальноосвітнього навчального закладу засобами самопрезентації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2013. 20 с.

8. Таможська І. В. Педагогічні та науково-педагогічні працівники, здобувачі освіти як суб'єкти адаптивної педагогічної системи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2024. № 37 (2). С. 159–179. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2024-37-159-179> (дата звернення: 01.04.2026).

9. Tamozhska I. et al. The Educational Paradigm as a Conceptual Model of Developing Competencies During Learning. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2024. Vol. 16, no. 2. Pp. 152–164. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/851> (дата звернення: 01.04.2026).

10. Михайленко О. В. Формування професійного іміджу викладачів закладу вищої освіти як проблема педагогічної теорії і практики. *Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 28 квіт. 2025 р.). Чернігів: Пенітенціарна академія України, 2025. С. 459–463. URL: <https://rau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/Матеріали-II-Міжнародної-науково-практичної-конференції-м.-Чернігів-ПАУ-28.04.2025.pdf#page=459> (дата звернення: 01.04.2026).

11. Барна Н. В. Іміджологія : навч. посіб. / За наук. ред. В. М. Бебика. Київ: Університет «Україна», 2008. 217 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_1776_66617386.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

12. Хавкіна Л. М. Іміджологія : навч.-метод. посіб. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 64 с.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: https://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21STR=ukr0000728_4 (дата звернення: 01.04.2026).

14. Дячук В. П. Іміджологія. Соціокультурний вимір: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 308 с. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3688/Diachuk_Imigologia.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

15. Навроцька М. М. Імідж педагога в освітньому просторі. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1 (45). С. 8–12.

16. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Кондор, 2011. 628 с.

17. Тимошко Г. Особливості розвитку позитивного іміджу викладача закладу вищої освіти. *Дев'ять Флорівських читання* : матеріали наук.-практ. конф. / За ред. Т. Янченко, О. Герасимчука. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2025. С. 142–146. URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/12/zbirnyk-ih-florivskyh-chytan-2025.pdf#page=142> (дата звернення: 01.04.2026).

References

1. Luhova, V. M., & Chumak, H. M. (2019). Formuvannja profesijnogho imidzhu vykladacha v zakladakh vyshhoji osvity [Formation of the professional image of a teacher in higher education institutions]. *Adaptivne upravlinnja: teorija i praktyka. Serija «Pedagoghika»* [Adaptive Management: Theory and Practice. Series «Pedagogy»], 6(11) [in Ukrainian].

2. Luhova, V., & Chumak, H. (2020). Naprjamy udoskonalennja imidzhu vykladacha zakladu vyshhoji osvity [Directions for improving the image of a teacher of a higher education institution]. *Pedagoghichni nauky. «Molodyj vchenyj»* [Pedagogical Sciences. «Young Scientist»], 3(79), 79–82 [in Ukrainian].

3. Varnavska, I., & Chepok, R. (2024). Osnovni chynnyky profesijnogho imidzhu pedagogha [The main factors of the teacher's professional image]. *Tavrijskyj naukovyj visnyk. Serija «Ekonomika»* [Taurian Scientific Herald. Series «Economics»], (20), 228–233 [in Ukrainian].

4. Luniachek, V. E., & Tkachova, N. O. (Eds.). (2024). *Pedagoghika vyshhoji shkoly. Osnovy naukovykh doslidzhenj* [Higher school pedagogy. Fundamentals of scientific research]: navchalnyj posibnyk. [Tutorial]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

5. Poyasok, T. B., & Bespartochna, O. I. (2020). Formuvannja pozytyvnogho imidzhu majbutnjogho vykladacha vyshhoji shkoly jak skladova jogho profesijnogi pidghotovky [Formation of a positive image of the future teacher of higher education as a component of their professional training]. *Visnyk universytetu imeni Aljfreda Nobelia. Serija «Pedagoghika i psykhologhija»* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology»], 2(20), 251–258 [in Ukrainian].

6. Nikolaiesku, I. O. (2011). *Rozvytok profesijnogho imidzhu socialnogho pedagogha v pisljadyplomnij osviti* [Development of the professional image of a social pedagogue in postgraduate education] : avtoref. dys... kand. ped. nauk. [Author's abstract of PhD thesis]. Cherkasy [in Ukrainian].

7. Horovenko, O. A. (2013). *Formuvannja osobystisno-profesijnogho imidzhu vchytelja zaghaljnoosvitnjogho navchalnogho zakladu zasobamy samoprezentaciji* [Formation of personal and professional image of a teacher of a general educational institution by means of self-presentation] : avtoref.

dys.... kand. ped. nauk. [Author's abstract of PhD thesis]. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Tamozhska, I. V. (2024). Pedagoghichni ta naukovo-pedagoghichni praciovnyky, zdobuvachi osvity jak sub'jekty adaptivnoji pedagoghichnoji systemy [Pedagogical and scientific-pedagogical workers, students as subjects of the adaptive pedagogical system]. *Pedagoghichna osvita: teorija i praktyka* [Pedagogical Education: Theory and Practice], 37(2), 159–179 [in Ukrainian].

9. Tamozhska, I., Rud, O., Medynskyi, S., Polukhtovych, T., Kuzemko, N., & Rudenko-Kraievska, N. (2024). The Educational Paradigm as a Conceptual Model of Developing Competencies During Learning. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 16(2), 152–164 [in English].

10. Mykhailenko, O. V. (2025). Formuvannja profesijnogho imidzhu vykladachiv zakladu vyshhoji osvity jak problema pedagoghichnoji teoriji i praktyky [Formation of the professional image of teachers of a higher education institution as a problem of pedagogical theory and practice]. *Mizhdyscyplinarni pidkhody ta pedagoghichna majsternistj u pidgotovci zdobuvachiv vyshhoji osvity ta pidvyshhenni kvalifikaciji personalu* [Interdisciplinary approaches and pedagogical mastery in the training of higher education seekers and professional development of staff]. Chernihiv: PAU [in Ukrainian].

11. Barna, N. V. (2008). Imidzhelohija [Imagology]: navch. posib. dlja dystancijnogho navchannja. [Tutorial for distance learning]. Kyiv: Universytet «Ukrajina» [in Ukrainian].

12. Khavkina, L. M. (2017). Imidzhelohija [Imagology]: navchaljno-metodychnyj posibnyk. [Educational and methodical manual]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].

13. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpinj: Perun [in Ukrainian].

14. Diachuk, V. P. (2017). Imidzhelohija. Sociokuljturnyj vymir [Imagology. Socio-cultural dimension]: navchaljnyj posibnyk. [Tutorial]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

15. Navrotska, M. M. (2014). Imidzh pedagoga v osvitnjomu prostori [The image of a teacher in the educational space]. *Tavrijskyj visnyk osvity* [Taurian Education Herald], 1(45), 8–12 [in Ukrainian].

16. Turkot, T. I. (2011). Pedagoghika vyshhoji shkoly [Pedagogy of higher school]: navch. posib. [Tutorial]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

17. Tymoshko, H. (2025). Osoblyvosti rozvytku pozytyvnogho imidzhu vykladacha zakladu vyshhoji osvity [Features of the development of a positive image of a teacher of a higher education institution]. *Dev'jati fljorivsjki chytannja* [Ninth Florivski Readings]. Chernihiv: NUCHK imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].

Наталія НОСОВЕЦЬ

ORCID 0000-0003-1536-4870
Кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з наукової роботи,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Nataliia NOSOVETS

ORCID 0000-0003-1536-4870
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Vice-Rektor for Scientific Work,
T. H. Shevchenko National
University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Юрій МИСЛИВЕЦЬ

ORCID 0009-0003-3540-0418
Аспірант кафедри педагогіки, психології
і методики технологічної освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Yurii MYSLYVETS

ORCID 0009-0003-3540-0418
Postgraduate of the Department of
Pedagogy, Psychology and
Methodology of Technological
Education, T. H. Shevchenko National
University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Олександр КАЛМИКОВ

ORCID 0009-0008-5426-6986
Аспірант кафедри педагогіки, психології
і методики технологічної освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Oleksandr KALMYKOV

ORCID 0009-0008-5426-6986
Postgraduate of the Department of
Pedagogy, Psychology and Metho-
dology of Technological Education,
T. H. Shevchenko National
University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ppmtpn@gmail.com

Розділ 4

УДК 372.7

DOI 10.69842/prof2026.4.4

Ольга ЛІЛІК, Леонід БИВАЛЬКЕВИЧ

Olha LILIK, Leonid BYVALKEVYCH

ПОТЕНЦІАЛ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНИХ І ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

POTENTIAL OF NON-FORMAL EDUCATION IN FORMING GENERAL AND PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS

У статті схарактеризовано потенціал неформальної освіти у формуванні загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів у процесі їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти.

З'ясовано, що неформальну освіту розглядають як будь-яку організовану поза формальною освітою навчальну діяльність, що доповнює формальну освіту, забезпечуючи засвоєння тих умінь і навичок, які необхідні для соціально та економічно активного громадянина. Обґрунтовано, що на сьогодні неформальна освіта є важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти, який дає змогу заповнити прогалини й компенсувати недоліки формальної освіти й сприяти формуванню загальних і фахових компетентностей, зафіксованих у відповідних освітньо-професійних програмах.

Аналіз онлайн-курсів, що представлені на національних і міжнародних цифрових освітніх платформах дав підстави для висновку, що найбільш широко репрезентована сфера цифрової освіти й комп'ютерних технологій, а також галузь педагогіки, де увага зосереджена на актуальних і практично значущих аспектах, як-от: подолання освітніх втрат, протидія булінгу в освітньому середовищі, нівелювання наслідків стресу, дотримання принципів академічної доброчесності, а також специфіка роботи з учнями з особливими освітніми потребами, запровадження інноваційних технологій, наприклад віртуальної й доповненої реальності, медіаосвіти, штучного інтелекту тощо.

Доведено, що неформальна освіта, порівняно з формальною, репрезентує більш гнучкий підхід до організації освітнього процесу, оновлення змісту навчального матеріалу, забезпечуючи таким шляхом активну участь здобувачів освіти у формуванні й оновленні навчальних програм. З'ясовано, що важливим аспектом, який потребує урегулювання на сьогодні, є розроблення чіткої стратегії щодо визнання результатів неформальної освіти в межах професійної підготовки майбутніх учителів у кожному окремому закладі вищої освіти. Для цього важливо вивчити досвід зарубіжних держав у цьому питанні, а також проаналізувати напрацювання викладачів українських закладів вищої освіти.

Ключові слова: *майбутні учителі, онлайн-курси, цифрові платформи, неформальна освіта, загальні компетентності, фахові компетентності.*

The authors of this article describe the potential of non-formal education in the formation of general and professional competencies of future teachers in the process of their professional training in higher education institutions.

It is found that non-formal education is considered as any organized educational activity outside formal education that complements formal education, ensuring the acquisition of those skills and abilities that are necessary for a socially and economically active citizen. It is substantiated that today non-formal education is an important component of the professional education of future teachers in higher education institutions, which allows filling the gaps and compensating for the shortcomings of formal education and contributing to the formation of general and professional competencies recorded in the relevant educational and professional programs.

The analysis of online courses presented on national and international digital educational platforms gave grounds for concluding that the most widely represented is the field of digital education and computer technologies, as well as the field of pedagogy, where attention is focused on relevant and practically significant aspects, such as overcoming educational losses, combating bullying in the educational environment, leveling the effects of stress, adhering to the principles of academic integrity, as well as working with students with special educational needs, implementing innovative technologies, such as virtual and augmented reality, media education, artificial intelligence, etc. It has been proven that non-formal education, compared to formal education, represents a more flexible approach to organizing the educational process, updating the content of educational material, thus ensuring the

active participation of students in the formation and updating of curricula. It was found that an important aspect that needs to be resolved today is the development of a clear strategy for recognizing the results of non-formal education within the framework of professional training of future teachers. For this, it is important to study the experience of foreign countries in this matter, as well as analyze the achievements of teachers of Ukrainian higher education institutions.

Key words: future teachers, online courses, digital platforms, non-formal education, general competencies, professional competencies.

Постановка проблеми. Специфіка функціонування освітніх систем економічно розвинених держав пов'язана із залученням особистості до безперервного процесу здобуття освіти, що триває упродовж усього життя. Становлення концепції неперервної освіти поряд із формуванням «суспільства знань» стало закономірним соціальним наслідком інтенсивних процесів глобалізації та інформатизації. Очевидно, що в умовах стрімкого оновлення інформаційних ресурсів і технологій освіта вже не може обмежуватися певним етапом життя людини – кількома роками чи навіть десятиліттями. Досягнення професійної та особистісної самореалізації потребує систематичного поповнення й оновлення знань, розвитку соціоемоційного інтелекту, формування soft skills і постійного самовдосконалення.

Проблему забезпечення неперервної освіти особистості доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних площинах: перша стосується формування цілісної системи безперервної освіти як складової соціального життя особистості (соціально-освітній вимір). Друга пов'язана з неперервним індивідуальним процесом набуття людиною нового життєвого, соціального й професійного досвіду. Саме тому наприкінці ХХ ст. у сфері освіти дорослих було проголошено ідею щодо поєднання принципу безперервності освіти з концепцією навчання впродовж життя та ідеєю становлення суспільства знань. Такий підхід сприяв утвердженню в колективній свідомості ідеї про спільну відповідальність держави, соціуму й особистості за розвиток освітніх процесів, системний особистісний і професійний розвиток кожної людини, а також реформування освітньої галузі.

У ст. 8 Закону України «Про освіту» зазначено, що особа може реалізувати своє право на освіту протягом усього життя через формальну, неформальну та інформальну освіту (Про освіту: закон України, 2017). Наголошено також, що держава визнає всі

зазначені види, а також забезпечує умови для функціонування суб'єктів освітньої діяльності та стимулює громадян до здобуття освіти в різних формах. Констатовано, що формальна освіта здійснюється за затвердженими освітніми програмами відповідно до встановлених законодавством рівнів, галузей знань і спеціальностей. Вона передбачає досягнення визначених державними стандартами й освітніми програмами результатів навчання та здобуття кваліфікацій, що офіційно визнаються державою (Про освіту: Закон України, 2017).

Неформальна освіта також реалізується через освітні програми, однак зазвичай вона не передбачає присвоєння державних освітніх кваліфікацій за рівнями освіти. Водночас вона може завершуватися присвоєнням професійних або часткових освітніх кваліфікацій. Інформальна освіта (самоосвіта) передбачає самостійне набуття особою необхідних компетентностей у процесі повсякденної діяльності – професійної, громадської, сімейної чи рекреаційної. У контексті нашого дослідження важливо наголосити, що результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, можуть бути визнані в системі формальної освіти згідно з порядком, установленим законодавством (Про освіту: Закон України, 2017).

Відповідно, у контексті реформування сучасної системи освіти особливого значення набуває саме неформальна освіта, яка суттєво розширює можливості професійної підготовки здобувачів вищої освіти загалом і майбутніх учителів зокрема. Відповідно, постає необхідність визначення потенціалу неформальної освіти для формування загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів, оскільки, відповідно до Концепції «Нова українська школа», саме вчитель є транслятором прогресивних ідей, основним каталізатором державної політики у сфері розвитку й формування майбутніх поколінь (Концепція «Нова українська школа», 2016). Від професійної підготовки майбутніх учителів залежить їхній професіоналізм і рівень подальшої професійної діяльності, що безпосередньо впливатиме на формування особистості кожного учня.

Аналіз Концепції «Нова українська школа» дав змогу сформулювати низку вимог, що висуваються до вчителя-агента змін: 1) уміння застосовувати педагогіку партнерства, в основі якої лежить спілкування, взаємодія, співпраця між учителем, учнями й

батьками; 2) уміння працювати на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти й компетентнісного підходу; учитель має стати фасилітатором, наставником, який може спрямовувати учня на здобуття освіти й усебічний розвиток за власною освітньою траєкторією; 3) уміння використовувати академічну свободу, бажання і здатність продовжувати власний професійний розвиток; 4) володіння навичками учителя-інноватора, що передбачає сформованість здатності розробляти авторські навчальні програми, методи, технології, прийоми та засоби навчання, активно розвивати власне фахове бачення; 5) здатність до співробітництва з іншими учителями та учнями шляхом створення цифрових продуктів, презентацій та проєктів; 6) здатність навчити учнів бути відкритими до спілкування з усім світом шляхом використання цифрових засобів (Лілік, 2017). Відповідно, на формування всіх зазначених компетенцій і має спрямовуватися професійна підготовка майбутнього вчителя в закладі вищої освіти, яка може реалізовуватися засобами як формальної, так і неформальної освіти.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних публікаціях окреслено теоретичні й організаційні аспекти, пов'язані з упровадженням неформальної освіти, дав підстави для висновку, що історію, особливості функціонування й перспективи розвитку неформальної освіти дорослих у світовому, європейському та національному вимірах досліджували В. Андрущенко, Т. Десятов, О. Лазоренко, В. Луговий, Н. Махія. Особливості формування неформальної складової освіти в межах системи вищої освіти розкриті в працях О. Бондаренка, Ю. Деркач, П. Кряжева, Л. Шаповалової. Особливості реалізації неформальної освіти в зарубіжних країнах розглядали О. Биковська (Польща, Словаччина), Н. Савченко (Польща), В. Стрижалковська (Чехія). Порівняння особливостей становлення й розвитку неформальної освіти дітей і молоді в країнах Європейського регіону й Україні викладено в наукових працях Р. Науменко. Водночас особливої актуальності набувають дослідження, пов'язані з потенціалом неформальної освіти для формування загальних і фахових компетентностей у майбутніх учителів в межах освітнього процесу закладів вищої освіти.

Мета розділу – дослідити роль неформальної освіти у формуванні загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів у процесі їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні концепція «навчання протягом життя» стає важливою передумовою інтенсифікації розвитку суспільства та економіки країни. Ця концепція, як уже зазначалося, охоплює формальну, неформальну та інформальну освіту, серед яких саме неформальна освіта має неабиякий потенціал для формування загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів, що окреслені у відповідних державних стандартах та освітньо-професійних програмах.

В освітньому глосарії ЮНЕСКО неформальною визнано освіту, яка є інституціолізованою, цілеспрямованою і спеціально спланованою суб'єктом освітньої діяльності (UNESCO Thesaurus). У Рекомендаціях Асамблеї Ради Європи зазначено, що ще донедавна під час формування політики в освітній галузі на державному рівні враховувалися лише результати формальної освіти, а іншим двом категоріям (неформальній та інформальній) не надавалося особливої уваги (Рекомендації Асамблеї Ради Європи, 2000). Відповідно, розроблення концепції неперервної освіти фактично урівнює неформальну та формальну освіту. Окрім того, набуло остаточного оформлення європейське традиційне розуміння неформальної освіти, яке ґрунтується на визначенні, сформульованому фахівцями Ради Європи та Європейської комісії. Воно передбачає тлумачення поняття неформальної освіти в значенні «будь-якої організованої поза формальною освітою освітньої діяльності, яка доповнює формальну освіту, забезпечуючи опанування тих умінь і навичок, які необхідні для соціально та економічно активного громадянина країни» (Рекомендації Асамблеї Ради Європи, 2000).

При цьому зауважено, що така освітня діяльність має бути структурованою, мати чітко визначену освітню мету, певні часові межі, інфраструктурну підтримку і здійснюватися здобувачем вищої освіти усвідомлено. Здобуті в процесі неформальної освіти знання, як правило, не сертифікуються, хоча такий варіант також можливий. На сьогодні одним із головних завдань неформальної освіти, як і формальної та інформальної, є підготовка молоді до самостійного життя і неперервного особистісного і професійного розвитку. Це пов'язано передусім із тим, що в сучасних умовах формальна освіта втрачає свою монополію, оскільки не дає випускнику стопроцентної гарантії щодо ефективної інтеграції в ринок праці, не забезпечує конкурентоспроможності фахівця.

Саме неформальна освіта стала тим інструментом, що був спрямований на розв'язання зазначених проблем шляхом пропонування альтернативних форм навчання та оновленого змісту навчального матеріалу, які допомагають фахівцям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства.

Важливо наголосити, що в багатьох європейських країнах неформальна освіта розглядається в контексті громадянської освіти і спрямовується на створення умов для формування демократично орієнтованих громадян. Фактично, лейтмотивом розвитку громадянської освіти в контексті неформальної освіти в Європі став пошук відповідей на запитання, як будувати суспільство рівності, чому важливо брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються в соціумі й державі, і як бути громадянином не лише юридично, але й фактично. В Україні, окрім, власне, процесів і явищ, пов'язаних із різними аспектами формування громадянського суспільства, онлайн-курси, результати яких можуть бути визнані в контексті неформальної освіти, досить часто відображають інноваційні тенденції, які окреслилися в контексті поточної суспільної ситуації й потребують негайного реагування. Це, зокрема, можуть бути курси з подолання освітніх втрат, протидії булінгу в освітньому середовищі, нівелювання наслідків стресу, дотримання принципів академічної доброчесності, а також щодо роботи з учнями з особливими освітніми потребами, упровадження інноваційних технологій, наприклад віртуальної й доповненої реальності, медіаосвіти, штучного інтелекту тощо.

У цьому контексті варто наголосити, що неформальна освіта, порівняно з формальною, репрезентує більш гнучкий підхід до організації освітнього процесу, забезпечує оперативне оновлення змісту навчального матеріалу на основі відгуків слухачів, забезпечуючи таким шляхом активну участь здобувачів освіти у формуванні й оновленні навчальних програм.

Оскільки змістове наповнення й методичний інструментарій, окреслені в навчальних, робочих програмах і силабусах із нормативних освітніх компонентів у межах формальної освіти, здебільшого детерміновані специфікою освітньо-професійної програми, особливостями організації освітнього процесу в конкретному закладі вищої освіти, необхідністю опанування здобувачами вищої освіти базовими положеннями певної навчальної дисципліни, то викладачі зазвичай не мають широких

можливостей для варіювання змісту цих навчальних дисциплін. Відповідно, погоджуємося з дослідниками, що формальна освіта передусім спрямована на створення «загальної бази», а неформальна освіта – на її розвиток, поглиблення компетентностей у сферах, які представляють інтерес для здобувачів вищої освіти, а також у тих галузях, які виходять за межі цілей формальної освітньої системи (Журавель & Рогозна, 2018).

Аналіз наукових публікацій із досліджуваної проблеми дає підстави для висновку, що неформальна освіта ґрунтується на певних принципах, найбільш важливими з яких є: навчання в дії (learning by doing), навчання співпраці, навчання вчитися. Принцип «навчання в дії» передбачає здобуття різних умінь і навичок у процесі практичної діяльності. Принцип «навчання співпраці» полягає у формуванні уявлень про відмінності, які існують між людьми, здатності працювати в групі та в команді, а також готовності сприймати різноманіття людства, враховувати його в процесі професійної діяльності. Принцип «навчання вчитися» означає здобуття умінь самостійного пошуку інформації та її опрацювання, навичок аналізу власного досвіду й виявлення індивідуальних освітніх цілей, а також здатності застосовувати усе зазначене в різноманітних життєвих і професійних ситуаціях (Плинокос & Коваленко, 2021).

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів доцільно зауважити, що визнання результатів неформальної освіти регулюється «Порядком визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти». Окрім того, в університетських положеннях, зокрема в положенні про організацію освітнього процесу, мають бути окреслені процедури визнання результатів неформальної освіти в конкретному закладі вищої освіти, зокрема: порядок визнання; організаційні аспекти процедур визнання; підрозділи, уповноважені на виконання процедур визнання; уповноважені особи та методи оцінювання (Порядок визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів, 2022).

При цьому в робочих програмах і силабусах освітніх компонентів мають бути окреслені умови зарахування результатів із неформальної освіти, зокрема чітко вказана кількість балів, перелік онлайн-курсів із посиланням на цифрові освітні

платформи, терміни проходження цих курсів і подання викладачам сертифікатів, які засвідчують успішне опанування певного навчального матеріалу.

Зазвичай визнання результатів неформального навчання закладом вищої освіти передбачає такі процедури: подання здобувачем освіти заяви щодо визнання; ідентифікацію задекларованих у письмовій формі особою результатів неформальної освіти, які підлягають оцінюванню закладом вищої освіти; оцінювання задекларованих результатів навчання особи; ухвалення рішення щодо визнання та зарахування особі відповідних освітніх компонентів (складових освітніх компонентів) освітньої програми і відповідних кредитів ЄКТС або відмова у визнанні (Порядок визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів, 2022).

Це дає підстави для висновку, що визнання результатів неформальної освіти пов'язане з певною стратегією, а отже, потребує цілеспрямованого підходу закладу вищої освіти до цього питання. При цьому поняття стратегії використовуємо в значенні програми або плану розв'язання завдання, що містить певний ризик, або ж системи правил, яку застосовує людина у процесі розв'язання завдання. У межах стратегії беремо до уваги дві основні характеристики відносно суб'єкта – ефективність (пов'язана з поняттям оптимальних стратегій) та складність (використовують стосовно докладення певних розумових зусиль) (Лілік, 2020). При цьому варто, на нашу думку, враховувати такий нюанс, що зазначене положення було розроблене й затверджене порівняно нещодавно, відповідно, чимало аспектів на сьогодні перебувають у стадії розроблення й апробації.

Аналіз наукових праць, а також досвід педагогічної діяльності дає змогу схарактеризувати стратегію застосування онлайн-курсів на цифрових освітніх платформах, які доцільно використовувати в межах неформальної освіти майбутніх учителів у контексті їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти. Передусім зауважимо, що залучення здобувачів вищої освіти до неформальної освіти доцільно практикувати як у контексті нормативних, так і в межах вибіркового освітніх компонентів, оскільки це дає змогу суттєво оновити зміст навчального матеріалу, а також активізувати освітню діяльність здобувачів.

У цьому контексті варто згадати про навчальну дисципліну «Основи кібербезпеки», яка, відповідно до навчального плану, належить до обов'язкових дисциплін нормативного циклу

підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за освітньо-професійною програмою «Професійна освіта (Цифрові технології)». Водночас, на нашу думку, її доцільно запропонувати для опанування здобувачам вищої освіти всіх освітньо-професійних програм першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти, оскільки це зумовлено суспільною значущістю та актуальністю питань кібербезпеки в сучасному цифровому середовищі, а також тими загрозами, які актуалізуються в контексті гібридної війни, яку розгорнула російська федерація проти України. Як зазначає Ф. Гоффман, гібридна війна – це актуальний на сьогодні вид міждержавного конфлікту, під час якого сторони застосовують не лише зброю, а й політичну пропаганду, терор, дезінформацію, економічний тиск на противника (Hoffman, 2009). Відповідно, на сучасному етапі необхідно цілеспрямовано формувати в здобувачів вищої освіти здатність протистояти кіберзагрозам, дезінформації та іншим маніпуляційним впливам.

Зауважимо, що метою опанування навчальної дисципліни «Основи кібербезпеки» є формування в студентів цілісного уявлення про базові засади захисту інформації, природу сучасних кіберзагроз, а також інструменти й механізми забезпечення безпеки інформаційних систем, мереж і даних (Бивалькевич, 2025). Зміст курсу охоплює ключові поняття та моделі кібербезпеки, принципи організації інформаційного захисту в комп'ютерних системах, особливості використання технологій Cisco для мережевої безпеки, способи виявлення та нейтралізації кіберзагроз, основи організаційного й технічного забезпечення захисту, правила безпечної роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями, методи оцінювання ризиків і реагування на інциденти, а також архітектурні компоненти систем кіберзахисту (Бивалькевич, 2025). Відповідно, досягнути поставленої мети винятково засобами формальної освіти досить складно, оскільки у викладачів досить часто бракує досвіду практичної діяльності в зазначеній сфері, а в науковому дискурсі на сьогодні недостатньо публікацій, присвячених зазначеній проблемі.

При цьому зауважимо, що рівень навчальних досягнень здобувачів охоплює фундаментальні поняття, моделі та принципи кібербезпеки; типологію кіберзагроз і шкідливого програмного забезпечення; особливості функціонування мережевих протоколів і пов'язані з ними загрози; принципи побудови безпечної мережевої архітектури; засади криптографії; моделі керування

доступом і механізми автентифікації; алгоритми реагування на інциденти; функціонування інструментів Cisco у сфері кіберзахисту. Практичні вміння передбачають аналіз ризиків інформаційних систем, налаштування мережевих засобів безпеки в середовищі Cisco Packet Tracer, розпізнавання проявів фішингу та соціальної інженерії, дослідження журналів подій і мережевого трафіку, розроблення рекомендацій із кібергігієни, підготовку звітів про інциденти та базове налаштування захисту каналів зв'язку (Бивалькевич, 2025).

У робочій програмі дисципліни передбачено вивчення чотирьох змістових модулів: «Вступ до кібербезпеки», «Безпека каналів передавання даних та інфраструктури. Захист операційних систем і кінцевих пристроїв», «Принципи та засоби кіберзахисту», «Управління доступом, брандмауери, хмарні технології» (Бивалькевич, 2025). Досвід викладання засвідчує, що поряд із аудиторними заняттями (24 години лекцій і 24 години практичних, 72 години самостійної роботи студентів). Для інтенсифікації формування загальних і фахових компетентностей у процесі опанування цієї освітньої компоненти варто інтегрувати в процес її викладання міжнародні цифрові ресурси, що постійно оновлюються та відповідають глобальним стандартам. Як уже зазначалося раніше (Лілік & Бивалькевич, 2025), використання онлайн-освітніх платформ розширює доступ до якісної освіти, сприяє навчанню впродовж життя та інтеграції університетів у світовий освітній простір.

Відповідно, у межах навчальної дисципліни «Основи кібербезпеки» особливого значення набуває міжнародна освітня платформа Cisco Networking Academy, на якій розміщено систему курсів, що відповідають сучасним світовим стандартам у сфері мережевих технологій і кіберзахисту. Навчальний контент поєднує теоретичний матеріал із практичними та лабораторними завданнями, реалізованими у віртуальному середовищі Cisco Packet Tracer, що моделює роботу реального мережевого обладнання та програмного забезпечення. Варто зауважити, що на онлайн-платформі Cisco Networking Academy розміщено навчальні курси Introduction to Cybersecurity та Cybersecurity Essentials, які відповідають міжнародним вимогам у галузі кібербезпеки. Доцільність їхнього опрацювання в контексті неформальної освіти майбутніх учителів зумовлена можливістю використання на їхній базі симуляторів мережевих систем, виконання інтерактивних

завдань, перегляду відеоматеріалів і тематичних презентацій. У контексті неформальної освіти й визнання її результатів зауважимо, що після успішного завершення цих онлайн-курсів слухачі отримують сертифікат.

Практика використання курсу «Cybersecurity Essentials» свідчить, що виконання лабораторних і семінарських завдань у форматі віртуальної симуляції максимально наближене до реальних умов професійної діяльності. Водночас курс не потребує потужного технічного забезпечення та може реалізовуватися як у комп'ютерних аудиторіях, так і дистанційно. Його проходження сприяє розвитку інформаційно-цифрової компетентності, критичного мислення, цифрової грамотності та формуванню навичок безпечної поведінки в інформаційному середовищі. Додатковою мотивацією є можливість отримання міжнародного сертифіката Cisco, який можна використати для визнання результатів неформальної освіти. Перевагами зазначеної цифрової освітньої платформи є також гнучкість організації навчання, мобільність і збереження результатів для подальшого аналізу. Водночас доцільно наголосити, що інтеграція модулів курсу «Cisco Cybersecurity Essentials» у структуру дисципліни «Основи кібербезпеки» потребує методичної адаптації: узгодження змісту з навчальною програмою, організації контролю за засвоєнням матеріалу, використання середовища Packet Tracer під час практичних занять, а також перенесення результатів навчальної діяльності студентів до системи Moodle.

Варто зауважити, що в контексті таких навчальних дисциплін, як «Основи кібербезпеки», «Цифрові технології», «Основи інформатики» можна використовувати і можливості українських цифрових освітніх ресурсів, як-от EdEra та Prometheus. Зокрема на платформі EdEra представлено такі онлайн-курси, які можна пропонувати майбутнім учителям для опанування цифрових технологій: «Основи веброзробки: HTML, CSS, JavaScript», «Pro PowerPoint», «AI Essentials» від Google тощо (EdEra, 2025). Вони спрямовані на розвиток практичних цифрових навичок і можуть бути інтегровані в підготовку майбутніх учителів інформатики та інших спеціальностей.

Значна кількість програм для вивчення програмування запропонована на цифровій освітній платформі edX, зокрема курс «Introduction to Computer Science and Programming Using Python», що забезпечує формування алгоритмічного мислення та навичок

розв'язання прикладних задач засобами Python (edX, 2025). Платформа також забезпечує інтерактивну взаємодію з користувачами, зокрема вона забезпечує регулювання темпу перегляду лекцій, онлайніві дискусії, взаємооцінювання, виконання лабораторних завдань.

У цьому контексті варто зауважити, що edX на сьогодні посідає важливе місце у формуванні «суспільства знань»: це освітня платформа масових відкритих онлайн-курсів, заснована у 2012 році Massachusetts Institute of Technology та Harvard University. Вона пропонує університетські курси з різних галузей знань для міжнародної аудиторії та водночас ініціює теоретичні і практичні дослідження у сфері освітніх технологій (edX, 2025). Навчальні матеріали структуровані у вигляді коротких відеомодулів (до 10 хвилин), які поєднуються з інтерактивними вправами. На нашу думку, такий формат є зручним для опрацювання, оскільки не потребує тривалої концентрації уваги і забезпечує активізацію навчальної діяльності слухачів курсів. Важливо, що якщо здобувач освіти робить помилки, то система надає пояснення та рекомендації щодо їх усунення.

У контексті досліджуваної проблеми варто згадати і про MIT OpenCourseWare, що є ініціативою Massachusetts Institute of Technology (США), яка забезпечує відкритий доступ до навчальних матеріалів усіх курсів університету. На платформі розміщено силабуси, конспекти лекцій, завдання для самостійної роботи, екзаменаційні матеріали, а для окремих навчальних дисциплін – відеолекції (MIT, 2025).

Серед курсів, корисних для професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема для формування їхнього соціоемоційного інтелекту, здатності до соціальної рефлексії, уміння долати стресові стани, на особливу увагу заслуговує «The Science of Happiness» від University of California, що ґрунтується на засадах позитивної психології та спрямований на формування навичок усвідомленого й збалансованого життя. На нашу думку, цей курс стане в пригоді здобувачам вищої освіти різних освітньо-професійних програм, адже в умовах російсько-української війни всі відчувають потужну дію стресогенних чинників, а також прагнуть віднайти шляхи для відновлення власного фізичного і психічного здоров'я, запобігти професійному вигоранню тощо.

У контексті неформальної освіти майбутніх учителів варто згадати і про таку цифрову освітню платформу, як Coursera, що

була заснована професорами Стенфордського університету Ендрю Іном і Дафною Коллер. Платформа співпрацює з провідними університетами світу, пропонуючи повноцінні курси з відеолекціями, тестами, письмовими завданнями та підсумковими іспитами (Coursera, 2025). Після успішного завершення навчання слухач отримує сертифікати, які можуть стати підставою для визнання результатів неформальної освіти. Курси на цій платформі доступні різними мовами, а також доповнюються субтитрами, створеними міжнародною спільнотою користувачів.

Досвід педагогічної діяльності дає підстави констатувати, що широкі можливості для упровадження неформальної освіти в професійну підготовку майбутніх учителів відкриваються в царині педагогічних навчальних дисциплін. Наприклад, у контексті методичних освітніх компонентів студентам-філологам було запропоновано перелік онлайн-курсів із критичного і логічного мислення, підтриманих Міністерством освіти України, пройшовши які й надавши підтвердження здобувач вищої освіти міг отримати десять балів у межах самостійної роботи. Варто зауважити, що майбутні вчителі-філологи могли обрати й будь-який інший курс і погодити його проходження з викладачем.

Серед рекомендованих онлайн-курсів особливою популярністю серед майбутніх учителів української мови і літератури, учителів англійської мови і зарубіжної літератури користуються такі: «Наука повсякденного мислення», «Критичне мислення для освітян», «Основні інструменти критичного мислення», «Онлайн-курс з медіаграмотності», «Хейт під час пандемії», «Академічна доброчесність. Онлайн-курс для вчителів основної школи».

Окремої уваги заслуговує проєкт «Онлайн-курси з української філології», орієнтований на студентів бакалаврату й магістратури, зацікавлених у сучасних напрямках лінгвістики та літературознавства. Курси оцінюються в кредитах ECTS, а сертифікати можуть бути підставою для перезарахування дисциплін у закладі основного навчання. Тематика охоплює цифрові технології в мовознавстві, корпусну та комп'ютерну лінгвістику, застосування великих мовних моделей, інноваційні підходи до перекладознавства тощо. Важливою характеристикою цих програм є їхня орієнтація на цифровізацію освіти, використання сучасного дослідницького інструментарію та інтерактивні методи навчання.

Висновки. Отже, неформальна освіта на сьогодні є важливим компонентом професійної освіти майбутніх учителів у закладах вищої освіти, який дає змогу заповнити прогалини й компенсувати недоліки формальної освіти й сприяти формуванню загальних і фахових компетентностей, зафіксованих у відповідних освітньо-професійних програмах. Аналіз онлайн-курсів, що представлені на національних і міжнародних цифрових освітніх платформах дав підстави для висновку, що найбільш широко репрезентована сфера цифрової освіти й комп'ютерних технологій, а також галузь педагогіки, де увага зосереджена на актуальних і практично значущих аспектах, як-от: подолання освітніх втрат, протидія булінгу в освітньому середовищі, нівелювання наслідків стресу, дотримання принципів академічної доброчесності, а також специфіка роботи з учнями з особливими освітніми потребами, упровадження інноваційних технологій, наприклад віртуальної й доповненої реальності, медіаосвіти, штучного інтелекту тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш ґрунтовному дослідженні потенціалу неформальної освіти в формуванні загальних і фахових компетентностей, а також аналізі накопиченого практичного досвіду в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Алексеева С. Інновації та перспективи в освітніх практиках: неформальна освіта. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745997/1/Алексеева%20С.В.%20_стаття.pdf (дата звернення: 12.01.2026).

2. Бивалькевич Л. М. Основи кібербезпеки: робоча програма. Чернігів: НУЧК, 2025. 12 с.

3. Журавель Т., Рогозна Ю. Неформальна освіта як інструмент підвищення лідерського потенціалу учнів ПТНЗ. Освітологічний дискурс. 2018, №1-2 (20-21). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_Zhuravel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf (дата звернення: 12.02.2026).

4. Концепція «Нова українська школа»: затв. Рішенням колегії МОН від 27.10.2016. URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).

5. Лілік О. О., Бивалькевич Л. М. Використання цифрових освітніх платформ у професійній підготовці майбутніх учителів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2025. Вип. 33 (189). С. 121–126.

6. Лілік О. Стратегіальність як засадничий принцип професійно-педагогічної діяльності. *Вісник Університету Альфреда Нобеля*. 2020. № 2 (20). С. 50–55.

7. Лілік О. О. Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 452 с.

8. Плинокос Д., Коваленко М. Неформальна освіта: теоретичні аспекти та наукові підходи. 2021. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/335421.pdf> (дата звернення: 12.02.2026).

9. Порядок визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України 08.02.2022 № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text> (дата звернення: 12.02.2026).

10. Про освіту: Закон України №2145-VIII, поточна редакція від 01.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 16.01.2026).

11. Рекомендації Асамблеї Ради Європи 1437 Про неформальну освіту. 2000. URL: <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm> (дата звернення: 18.02.2026).

12. Cisco Networking Academy. Cisco Systems, Inc., 2025. URL: <https://www.netacad.com> (date of application: 15.01.2026).

13. Cisco Networking Academy. Introduction to Cybersecurity: online course. Cisco, 2025. URL: <https://surli.cc/mdmrlv> (date of application: 15.12.2025).

14. Cisco Networking Academy. Cybersecurity Essentials: online course. Cisco, 2025. URL: <https://surl.li/bggihf> (date of application: 19.01.2026).

15. Coursera. URL: <https://surl.lu/ffvmbd> (date of application: 12.01.2026).

16. EdEra. URL: <https://ed-era.com/course/technology-and-it/> (дата звернення: 15.12.2025).

17. Edx. URL: <https://openedx.org/uk/#> (date of application: 15.02.2026).

18. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. Joint Force Quarterly. 2009. Is. 52.

19. MIT Open Course Ware. URL: <https://ocw.mit.edu/> (date of application: 12.12.2025).

20. UNESCO Thesaurus. URL: <https://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/en/page/?uri=http://vocabularies.unesco.org/thesaurus/concept7981> (date of application: 12.12.2025).

References

1. Aleksieieva, S. Innovatsii ta perspektyvy v osvitnikh praktykakh: neformalna osvita [Innovations and prospects in educational practices: informal education]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745997/1/Алексеєва%20С.В.%20_стаття.pdf [in Ukrainian].

2. Byvalkevych, L. M. (2025). Osnovy kiberbezpeky [Fundamentals of Cybersecurity] robocha prohrama [Work Program]. Chernihiv: NUChK [in Ukrainian].

3. Zhuravel, T., Rohozna, Yu. (2018). Neformalna osvita yak instrument pidvyshchennia liderskoho potentsialu uchniv PTNZ [Non-formal education as a tool for increasing the leadership potential of vocational school students]. *Osvitolohichniy diskurs [Educational Discourse]*, 1-2 (20-21). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_Zhuravel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf [in Ukrainian].

4. Kontsepsiia «Nova ukrainska shkola»: zatv. Rishenniam kolehii MON vid 27.10.2016 [Concept «New Ukrainian School»: approved by the decision of the board of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 27.10.2016]. URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczyia.pdf> [in Ukrainian].

5. Lilik, O. O., Byvalkevych, L. M. (2025). Vykorystannia tsyfrovyykh osvitynykh platform u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv [Use of digital educational platforms in the professional training of future teachers]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka [Bulletin of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»]*, 33 (189), 121–126 [in Ukrainian].

6. Lilik, O. (2020) Stratehialnist yak zasadnychi pryntsyp profesiinopedahohichnoi diialnosti [Strategicity as a fundamental principle of professional and pedagogical activity]. *Visnyk Universytetu Alfreda Nobelia [Bulletin of the Alfred Nobel University]*, 2 (20), 50–55 [in Ukrainian].

7. Lilik, O. O. (2017). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnykh uchyteliv ukrainskoi literatury do roboty z teoretyko-literaturnymy poniattiamy [Theoretical and methodological principles of forming the readiness of future teachers of Ukrainian literature to work with theoretical and literary concepts]: monohrafiia [monograph]. Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].

8. Poriadok vyznannia u vyshchii ta fakhovii przedvyshchii osviti rezultativ navchannia, zdobutykh shliakhom neformalnoi ta/abo informalnoi osvity [Procedure for recognition in higher and professional pre-higher education of learning outcomes obtained through non-formal and/or informal education]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 08.02.2022 №130 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 08.02.2022 №130]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text> [in Ukrainian].

9. Pro osvitu [On education]: zakon Ukrainy №2145-VIII, potochna redaktsiia vid 01.01.2026 [Law of Ukraine №2145-VIII, current version dated 01.01.2026]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

10. Plynkos, D., Kovalenko, M. (2021). Neformalna osvita: teoretychni aspekty ta naukovi pidkhody [Non-formal education: theoretical aspects and scientific approaches]. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view/ByFileId/335421.pdf> [in Ukrainian].

11. Rekomendatsii Asamblei Rady Yevropy 1437 Pro neformalnu osvitu (2000) [Council of Europe Assembly Recommendation 1437 on non-formal education]. URL: <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm> [in Ukrainian].

12. Cisco Networking Academy (2025). Cisco Systems, Inc. URL: <https://www.netacad.com> [in English].
13. Cisco Networking Academy. Introduction to Cybersecurity: online course. Cisco (2025). URL: <https://surli.cc/mdmrlv> [in English].
14. Cisco Networking Academy. Cybersecurity Essentials: online course. Cisco (2025). URL: <https://surl.li/bggihf> [in English].
15. Coursera. URL: <https://surl.lu/ffvmbd> [in English].
16. EdEra. URL: <https://ed-era.com/course/technology-and-it/> [in Ukrainian].
17. Edx. URL: <https://openedx.org/uk/#> [in English].
18. Hoffman, F. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. Joint Force Quarterly. Is. 52.
19. MIT Open Course Ware. URL: <https://ocw.mit.edu> [in English].
20. UNESCO Thesaurus. URL: <https://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/en/page/?uri=http://vocabularies.unesco.org/thesaurus/concept7981> [in English].

.....

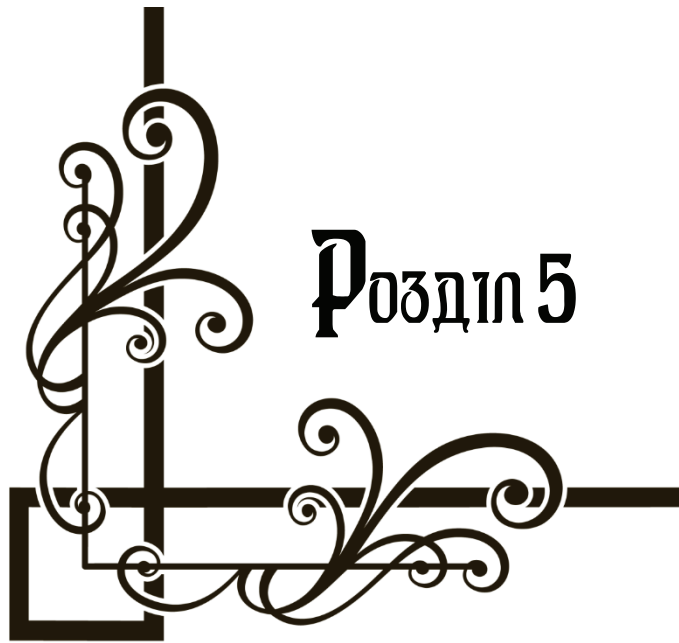
Ольга ЛІЛІК Olha LILIK

<p>ORCID 0000-0002-5187-1944 Reseacher ID GQB-0015-2022 Scopus 58854885100 Доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови, літератури та журналістики, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна) E-mail: lilik8383@ukr.net</p>	<p>ORCID 0000-0002-5187-1944 Reseacher ID GQB-0015-2022 Scopus 58854885100 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Department of Ukrainian Language, Literature and Journalism, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (Chernihiv, Ukraine) E-mail: lilik8383@ukr.net</p>
--	--

Леонід БИВАЛЬКЕВИЧ Leonid BYVALKEVYCH

<p>ORCID 0000-0002-5500-416X Researcher ID AAO-3658-2020 Scopus-Author ID 60001243200 Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лісового господарства та агротехнологій, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна) E-mail: manofmystery@ukr.net</p>	<p>ORCID 0000-0002-5500-416X Researcher ID AAO-3658-2020 Scopus-Author ID 60001243200 PhD in Pedagogical Science, Associate Professor, Associate Professor Department of Forestry and Agricultural Technologies, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (Chernihiv, Ukraine) E-mail: manofmystery@ukr.net</p>
---	--

.....

УДК 613.2:61.613-053.6

DOI 10.69842/prof2026.4.5

Ірина КАРПОВА

Iryna KARPOVA

**ЗДОРОВЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ:
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

**HEALTHY NUTRITION AS A KEY COMPONENT
OF A HEALTHY LIFESTYLE AMONG STUDENT YOUTH:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

Проблема формування здорового способу життя молоді, її, зокрема, її здорового харчування як однієї із важливих його складових залишається на сьогодні актуальним як державним, так і педагогічним завданням. Крім того, з огляду на особливості навчальної діяльності студентської молоді, що передбачає постійне розумове навантаження, а також організація в сучасних умовах війни он-лайн навчального процесу, що підвищує ризик гіподинамії, раціональне, здорове харчування в поєднанні з оптимальним фізичним навантаженням та іншими складовими здорового способу життя є важливою і неодмінною умовою як забезпечення успішного виконання студентом різноманітних академічних завдань, так і його здоров'я в цілому. Отже, за такої ситуації актуалізується завдання підвищення «харчової грамотності» студентів, підвищення рівня їх вмотивованості щодо здорового харчування, що висуває відповідні завдання перед науково-педагогічними працівниками.

Мета нашого дослідження – здійснити ретроспективний огляд положень деяких мислителів, науковців, досвіду минулого окремих народів, наших предків стосовно здорового харчування та його значення в житті людини, зокрема, і молоді, розглянути стан нинішнього харчування студентів, в тому числі, за результатами самоаналізу молоддю здорового харчування, на основі проаналізованої наукової літератури, власних міркувань окреслити загальні теоретичні основи та практичні аспекти формування культури здорового харчування сучасної студентської молоді.

Отже, здорове харчування студентів як провідна складова їх здорового способу життя, продовжує залишатися об'єктом міждисциплінарного дослідження, а формування обізнаності та культури здорового харчування студентів – важливим педагогічним завданням. Актуальною науковою проблемою є взаємодія науковців різних галузей знань із метою підготовки міждисциплінарних праць, навчально-методичних посібників, науково-популярних видань для студентів для розвитку їх мотивації до здорового харчування, формування відповідної системи знань та культури здорового харчування.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, здорове харчування, студентська молодь.

The issue of ensuring conditions for healthy nutrition among young people, as an important component of a healthy lifestyle, remains a relevant state and pedagogical task today. The organization of online learning for students during wartime increases the risk of hypodynamia, and healthy nutrition combined with physical activity is an important condition for ensuring the success of the educational process. Therefore, the task of increasing students' «nutrition literacy» and strengthening their motivation toward healthy eating becomes particularly important, which sets corresponding tasks for Academic and Teaching Staff.

The purpose of our study is to conduct a retrospective review of the ideas of certain thinkers, scholars, and the historical experience of various nations and our ancestors regarding healthy nutrition and its significance in human life, particularly for young people. The study also examines the current state of students' nutrition, including the results of students' self-analysis of their healthy eating habits. Based on the analysis of scientific literature and our own considerations, we outline the general theoretical foundations and practical aspects, model of forming a culture of healthy nutrition among modern student youth.

Healthy nutrition among students, as a leading component of their healthy lifestyle, continues to remain an object of interdisciplinary research, while the formation of awareness and a culture of healthy eating among students remains an important pedagogical task. An important scientific issue is the interaction of scholars from various fields of knowledge aimed at preparing interdisciplinary works, educational and methodological manuals, and popular science publications for students in order to develop their motivation for healthy nutrition, as well as to form an appropriate system of knowledge and a culture of healthy eating.

Key words: healthy lifestyle, healthy nutrition, student youth.

Постановка проблеми. Проблема формування здорового способу життя молоді, й, зокрема, її здорового харчування як однієї із важливих його складових залишається на сьогодні актуальним як державним, так і соціально-виховним, педагогічним завданням. За даними загальнонаціональних опитувань (Семигіна & Романова & Белішев, 2010) серед чинників негативного впливу на здоров'я молоді, і зокрема, студентів, виділяють гіподинамію, шкідливі звички та нераціональне, нездорове харчування.

Разом із тим, як свідчать результати самооцінки молоді як на загальнонаціональному, так і регіональних рівнях, значна кількість молодих людей різних вікових груп недооцінюють значення здорового, раціонального, збалансованого харчування в своєму житті, що є причиною зростання серед молоді різноманітних так званих «хвороб цивілізації»: серцево-судинних, онкологічних захворювань, синдрому хронічної втоми, зниження імунітету, поширення хвороб, пов'язаних з обміном речовин, зокрема, діабету, ожиріння, хвороб шлунково-кишкового тракту, а також підвищення ризику появи шкідливих звичок, розладів психологічного стану та ін.

Крім того, з огляду на особливості навчальної діяльності студентської молоді, що передбачає постійне розумове навантаження, а також організація в сучасних умовах війни он-лайн навчального процесу, що підвищує ризик гіподинамії, раціональне, здорове харчування в поєднанні з оптимальним фізичним навантаженням (зарядки, спорт, тренування, прогулянки, фізична праця та ін.) та іншими складовими здорового способу життя є важливою і неодмінною умовою як забезпечення успішного виконання студентом різноманітних академічних завдань, так і його здоров'я в цілому.

Отже, за такої ситуації актуалізується завдання підвищення «харчової грамотності», формування культури здорового харчування молодих людей, зокрема, студентів, підвищення рівня їх вмотивованості щодо раціонального харчування як неодмінної умови здорового способу життя в цілому, що, у свою чергу, висуває перед педагогами, соціальними педагогами і працівниками завдання посилення інформаційної, профілактично-просвітницької роботи щодо здорового харчування студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення здорового способу життя та його складових є об'єктом дослідження філософії, багатьох наук – медицини, психології, історії та етнографії, педагогіки, соціології, соціальної роботи, соціальної педагогіки, культурології, науковців харчових технологій – фахівців біологічних, технічних та інших наук.

Філософія, зокрема, досліджує загально-методологічні засади, аксіологічно-змістовні аспекти здорового способу життя. Медицина, у свою чергу, медичні параметри здоров'я і здорового способу життя, аспекти здорового харчування, пов'язані із балансом макро- та мікроелементів у харчуванні, розробляє основи дієтотерапії, режим харчування, основи харчової безпеки.

Психологія вивчає психологічні детермінанти здорового способу життя і харчування, зокрема, як різноманітні психологічні стани людини (емоції, стреси, звички та ін.) впливають на харчову поведінку і, навпаки, вплив харчування на психічний стан та настрій, а також механізми подолання харчових розладів.

Історико-етнографічні дослідження присвячені вивченню особливостей харчування різних народів у ретроспективному контексті, зокрема, специфіці, традиціям харчування українців. А скажімо, науковцями з державного управління, юридичної науки досліджуються державно-правові аспекти забезпечення здорового способу життя членів суспільства, і, зокрема, раціонального харчування молоді.

Фахівці харчових технологій, нутриціологи вивчають харчовий раціон та його збалансованість, режими харчування, корисні й шкідливі для організму продукти, поживні речовини (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінерали) та їх засвоєння, корекцію режиму харчування, профілактику хвороб.

Соціально-педагогічна наука разом із соціальною роботою зосереджені на вивченні потенціалу різних інститутів соціального середовища (наприклад, сім'ї, закладів освіти, позашкільних закладів, медичних установ, органів місцевого самоврядування, благодійних, громадських організацій та ін.) щодо формування здорового способу життя, як одного із важливих чинників адаптації, соціалізації особистості, формуванні культури здоров'я і, зокрема, культури харчування молодого покоління та інших вікових груп, розробці соціально-педагогічних умов формування здорового способу життя у молоді, різних вікових, у тому числі, вразливих груп населення, проведення інформаційно-консультаційної діяльності.

Педагогічна наука, як наука про виховання, на нашу думку, розглядаючи різноманітні аспекти щодо здорового способу життя та, зокрема, здорового харчування на основі акумуляції знань різних наук покликана забезпечити розробку принципів, форм, методів, змістового наповнення, здоров'язберігаючих освітніх технологій, технологій здорового харчування особистості, студентської

молоді, стратегії впровадження в життя людини основ здорового способу життя, здорового, раціонального харчування, а також сприяти організації інформаційної, профілактично-просвітницької роботи в цьому напрямі.

Аналіз останніх наукових публікацій і досліджень свідчить про досить широке коло тем і напрямків наукових розвідок, пов'язаних із здоровим способом життя, його складових та здоровим харчуванням, зокрема, підростаючого та молодого покоління, студентської молоді.

Різноманітним аспектам проблеми формування здорового способу життя та його складових у молоді й, зокрема, студентів, в останні десятиліття приділяється значна увага фахівцями різних наук: філософії (Лаврова, 2011); психології (Титаренко & Лепіхова & Кляпець, 2006; Дідик, 2014); фізичної культури, фізичного виховання та спорту (Футорний, 2015; Кенсицька, 2018; Белкова & Малахова & Пастушкова, 2025); медицини (Огнев & Галічева & Сокол, Усенко & Федак & Рубінський & Петрова & М'якина & Чумак, 2011; Кузьміна, 2024); педагогіки (Бобрицька, 2010; Оржеховська & Єжова, 2010; Вознюк & Дубасенюк & Калінчук, 2012; М. Носко & Грищенко & Ю. Носко, 2013; Бойко, 2015; Вакуленко & Дзюба, 2015; Орен, 2015; Андріученко & Вакуленко & Волков & Дзюба & Коляда & Комарова & Пеша & Тілікіна, 2018; Приймак, 2018; Кабацька, 2020; Бермудес, 2021; Кондрацька & Подолець, 2024) та ін.

У дослідженнях науковців звертається увага на зміст, сутність цього поняття, досліджуються особливості світового та вітчизняного ретроспективного досвіду формування здоров'я молоді, особливості державної політики, нормативно-правові, теоретичні основи, методичні, практичні аспекти щодо формування здорового способу життя, його основні складові (фізична активність, психогігієна, духовний, інтелектуальний розвиток, спілкування, режим дня та ін.), шкідливі звички, що заважають молоді дотримуватись рекомендацій здорового способу життя та ін., здійснюється аналіз самооцінки молоддю щодо здорового способу життя.

Разом із тим ми звернули увагу на той факт, що недостатня увага науковців приділялась розробці такого провідного складника, як здорове харчування, але одночасно виявили тенденцію значного збільшення кількості досліджень в останні роки у різних галузях знань щодо здорового, раціонального харчування молодих людей, і зокрема, студентської молоді.

Так, з точки зору сучасних медичних досліджень: В. Огнев, Н. Галічева, К. Сокол, С. Усенко, Н. Федак, М. Рубінський, З. Петрова,

О. М'якина, Л. Чумак вивчали медико-соціальні (в тому числі режим харчування) аспекти здорового способу життя студентів (Огнєв & Галічева з співавт., 2011), М. Пересічний, П. Карпенко, Є. Пересічна приділили увагу питанню розробки концепції організації харчування студентів (М. Пересічний & Карпенко & Є. Пересічна, 2011), Ю. Марушко, О. Таринська – харчуванню студентської молоді як чинника здорового способу життя (Марушко & Таринська, 2013), С. Чернецька – проблемі збалансованого харчування молоді (Чернецька, 2014), Н. Волошина, Д. Волошина, І. Думицька досліджували вплив харчування на розвиток захворювань шлунково-кишкового тракту студентської молоді (Н. Волошина & Д. Волошина & Думицька, 2021); В. Сміянов, В. Ясенюк, Є. Сміянов, А. Руденко – сучасні тенденції харчування студентської молоді та методи заохочення до здорового харчування (В. Сміянов & Ясенюк & Є. Сміянов & Руденко, 2024), Г. Слабкий, А. Керецман, В. Маркович – спосіб харчування як складову здорового способу життя студентів (Слабкий & Керецман & Маркович, 2025).

Психологічні напрацювання: К. Шкарлатюк досліджувала психологічні детермінанти харчової поведінки студентської молоді (Шкарлатюк, 2014); Н. Чубарова – психологічні чинники харчової поведінки у юнацькому віці (Чубарова, 2020), Ю. Дідошак – психологічні детермінанти порушення харчової поведінки серед студентської молоді (Дідошак, 2023), Є. Ждамірова – психологічні детермінанти порушення харчової поведінки та її корекцію (Ждамірова, 2025).

Значний внесок у розробку проблеми здорового харчування зроблений фахівцями харчових технологій (хімічні, технічні, біологічні науки). Так, А. Башта, Н. Стеценко, С. Бажай-Жежерун вивчали особливості харчування студентської молоді й рівня її усвідомлення факторів ризику хронічних неінфекційних захворювань (Башта & Стеценко & Бажай-Жежерун, 2023), О. Чернушенко, О. Саєвич, Е. Новік – гігієнічну оцінку споживання вітамінів студентами в умовах стресу (Чернушенко & Саєвич & Новік, 2023), О. Тихоплав, Т. Настека, Н. Журавель – вплив харчування на навчальну діяльність здобувачів освіти ЗВО (Тихоплав & Настека & Журавель, 2024), Н. Палько, С. Заяць – проблеми харчування студентської молоді (Палько & Заяць, 2024).

Педагогічні розвідки: М. Гриньова, Н. Коновал досліджували роль збалансованого харчування у забезпеченні здорового способу життя студентства (Гриньова & Коновал, 2014), М. Горобей – особливості впливу харчування на стан здоров'я і поведінку студентів

(Горобей, 2015), І. Шемчак В. Столярик – особливості раціонального харчування студентів (Шемчак & Столярик, 2021), Г. Цигура, С. Гаркуша – особливості харчування студентів в умовах воєнного стану в Україні (Цигура & Гаркуша, 2024), П. Кандиба – важливість правильного харчування в житті студентів (Кандиба, 2024), Д. Батрона, М. Латишев, Н. Петрова, М. Савка, Н. Цимболинець – складники дотримання здорового способу життя здобувачами вищої освіти, а саме, харчування, сну, рухової активності (Батрона & Латишев & Петрова & Савка & Цимболинець, 2025), А. Степанюк, Л. Барна, Г. Білецька, Г. Жирська, Н. Міщук – формування мотивації здобувачів вищої освіти до здорового способу життя (в тому числі, здорового харчування) (Степанюк & Барна & Білецька & Жирська & Міщук, 2025).

Отже, аналіз наукових публікацій дослідників різних галузей знань щодо здорового харчування студентської молоді в цілому свідчить про те, що практично всі науковці вважають раціональне, здорове харчування основним фактором здорового способу життя людини та збереження його здоров'я, досліджують різноманітні аспекти й складові здорового харчування студентів, пропонують різноманітні моделі, форми, методи, шляхи удосконалення інформаційно-просвітницької роботи в цьому напрямі.

Методологія дослідження (або методика дослідження). Методологія – системний підхід, використані наступні методи дослідження: аналіз і синтез, індукція, порівняння, порівняльно-історичний метод, узагальнення теоретичного та практичного матеріалу, логічно-структурний аналіз, описове моделювання.

Мета розділу. *Мета нашого дослідження* – здійснити ретроспективний огляд положень деяких мислителів, науковців, досвіду минулого окремих народів, наших предків стосовно здорового харчування та його значення в житті людини, зокрема, і молоді, розглянути стан нинішнього харчування студентів, в тому числі, за результатами самоаналізу молоддю здорового харчування, на основі проаналізованої наукової літератури, власних міркувань окреслити загальні теоретичні основи та практичні аспекти, модель формування культури здорового харчування сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Вживання їжі є біологічною потребою, життєве необхідним елементом буття кожної людини, родини, супроводжує відзначення урочистих чи скорботних подій, є важливою частиною дипломатичних прийомів, народних свят, відзначень урочистих подій в житті міст, селищ та ін.

Саме тому проблема здоров'я людини, питання правильного харчування з давніх часів цікавила мислителів різних народів і епох, адже від харчування як однієї з базових потреб людини, його якості, режиму вживання, підбору продуктів залежить в цілому її здоров'я, фізичні можливості організму, працездатність, психоемоційний настрій, тривалість життя, довголіття та ін. аспекти. За сучасними статистичними даними, лише 10% українців помирає від старості, 20% – стають жертвами нещасних випадків, а 70% – від всіляких хвороб, в тому числі, викликаних нездоровим харчуванням (Горобей, 2015).

Ще у Стародавній Месопотамії, Стародавньому Єгипті виникли соціально-педагогічні виразні ідеї збереження здоров'я (кажучи сучасною мовою, «попереджувальної медицини»). Серед молоді пропагувались ідеї необхідності поруч із дотриманням елементарних санітарно-гігієнічних норм – чистоти тіла, одягу, житла також обмеження в кількості спожитої їжі (тобто правила раціонального харчування) (Шукатка & Криворучко & Горлова & Мудра & Бенцак, 2024: 60).

Значна увага здоров'ю людини, і, зокрема, її правильному харчуванню приділялась у священній книзі іудеїв і християн Біблії (в першій книзі Мойсея Бог призначає людині харчуватися рослинною їжею (Бут. 1:29)) (Бобрицька, 2010: 18). Біблія проповідувала спосіб життя, який веде до здоров'я, допомагає уникнути хвороб, і описує випадки, коли порушення правильного харчування призводило до них.

У Євангелії (Новому заповіті, де описується земне життя і проповіді Христа), звертається увага на раціональне харчування людини, порушення якого призводить до обжерливості – одного із восьми смертних гріхів (поруч із гордощами, гнівом, відчаєм, блудом, перелюбством, марнославством, надмірною пристрастю до грошей, збагачення), засуджується надмірне, не за потребами тіла споживання їжі й напоїв («Не піклуйся для душі своєї, що вам їсти і що пити, ні для тіла вашого, у що вдягнутися. Чи душа не більша ніж їжа, а тіло – ніж одяг?» (Мф. 6:25)) (Бобрицька, 2010: 19), значна увага приділяється корисності дотримання людиною постів (періодів утримання як від зайвих розваг, так і обмеження у вживанні певних продуктів, що позитивно впливають на душу людини та її здоров'я).

Апостол Павло, один із найвідоміших проповідників християнства, в одному з повчань радить розумно підходити до вживання їжі в залежності від стану людини, так, утримуватися від їжі або

вживати рослинні продукти корисно хворим (Павло до римлян. 14:2,3), в той же час він дає поради хворим і немічним вживати розумні порції вина для лікувального ефекту (Перше послання Павла до Тимофія.5:23: «Надалі пий не одну воду, а вживай небагато вина, заради шлунку твого та частих твоїх хвороб»).

Мислителі традиційної китайської медицини для забезпечення здорового способу життя радили приділяти увагу фітотерапії, також дієті, тобто певним обмеженням у споживанні їжі; в холодну пору року рекомендувалося вживати більш теплу та калорійну їжу, а в спекотну погоду – більш прохолодну та легку (Дін Сяовей, Лі Ін, 2024).

Важливий внесок у розробку концепції здоров'я, здорового способу життя, раціонального харчування зробили філософи, мислителі Античності Алкмеон, Піфагор, Демокрит, Платон, Сократ, Аристотель, Епікур та ін. Відомою є думка Сократа про те, що треба їсти, що жити, а не навпаки. Одним із перших мислителів, хто почав цікавитися проблемою харчування людини та написанням відповідних праць, був грецький філософ Аристотель («Про душу» («De Anima»)). На його думку, їжа як найосновніша функція людини може бути цілющою не тільки для тіла, але й для душі. Аристотель був одним із першим, хто робив спроби теоретично обґрунтувати важливість їжі для людської культури (Мішукова, 2020: 80).

Батько медицини Гіппократ називав неправильне харчування «матір'ю усіх хвороб», а тому надавав рекомендації для збереження здоров'я, що полягали у застосуванні не лише оздоровчих процедур – ванн, дотримання гігієни, а й обов'язково дієти, розумного харчування (Волошко, 2010).

Ідеалом досконалого способу життя людини у Стародавній Греції вважався принцип калокагатії – гармонійного поєднання моральних чеснот і зовнішньої досконалості, чого неможливо було досягнути без збалансованості між фізичними тренуваннями, загартуванням та помірним і розумним харчуванням. Гіппократ стверджував, що людина є тим, що вона їсть, стояв біля витоків розробки такої складової ідеології калокагатії як раціональне харчування, вважається засновником дієтетики як окремого напрямку філософії про раціональне харчування (Шукатка & Криворучко & Горлова & Мудра & Бенцак, 2024).

Гіппократ ввів у філософський обіг термін «*diata*», але його значення було набагато ширшим, ніж сьогоденне розуміння, і включало поєднання раціонального харчування, режиму пиття та обов'язкових фізичних вправ. В його основних трактатах «Про

дієту», «Про оздоровчий режим» та «Про режим при гострих захворювань» викладені основні принципи раціонального харчування: збалансованість та розсудливість. Для кожної пори року були розроблені конкретні рекомендації щодо способу життя і харчового режиму.

Так, в зимовий період для підтримки здоров'я він радив гармонійно поєднувати режим харчування (їсти один раз на день, вживати трохи чистого червоного вина та овочів) з фізичними вправами – бігом, ранковими та нічними прогулянками, боротьбою. Навесні та у літній період харчові звички дещо змінювались: рекомендувалось менше снідати, вживати ячмінний хліб, додавати до страв варені овочі, розумно суміщати варену їжу і страви на грилі, у поєднанні з гігієною тіла (приймати ванни). Влітку Гіппократ радив вживати більш м'яку та чистішу їжу в менших кількостях, а також їсти ячмінний хліб з борошна грубого помелу.

Гіппократ стверджував, що харчування має відповідати віку людини та місцевості, у якій вона мешкає. Змінюючи характер харчування, можна активно та цілеспрямовано змінювати фізичний і психічний стан людини, виправляти дефекти конституції, оздоровлювати організм, а тому радив правильно підбирати їжу у кількісному та якісному співвідношенні, особливо у різні періоди хвороби людини (Нікітченко & Гоголева & Головка, 2018).

Серед порад Гіппократа можна виділити також: необхідність споживання в раціоні людини сирих овочів; фрукти вживати разом із їжею; дотримуватись балансу між харчуванням і фізичними вправами, бо порушення призводить до хвороб, інакше кажучи, переїдання при відсутності достатніх фізичних навантажень стає причиною появи багатьох серцево-судинних, шлунково-кишкових та інших захворювань.

Отже, на нашу думку, теоретико-практичні напрацювання, поради відомого грецького мислителя, лікаря Гіппократа стосовно розсудливого поєднання раціонального харчування з помірними фізичними вправами як профілактики хвороб та гіподинамії мають актуальне значення в сучасних умовах організації он-лайн навчального процесу у закладах, зокрема, і вищої освіти, й мають враховуватися при розробці відповідних практичних рекомендацій щодо здорового способу життя сучасної студентської молоді.

Багато мислителів Античності (зокрема, Аристотель) також вказували на вплив вживання алкоголю на здоров'я нащадків, аналогічно, як і Гіппократ, підкреслювали важливість помірності у вживанні їжі (Піфогор, Клавдій Гален, Авл Корнелій Цельс). Так, скажімо, давньоримський теоретик медицини й практикуючий

лікар Авл Корнелій Цельс із поміж різних порад щодо збереження здоров'я вказував, що «надзвичайне наповнення шлунка шкідливо для здоров'я», а тому закликав до раціонального, помірною харчування (Сливка, 2016).

В добу Середньовіччя питання здорового харчування як таке не розглядалось, за виключенням духовного контексту необхідності дотримання посту, як утримання від розваг та обмеження у харчуванні, що було важливим аспектом життя середньовічної людини. Разом із тим значну увагу розробці питань здорового способу життя в цей час приділив Авіценна (Абу Алі альХусейн ібн Абдуллах ібн Сіна) – перський ерудит, філософ, астроном, медик.

Здоров'я людини Авіценна розглядав у поєднанні фізичного і духовного начал, дотримання правил здорового харчування і рухової активності, зокрема. Свої погляди на здоровий спосіб життя виклав у книзі «Канон медичної науки». За дослідженнями В. Бобрицької, «чинниками здорового способу життя вважав врівноваженість натури; вибір їжі і пиття; очищення (тіла) від надлишків; збереження (правильної) тілобудови; поліпшення того, що вдихується через ніс; пристосування одягу; врівноваженість фізичного і душевного рухів». Авіценна висловив ідею важливості збереження здоров'я і продовження життя, що має бути предметом турботи самої людини (Бобрицька, 2010: 31).

Не дивлячись на практично відсутність теоретичних розробок в середні віки щодо здорового харчування, значною популярністю (про що свідчить видання більше 300 разів) користувався написаний у віршованій формі за тогочасною традицією так званий Салернський кодекс здоров'я (Содомора, 1975) – медичне кредо, що увічнило славу цієї школи, що наслідувала кращі традиції античних, арабських учень у філософії та медицині, була одним із перших провідних закладів підготовки лікарів у Європі, заклала наукові підходи до лікування, та, зокрема, здорового способу життя і харчування.

Автором кодексу як своєї збірки правил лікування, здорового способу життя і раціонального харчування був іспанець за походженням Арнольд з Вілланови (біля 1235-1312 рр.), літературно обдарована й добре освічена людина, яка знала грецьку, арабську й старовірєвську мови. Арнольд де Віланова був одним із найвідоміших професорів у Барселоні й у Монпельє, де уклав «Бревіарій» – короткий курс практичної терапії.

Деякі думки, висловлені Арнольдом з Вілланови в Салернському кодексі здоров'я, з урахуванням досліджень сучасної медицини, можуть бути оскаржені, але разом із тим, серед цікавих

порад здорового харчування, а також психогігієни, які є актуальними й для сьогодення, знаходимо:

*«Хочеш бути міцним, втішатись добрим здоров'ям –
Чорні турботи жени, не понижуйсь ніколи до гніву,
Міру в вині май і в їжі, не думай, що це маловажне
Після обіду пройтись, відганяючи сон опівденний....
...Пишний, багатий обід – це кара для шлунку найбільша.
Ніч щоб легкою була, за обіднім столом не засиджуйсь....
... сир, молоко, солонина,
М'ясо козяче й оленяче, заяче як і бичаче –
Все це чорну пробуджує жовч і шкідливе для хворих.....
... Яйця ще свіжі, червонії вина, юшки поживні,
Хліб із муки найчистішої силу дарують людині...
... В час весняний себе скромною мірою в їжі обмежуй
В розпалі ж літа надмірний обід особливо шкідливий.
Будь восени обережний з плодами, біди не накликуй.
Взимку – бери зі стола, не вагаючись, те, що захочеш...
... Всім я дієту велю берегти, до якої навикли,
Не допускати в ній змін, хіба зайде якась необхідність.
Сам Гіппократ нам говорить, од чого трапляється лихо.
Отже, найвища мета медицини – це певна дієта.
Як не лікуй, а дієтою знехтуєш, – марні старання...».*

Автор висловив також цікаві думки й поради відносно використання у харчуванні відварів корисних рослин, в тому числі, з лікувальною метою (мальви, шавлії, м'яти, рути, піжми, гірчиці та ін.), радив вживати рослинну їжу – цибулю, капусту, часник, чорний, білий перець, застерігав від переїдання, вказував на значення для здоров'я повноцінного сну, гігієнічних процедур. Мислителі Нового часу, як і багато їх попередників, вказували на важливість соціальної цінності здоров'я, і зокрема, харчування, наприклад, за дослідженнями В. Бобрицької (Бобрицька, 2010: 36) Ф. Бекон у трактаті «Про підтримку здоров'я» підкреслював, що для здорового способу життя людина має «чергувати піст і добре харчування, але частіше добре харчуватися; чергувати періоди активності й сон, але віддавати перевагу сну; чергувати відпочинок і вправи, але частіше вправлятися», отже, гарне правильне харчування в поєднанні з руховою активністю є запорукою здоров'я людини в цілому.

Важливе значення для виховання у молоді навичок здорового харчування має досвід української національної кухні, традицій харчування, що склалися протягом віків ще зі слов'янських часів.

Система харчування слов'ян-українців розглядається через ряд ознак традиційно-побутової культури, а саме: набір харчових продуктів, способів їх обробки і приготування страв, харчові обмеження, заборони, режим повсякденного харчування, асортимент обрядових страв, звичаїв, пов'язані з приготуванням і споживанням їжі (Хмельницька, 2019: 51).

Здорове харчування слов'ян-українців базувалось на принципах збалансованості, різноманітності, високої біологічної цінності їжі, дотримання певного режиму, простоти у приготуванні страв, що формувались впродовж тривалого часу (Бобрицька, 2010). Слід відзначити, що довгий час основою харчування наших предків була рослинна їжа.

Традиційною, повсякденною щоденною стравою слов'ян-українців були різноманітні каші (пшоняна, гречана, ячмінна, пізніше – рисова), різноманітні кашоподібні страви, наприклад, саламаха (готувалася із завареного на воді борошна, з додаванням олії), тетеря – рідкий куліш із житнього борошна, лемішка (рідка гречана каша). Традиція вживання рідких гарячих страв («хльобова»), що базувались на рослинній сировині, склалася ще з часів Київської Русі. За дослідженнями Л. Хмельницької (Хмельницька, 2019: 50, 52) для української кухні характерним є велике вживання виробів із борошна та часте використання пшона.

Вживалось багато сирих чи тушкованих/відварених овочів (ріпа, капуста, буряк, гарбуз, цибуля, часник, горох, сочевиця), ферментованих овочевих страв (квашені овочі). Для української кухні характерним є нарізне вживання овочів, а не їх подрібнених сумішей. Довгий час вживали хліб із ячмінного чи житнього борошна, на свята – з пшеничного. Популярними були млинці, пироги, короваї та ін. вироби з борошна, корисні рослинні чаї (м'ята, материнка, чабрець, пелюстки шипшини, троянди, липовий цвіт, гілочки та листя свіжих смородини, малини та ін.)

Активно використовували у харчуванні дари лісів – ягоди (суниця, малина, ожина, дикі яблука, груші), гриби, горіхи, мед лісових бджіл (активно розвивалось бортництво). Слов'яни-українці любили квас, збитень, узвар, березовий сік, питний мед, кисіль (вівсяний, пшеничний, житній). Киселі із ягід та фруктів набули поширення набагато пізніше, у ХІХ ст.

Для слов'ян-українців характерним є вживання значної кількості корисних для організму рослинних олій – льняної, конопляної, олії з ріпаку та рижю, макової. Поширені сьогодні соняшникова та кукурудзяна олія з'явилися у харчуванні українців лише у ХІХ-ХХ ст.

З молочних продуктів вживали сире молоко, виготовляли домашній м'який сир і сметану, пізніше – коров'яче масло.

Звичайно, вживали й інші продукти тваринного походження (сало, м'ясо і страви з нього), але, в залежності від соціального стану, в значно меншій кількості. До початку ХХ ст. м'ясні блюда вважалися в народі святковими (Хмельницька, 2019: 52). Але багато вживали риби (короп, лящ, осетр, сом, вугор, лин, піскар, щука, в'язь, окунь) та страв із неї у вареному, соленому, в'яленому вигляді. В період розквіту української національної кухні (ХVI-ХVII ст.) поширення набувають традиційні для українців страви: борщ, розсольник, рибна юшка, вироби з прісного тіста та ін. Наші предки-українці розуміли й значення постів для духовного і тілесного здоров'я людини, добре знали на кулінарії пісних страв, їх корисності для здорового харчування.

З огляду на тему нашої розвідки нас цікавило харчування студентської молоді в історичному контексті. Науковці (Кругляк, 2010, 2015; Самчук, 2019, Шемета, 2015), зокрема, на прикладі годування казеннокоштных і своєкоштных студентів Університету св. Володимира у Києві та студентів (в основному синів духовенства) Київської духовної академії (колишньої Києво-Могилянської академії) прослідкували особливості їх харчування, в основі якого, на нашу думку, лежали харчові традиції національної української кухні, що сформувались протягом століть, хоча у харчуванні студентів існувало багато проблем, пов'язаних із режимом харчування, кількістю спожитих на день страв, їх калорійністю, вартістю, інколи – якістю тощо.

В Університеті св. Володимира близько третини студентів від студентського загалу у 30-х-50-х роках ХІХ ст. отримували безкоштовне харчування, вартість якого покривала держава і благодійні пожертви. Як і в Київській Академії, зверталась увага на режим харчування. Оскільки казеннокоштні та незаможні студенти столувались в їдальні навчального закладу, існував чіткий розпорядок прийняття їжі: сніданок о 7-й годині, обід після 15.00, вечеря о 18-19.00. (Самчук, 2019). На сніданок студенти, як правило, отримували чай і булку. Головним прийомом їжі був обід із трьох страв. Раціон базувався на традиційних українських стравах: борщі, каші, хліб, супи з гороху, перловки чи рису, рибні юшки, м'ясні, рибні страви, гриби з гарніром.

На десерт подавали солодку кашу з маковим молоком, ламанці (печені коржі) з маком, лазанки (невеликі шматочки відвареного тіста) з сиром – страви, що є традиційними для слов'янської, зокрема, української кухні, також інші різноманітні

вироби з тіста української національної кухні – налисники з сиром, пироги з м'ясною начинкою, гречаною крупною, чорносливом. Набувають поширення і страви європейської кухні – котлети (французька), біфштекси (англійська), пончики (польсько-німецька), всілякі соуси.

Своєкошtnі студенти харчувались в залежності від доходів, дещо скромніше, ніж інші категорії студентів, але в цілому на засадах традицій українського харчування – куліш, борщ, каші, хліб, вареники та ін. вироби з тіста. Намагались мати про запас традиційний продукт української кухні – сало. Їжу готували самостійно, або домовлялись про приготування господаркою, у якої винаймали житло. Подекуди харчування відбувалось у київських готелях, трактирах, кав'ярнях, кондитерських. Значною популярністю серед студентів Університету користувалась кондитерська Беккера.

У Статуту Київської духовної академії зазначалося, зокрема, що їжа має бути здоровою і корисною, меню періодично треба змінювати, щоб їжа не набридала студентам (Якусик, 2020). Для приготування студентських страв закуповувались досить різноманітні традиційні продукти харчування українців: житнє борошно, пшоно, гречка, чорнослив, солод, горох, конопляна олія, яйця, коров'яче масло, сіль, сир, сало, м'ясо (яловичина, свинина, гуси, кури), риба; пізніше – спеції, зелень, мед, нові крупи – ячна та манна, рис, сметана, сушені вишні, квасоля, макарони, огірки, картопля, капуста, буряки, цибуля, ковбаса, навіть кавуни, оливки.

Отже, в меню студентів духовної Академії, як і університету св. Володимира, були традиційні для українців страви – суп з круп, печеня, борщ, каші, галушки (Кругляк, 2010: 103) та ін., вживання яких залежало від дня тижня – скоромного чи пісного. «У буденні скоромні дні: на обід – борщ з яловичиною та каша з коров'ячим маслом, на вечерю – суп з яловичиною і булочка. У буденні пісні дні: на обід – борщ зі сметками (дрібною озерною рибкою), грибами, на вечерю – суп з картоплею та булочки. Під час Великого посту на обід готували борщ з грибами чи маслинами, а на вечерю кашу з конопляною олією. У скоромні неділю та святкові дні: на обід – борщ з яловичиною, на вечерю – каша з маслом, печеня з яловичиною або холодець та булочки. У пісні неділю та святкові дні: на обід – борщ зі сметками або грибами, на вечерю – каша, печеня з живої риби або холодець із солоного судака. Під час Великого посту на обід готували окрошку чи борщ зі сметками або грибами, а на вечерю пшеничні котлети або локшина й булочки. На великі релігійні свята замість булочок

додавали пироги» (Якусик, 2020: 15–16). Зверталась увага на питний режим (постійно вживалися вода і квас).

Харчування студентів Університету св. Володимира також змінювалось у період постів, пісних днів; їжа була в основному рослинна (за виключенням риби): гороховий суп з грінками, борщі з рибою і грибами; гречана, манна, ячмінна, перлова, рисова каші на маковому молоці та горіховому маслі з медом; риба з соусом чи хріном, буряком, які тушкували з оцтом; вінегрет, що мав у складі огірки, капусту, рибу; смажена риба з гарніром; пироги з кашею, грибами, чорносливом; печена або смажена картопля; обов'язково хліб (Самчук, 2019: 20), і не дивлячись на деяке зниження калорійності (норма 2800 ккал на день, реально приблизно 2500 ккал. на добу), позитивно впливала на загальне оздоровлення організму. Хоча є дослідження, що вказують на зворотнє: ймовірно, суб'єктивний чинник постування міг ставати причиною загострення і зростання захворювань (Кругляк, 2010: 124).

Хворі студенти (зокрема, в 30-х роках ХІХ ст. існувала лікарня для вихованців навчальних закладів Києва, зокрема, при Університеті св. Володимира відкрита у 1833 році на 15 ліжок (Кругляк, 2010: 116)) мали окреме лікарняне меню, що залежало від стану хворого, але практично не відрізнялось від меню здорового студента (різноманітні супи (юшки) з крупами, овочами, каші, м'ясні страви, відвари з ягід; крім того, хворим давали молоко). Серед лікарських страв згадується також пиво і навіть вино (Самчук, 2019: 22).

Серед хвороб українського студентства (застудні, венеричні, інфекційні, ослабленого імунітету, неврологічні) були й пов'язані із харчуванням (в основному шлунково-кишкові), причинами яких було нерегулярне харчування або неякісний стан спожитих продуктів (Кругляк, 2010: 118–120). Поганими звичками дореволюційного студентства було і тютюнопаління (наприклад, 60% студентів Харкова вживали тютюн), вживання алкогольних напоїв (58,3% студентів Харківського університету регулярно вживали спиртні напої, в цілому по імперії цей показник доходив до 74%), 95% опитаних студентів відзначали, що епізодично вживали спиртні напої з товаришами «за компанію» (Кругляк, 2010: 120).

Отже, в цілому можна відзначити, що попри деякі проблеми (брак коштів, захворюваність, інколи одноманітність у годуванні та ін.) в середовищі українського студентства харчування молоді відбувалось в цілому на засадах традиції здорової української національної кухні (перевага рослинної їжі, великий відсоток у харчування круп, овочів, фруктів, хлібу, ягід, горіхів, трав'яних чаїв,

різноманітних рослинних олій, вживання національних страв – борщів, юшок, виробів із тіста, риби, достатній питний водний режим та ін.) з урахуванням принципів корисності, регулярності, раціональності, дотримання постів.

Заслуговують на увагу в питанні здорового харчування погляди відомого австрійського лікаря українського походження, особистого лікаря-консультанта протягом 50-х-першої половини 70-х років ХХ ст. імператора Ефіопії Хайле Селассіє Степана Зошук (1909-2002). С. Зошук відстоював думку, що зберегти здоров'я можна, в першу чергу, завдяки здоровому харчуванню, а не тільки ліків і лікування, як часто гадає пересічний громадянин, витлумачує офіційна медицина і суспільна думка (Зошук, 1985: 23-35).

Ключове значення правильного харчування для здоров'я людини він виклав у праці, назва якої говорить сама за себе: «Який харч – таке здоров'я». Учений стверджував, що людина часто вважає, що за допомогою медицини вона може вирішити всі проблеми зі здоров'ям, але ця думка є хибною, адже здоров'я людини залежить, в першу чергу, від її поведінки, способу життя в цілому, і, дуже великою мірою, харчування.

Завдяки неправильному харчуванню, на думку відомого лікаря, виникає цілий ряд захворювань, пов'язаних, у першу чергу, із змінами судин (їх звапненням, або кальцинацією), що впливає на підвищення холестерину, призводить до появи серцево-судинних захворювань, підвищеного тиску, порушеного кровообігу та інших ускладнень, підвищує ризик інсультів та інфарктів.

Лікар пов'язував такі явища із надмірним вживанням білків у вигляді м'ясних продуктів, що призводить до підвищення хімічних речовин в організмі людини до шкідливого рівня (наприклад, сечової кислоти, креатиніну та ін.). Саме тому він підкреслював значення для здорового способу життя вживання незміненої обробкою їжі, овочів, фруктів, городини, взагалі радив відмовитися від м'яса та м'ясних продуктів, або вживати їх мінімально.

В якості прикладу наводив особливості харчування римських легіонерів та українських запорозьких козаків, доводив, що для активного здорового життя необхідне вживання, в першу чергу, великої кількості рослинної їжі. Так, римські воїни-легіонери (з неабиякою витримкою і силою) щоденно отримували 800 г зерна на людину (як правило, пшениці), з якої після перемолу варили кашу або пекли хліб, вживали багато овочів (боби, сочевиця, горіхи, часник, інша городина, фрукти), сушені оливки чи оливкову олію. М'ясо не належало до основних продуктів харчування (Зошук, 1985: 326).

Аналогічно, українські запорізькі козаки, які відзначалися мужністю, міцністю, хоробрістю, витривалістю під час морських походів (що тривали до 40 годин) споживали в дорозі заготовлені товчені сухарі, саламаху (густу кашу, що готувалась із завареного окропом гречаного борошна), сушені рибу та сухе баран'яче м'ясо (Зошук, 1985: 275).

Подібно для підтвердження своїх поглядів наводив цікаві порівняння результатів наукових розвідок особливостей харчування у Давньому Єгипті (вивчалися на прикладі дослідження судин мумій єгипетських фараонів, що мали високий рівень кальцинації) та населення на острові Ява (Зошук, 1985: 61). Як відомо, в основі раціону давньоєгипетських правителів було багато м'ясної їжі, фараони щоденно вживали багато м'яса (яловичини), риби й птиці (улюбленою стравою була запечена у попелу гуска), велику кількість спиртних напоїв – пива та вина. Рослинна продукція (овочі, злакові, фрукти) вживалася у невеликій кількості. Подекуди причинами смерті у фараонів (наприклад, Рамсеса II) ставали хвороби, пов'язані зі змінами судин – артрит, атеросклероз, серцева недостатність.

Натомість, медичні дослідження середини ХХ ст. жителів на острові Ява, які мають виключно рослинне харчування (50 г білків рослинного походження – стручкові рослини, зелена паприка та ін., 9 г рослинної олії на день) та одночасно високу рухову активність, засвідчили повну відсутність у населення «хвороб віку» – гіпертонії, ожиріння, діабету, суглобів, серцево-судинних та ін.

Відомий лікар вказував на важливість вживання води для здоров'я організму, користь джерельної питної води, застерігав від надмірного вживання солі, якою первісна людина почала користуватись лише із переходом до осілого способу життя і необхідністю довгий час зберігати заготовлені продукти. У всіх рослинах, на його думку, вже міститься достатня для організму людини кількість солі, а тому штучне досолювання їжі знову ж таки призводить до проблем із судинами, підвищення артеріального тиску внаслідок затримки води в організмі; особливо шкідлива надмірна кількість солі для дитячого, молодого організму (Зошук, 1985: 111-113).

При приготуванні їжі радив використовувати мінімальну за часом термічну обробку для максимального збереження добрих речовин. Підкреслював значення фітотерапії, корисність використання відварів цілющих рослин, на які багата Україна (лише у Карпатах їх більше 300).

С. Зошук відстоював думку і про важливість постів у житті людини, оскільки відсутність на певний час у харчовому раціоні продуктів тваринного походження, алкогольних напоїв та ін. сприяє очищенню організму, його загальному зміцненню. Здоровий спосіб життя людини залежить не лише від правильного харчування, а й достатньої рухової активності (Зошук, 1985: 272–273).

При організації харчування дітей та молоді у оздоровчих таборах радив використовувати більше рослинних продуктів, обмежувати вживання солі, солодкої продукції, продуктів тваринного походження, крім молока та сиру, газованих безалкогольних напоїв, виступав проти надмірного вживання дітьми їжі. Правильний вибір харчування вважав важливим виховним і оздоровчим засобом (Зошук, 1985: 325).

Велику увагу приділив розробці правильного харчування вагітних майбутніх молодих мам, оскільки прогалини в харчуванні можуть стати однією з причин народження хворої дитини – в майбутньому молодій людині з особливими потребами. Великою помилкою матерів є перегодовування дитини, надмірна кількість у її раціоні м'ясних та інших продуктів тваринного походження, солодощів при майже повній відсутності овочів, фруктів, горіхів, насіння та інших корисних рослинних продуктів.

Отже, дослідник застерігає від надмірного вживання їжі взагалі (як основної біологічної вимоги), що стає однією із важливих причин захворювань (Зошук, 1985: 231–232). С. Зошук, як і багато мислителів Античності, Середніх віків (зокрема, Тома Аквінський) стверджував, що людина, наділена волею, може і повинна пізнавати закони природи, й пізнавши вимоги здорового харчування, максимально наблизитись до повного здоров'я, а педагогіка повинна сприяти вихованню у підростаючого покоління, молоді мотивації до ведення здорового харчування (Зошук, 1985: 42). Учений підкреслював роль сім'ї та особистого прикладу (зокрема, батьків) у формуванні мотивування до здорового харчування дітей та молоді (Зошук, 1985: 176).

Погляди щодо здорового способу життя та харчування С. Зошука перегукуються з думками інших видатних українських науковців, зокрема, академіка, всесвітньо відомого лікаря, кардіохірурга Миколи Михайловича Амосова (1913-2002), автора близько 680 наукових праць, в тому числі понад 20 монографій (Панишко & Канюк & Корнілова & Довбуш, 2018).

В одній із своїх книг «Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров'я» М. Амосов виклав своє кредо здорового способу життя,

зауваживши, що здоров'я людини багато в чому залежить не лише від медицини, і багато в чому не від неї, а від дій самої людини, в тому числі, й від її правильного харчування: «Людина міцна. Біди в нього від детренованості «робочих» функцій та перетреновання «регуляторів» внаслідок умов соціального життя, що вступили у суперечність із біологією.

Сучасна цивілізація пропонує людині для здорового та довгого життя набагато більше можливостей, ніж обмежень. Потрібно вміти ними користуватися: відкидати надлишки їжі та тепла, заповнювати недоліки фізичних навантажень та гасити надмірні психічні подразники. У цьому є суть методу обмежень і навантажень. Деталі не важливі. Що можна отримати натомість? Порятунком від хвороб? Так, і це. Продовження життя? Проблема-тично, але можливо. Але головне – це здоров'я, можливість повноцінно жити та працювати. Хіба мало цього?» (Амосов, 2002: 38).

Отже, основні погляди на здоров'я і здоровий спосіб життя за М. Амосовим: у більшості хвороб винна не природа і не суспільство, а сама людина; найчастіше вона хворіє через лінощі й пожадливість, нерозумність; не треба покладати надій на медицину, яка чудово лікує багато хвороб, але не здатна зробити людину здоровою; щоб стати здоровим, потрібно докласти власних зусиль, постійних і значних...; ...для здоров'я потрібні чотири умови: фізичні навантаження, обмеження в харчуванні, загартування, час і вміння відпочивати, п'ята – щасливе життя! (Гришко, 2023: 136–138).

Велика увага приділялась М. Амосовим здоровому харчуванню, багато своїх теоретичних міркувань він перевіряв на собі. Головними порадами в його системі харчування були: заборона переїдання; підтримка оптимальної ваги; вживання їжі для угамування фізіологічної потреби голоду, а не вживання її з метою отримання емоційного задоволення чи для подолання стресу, що призводить до переїдання і ожиріння, втрати естетики тіла; дуже помірне вживання солі, надлишок якої призводить до цілого ряду хвороб; вживання їжі невеликими порціями 4-5 разів на день, вихід із-за столу з легким почуттям голоду; достатній питний режим (2-3 л щоденно з урахуванням фруктів і овочів). Для досягнення здорового способу життя необхідно поєднувати фізичні навантаження, обмеження в харчуванні, загартовування, вміння відпочивати й бути щасливим.

Важливе значення в розробці правил здорового харчування молоді має світовий та європейський досвід. Наприклад, велике значення проблемі харчування надавав відомий американський

лікар-натуропат П. Брегг, вважаючи, що неправильне ненатуральне харчування є причиною більшості хвороб (Нікітченко & Гоголева & Головка, 2018), а двічі лауреат Нобелівської премії, лауреат багатьох світових нагород в галузі хімії, біології, медицини американець Лайнус Полінг стверджував, що якщо людина вже замолоду споживатиме необхідну кількість різних харчових біологічно активних речовин, передусім вітамінів, то зможе продовжити своє життя на 25 і навіть на 35 років. Дослідження японських, американських і дещо пізніше європейських учених довели, що продукти мають бути функціональними, оздоровчими, тобто забезпечувати необхідну умову виживання у нашому нинішньому середовищі (Сімахіна & Науменко, 2016).

В різних європейських країнах є свої стратегії харчування, в основі яких лежать приблизно однакові принципи збалансованої і корисної їжі, відображені у так званих пірамідах харчування. Вони розроблені на основі Римської декларації про харчування та Рамки дій, які рекомендують набір варіантів стратегій для просування різноманітного та здорового харчування (Босецька & Бровенко & Перепелиця, 2022).

Аналіз пірамід харчування багатьох європейських країн (фінська, швейцарська, німецька, іспанська моделі) свідчить, що базовим шаром у них є продукти рослинного походження. Попри певні відмінності, значне місце у харчуванні займають різноманітні фрукти, овочі, зернові продукти, крупи, горіхи, а далі вже молочні продукти, риба, м'ясо. Жири, масла, солодоці, солоні снеки, алкоголь, продукти, що містять багато цукру або жиру, стоять на вершинах пірамід, тобто рекомендуються до вживання у найменших кількостях.

Разом із тим, харчування в кожній європейській країні має свою специфіку. Так, наприклад, у здоровому харчуванні швейцарців важливе місце займає суп, а також рідини – вода, гарячі та трав'яні напої. Аналогічно, іспанська модель здорового харчування (як і німецька) рекомендує вживати щоденно достатню кількість води, а також оливкової олії, а харчування взагалі поєднувати із фізичною активністю.

Для розробки моделі здорового харчування корисними є і поради ВООЗ, модель якої має три рівні та чотири групи продуктів. Базовий рівень становлять овочі, фрукти та продукти, що містять вуглеводи, далі – це молочні продукти та білки. Рослинна їжа має бути різноманітною, оскільки жоден із продуктів не може забезпечити організм всіма необхідними вітамінами, мінералами та мікроелементами. ВООЗ рекомендує щоденно

вживати не менше 400 г овочів (додатково до картоплі) та фруктів. За рекомендаціями ВООЗ у здоровому раціоні харчування кількість жирів не повинна перевищувати 30% добової калорійності, в тому числі складова насичених жирів – 10%, поліненасичених – 7%, а мононенасичених – 13%, а споживання трансжирів – менше 1% загального споживання енергії. Частиною здорової дієти є обмеження споживання вільних цукрів до менш ніж 10% загального споживання енергії.

МОЗ України на основі міжнародних моделей харчування (зокрема, створеної Гарвардською школою громадського здоров'я) розроблена «Українська Тарілка здорового харчування», адаптована згідно історичних традицій харчування українців: 50% у щоденному харчуванні мають складати овочі й фрукти (традиційні для українців буряк, морква, цибуля, часник, гарбуз, капуста, кабачок, огірки, помідори, бобові – горошок і квасоля та ін.; яблука, груші, абрикоси, сливи, ягоди – полуниця, чорниця, малина, смородина, ожина та ін.); 25% відводиться цільнозерновим продуктам (цільні та неочищені зернові – ячмінь, зерна пшениці, вівсянка, гречка, неочищений рис і продукти, виготовлені з них, горіхи, насіння; макарони з твердих сортів пшениці корисніші, ніж білий хліб, білий рис й інші очищені зерна); 25% складають продукти із великим вмістом білка (молочні, кисломолочні продукти, риба, м'ясо, яйця, горіхи, квасоля). У помірній кількості рекомендується вживання рослинних олій (оливкова, рапсова, кукурудзяна, соняшникова, арахісова та інші) ну і, звичайно, дотримання питного режиму (вода, трав'яні відвари, чай, кава, соки).

Отже, ми поділяємо думку дослідників у тому, що домінанти здорового харчування сучасного українського суспільства в цілому і молоді, студентів, зокрема, мають базуватися на кращих напрацюваннях мислителів різних часів, порадах науковців, еволюційній спадщині, особливостях традиційної структури харчування українського населення, що є синтезом історичного досвіду (зернові (борщі, каші, хліб), фрукти, овочі, молочні, м'ясні продукти та ін.) і відповідати багатоміжковим біологічним адаптаціям населення (Остропольська & Дружко, 2025), а також враховувати кращі традиції світового та європейського досвіду харчування.

Українські науковці (М. Носко & Грищенко & Ю. Носко, 2013: 47–75; Андріюченко & Вакуленко з співавт., 2018: 12), вивчаючи спосіб життя сучасної української молоді, визначили фактори, що, в першу чергу, створюють ризик для її здоров'я та здорового способу життя: вживання алкогольних напоїв; вживання наркотиків;

тютюнопаління та його наслідки; небезпечний секс; знижена фізична активність; малорухомий спосіб життя, пов'язаний з комп'ютеризацією; надмірна вага і ожиріння; психологічний дискомфорт; проблеми репродуктивного здоров'я; смертність у молодому віці. І це далеко не повний перелік чинників, що створюють ризики для здоров'я молоді.

З нашої точки зору, особливої уваги потребує ще один із провідних ризиків для здоров'я молоді, студентів, що у тандемі із гіподинамією та зниженою фізичною активністю призводить до надмірної ваги та ожиріння, і як наслідок – цілого ряду захворювань, погіршення якості життя – це нездорове (незбалансоване, нераціональне, неадекватне та ін.) харчування.

На жаль, серед викликів модерної цивілізації одним із проблемних аспектів для сучасної людини є саме «гастрономічні» наслідки глобалізації, поява продукції фаст-фуду, великої кількості промислових продуктів із додаванням ГМО, шкідливих добавок (емульгаторів, барвників та інших речовин), напівфабрикатів, продуктів тривалого зберігання з різноманітними консервантами.

Одночасно нехтування правилами та режимом здорового харчування порушують баланс здоров'я людини, традиції якого формувались історично, призводять до появи цілого ряду захворювань, а у поєднанні з малорухоливим способом життя, стресами та іншими негативними факторами створюють ефект уповільненого небезпечного вибуху для здоров'я молодої людини.

З огляду на тему нашої розвідки дослідження потребує цілий ряд проблем: принципи здорового харчування, сучасний стан харчування студентської молоді, причини та наслідки порушення студентами норм здорового харчування, обізнаність студентською молоддю правил здорового харчування та його особливості, його гастрономічний зміст, режим харчування та бажання його дотримуватись, шкідливі харчові звички, специфіка психологічних детермінант харчування тощо, і, звичайно, педагогічні аспекти інформаційно-просвітницької діяльності щодо формування у студентів обізнаності щодо здорового харчування та формування відповідної мотивації до правильного харчування.

Розглядаючи дефініцію здорового харчування, слід відзначити, що в науковій літературі це поняття відзначається значною варіативністю: раціональне харчування, збалансоване харчування, адекватне харчування, повноцінне харчування, правильне та ін., хоча кожне із цих понять, не дивлячись на родову близькість від похідної «здоров'я», має своє змістове наповнення. Дослідники виділяють декілька основних класичних теорій харчування:

античну (праці Аристотеля, К. Галена, Авіценни, Гіппократа, представників Салернської медичної школи), збалансованого харчування, адекватного харчування (Лук'яненко, 2004).

Збалансоване харчування – це теорія, згідно якої в харчуванні людини мають гармонійно поєднуватись різноманітні поживні речовини (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінерали) для забезпечення нормальної життєдіяльності та здоров'я. Раціональне харчування – такий спосіб харчування, що забезпечує енергетичну рівновагу, баланс нутрієнтів (білків, жирів, вуглеводів, вітамінів) та правильний режим споживання їжі. Термін «rationalis» походить від латинського – розумний. Це фізіологічно повноцінне харчування здорових людей, яке є різноманітним і збалансованим по всіх компонентах (Шемчак & Столярик, 2021).

Основний принцип теорії адекватного харчування полягає в тому, що харчування має відповідати метаболічним потребам організму та особливостям роботи травної системи (ферментним системам), включаючи роль мікрофлори. Поняття повноцінного, правильного харчування близьке за змістом поняттю збалансованого харчування і передбачає наявність в їжі достатньої кількості нутрієнтів та питної води для нормальної життєдіяльності людини.

Отже, здорове харчування, на нашу думку, поєднуючи всі вище названі елементи (збалансованість, раціональність, адекватність, повноцінність, а також режим харчування) має створювати умови для нормального розвитку і життєдіяльності людини, зміцнювати організм, забезпечувати її здоров'я, ведення нею здорового способу життя, працездатність, запобігати різноманітним захворюванням, сприяти активному довголіттю.

Міністерством охорони здоров'я України розроблені принципи-рекомендації здорового харчування (з детальним роз'ясненням), що мають бути як в основі алгоритму харчування кожної людини, так і враховуватись при проведенні інформаційно-просвітницької діяльності серед студентської молоді (Півень, 2017): 1) прагніть споживати адекватну кількість калорій з їжею для задоволення власних потреб в енергії та основних харчових речовинах; 2) прагніть споживати щодня достатню кількість корисних харчових продуктів: овочів, бобових, фруктів, цільних злаків, горіхів, насіння, яєць, нежирного м'яса, риби та молочних і кисломолочних продуктів; 3) уникайте частого споживання харчових продуктів та страв із значним вмістом солі, цукру та надмірним вмістом жиру; 4) намагайтесь дотримуватись оптимального режиму харчування та набути здорових харчових звичок; 5) пийте достатньо

рідини, обирайте напої, які не містять багато калорій. Не починайте вживати алкоголь або обмежте його споживання; 6) постійно та ретельно дотримуйтесь правил харчової безпеки, включаючи дотримання чистоти, вибір тільки якісних та безпечних харчових продуктів, належних умов їх транспортування, зберігання та приготування; 7) намагайтесь більше рухатись і займатись фізичними вправами щодня.

Отже, важливим і неодмінним аспектом здорового способу життя є гармонійне взаємо зумовлююче поєднання здорового харчування і рухової фізичної активності (на що вказували мислителі, учені різних епох ще з часів Античності), брак якої в житті людини навіть при збалансованому і раціональному харчуванні створює ризик появи гіподинамії, і, як уже відзначалось, проблем із вагою, ожиріння, небезпеку появи цілого ряду захворювань.

Ми поділяємо думку науковців в тому, що в нинішніх умовах, на жаль, відстежується тенденція розбіжності між теоретичними знаннями про здоровий спосіб життя, здорове харчування та їх реальним дотриманням у повсякденному житті, на що вказують і результати самооцінки студентської молоддю здорового способу життя і, зокрема, харчування (Семигіна & Романова & Белишев, 2010; Горобей, 2015; Батрона & Латишев з співавт., 2025; Карпова, 2025; Степанюк & Барна, з співавт., 2025).

За даними загальнонаціонального дослідження (Семигіна, Романова, Белишев, 2010: 141) молоді люди (в тому числі, студентська молодь) не готові брати на себе відповідальність за ведення здорового способу життя, і, в тому числі, здорового харчування. На думку більшості опитаних, цьому заважають зовнішні обставини. Лише 17% опитаних вважає, що життя залежить більше від них, аніж від зовнішніх обставин, кожний п'ятий опитаний (22% від загальної кількості) – більше покладаються на себе, аніж на зовнішні обставини. Разом із тим 71,4% респондентів обирають стиль життя за прикладом батьків.

Аналогічно, молодь має труднощі із дотриманням правил здорового харчування. У великій кількості молоддю споживаються страви із картоплі, світлий хліб, солодоці, макаронні вироби, копчені ковбаси, сухі концентрати швидкого приготування, бутерброди, майонез та інші соуси, консерви, кава, чай тощо, проте недостатнім є споживання виробів із цільного зерна, риби, м'ясних, молочних, рибних продуктів, овочів і фруктів. Лише 26% респондентів звертають увагу на склад продукції, яку вони купують, що, на думку дослідників, свідчить про харчову нерозбірливість та байдужість до питання власного харчування.

Питання здорового харчування ускладнюються і проблемою негативних звичок, вживання молоддю різних вікових груп, в тому, студентами, алкогольних/слабоалкогольних напоїв (зокрема, регулярне споживання пива), дві третини усіх опитаних почали вживати алкоголь у віці до 18 років (Семигіна & Романова & Белішев, 2010: 142-144).

За даними наукових розвідок (Горобей, 2015; Степанюк & Барна з співавт., 2025) значна частина студентів вживає переважно малопоживні продукти, що отримали назву «джанк-фуд» («їжасміття»), що призводить до розвитку так званого «прихованого голоду», дефіциту нутрієнтів, в першу чергу мінеральних речовин і вітамінів, підвищує ризик збільшення хвороб обміну речовин організму, оскільки на засвоєння організмом, наприклад, рафінованого цукру, який є майже у всіх сучасних продуктах, витрачається значна кількість кальцію і вітамінів групи В. Дефіцит цих вітамінів призводить до нервової збудливості, розладів травлення, втоми, анемії, серцевих нападів, погіршення зору, м'язових і шкірних захворювань та ін.

Дуже шкідливими для організму є транс-жири, які змінюють структуру клітинних мембран, гальмують проникнення поживних речовин і виділення продуктів життєдіяльності. Внаслідок порушується обмін речовин, виникають захворювання печінки, нервової і серцево-судинної системи, ожиріння та ін.

Отже, наслідками неправильного харчування може бути поява цілого ряду аліментарних хвороб, викликаних дефіцитом або надлишком певних компонентів їжі, дисбалансом білків, жирів і вуглеводів у раціоні студента; вторинних захворювань – виникають як ускладнення на тлі інших важких станів, таких як інфекційні, онкологічні або хірургічні захворювання внаслідок недостатнього чи надмірного харчування; багатofакторної природи – захворювання з'являються внаслідок поєднання генетичної схильності та факторів харчування (атеросклероз, подагра, гіпертонічна хвороба, цукровий діабет 2 типу та деякі види онкологічних хвороб); захворювання, що передаються аліментарним шляхом внаслідок недотримання санітарно-гігієнічних норм і правил безпеки харчування – інфекційні та паразитарні захворювання, що поширюються через їжу (харчові отруєння, сальмонельоз, ботулізм або гельмінтози) (Будченко, 2025).

Значною проблемою багатьох студентів є недотримання режиму харчування, перекуси за комп'ютером, телевізором, під час спілкування по телефону, що призводить до неконтрольованого

прийому їжі й переїдання. Наприклад, опитування студентів 1-4 курсів різних спеціальностей ЧНТУ виявило, що із 1067 респондентів натуральними продуктами харчуються лише 15,7%, регулярно приймають їжу за добу не менше 3 разів всього 32,9%, 2 рази – 9,7% і 1 раз – 1,9%, харчуються ситуативно 55,4% опитаних (Горобей, 2015: 95).

За розвідками науковців (Зелена, Ковалів, Юрченко, 2025: 43) дослідження режиму харчування студентів різних навчальних закладів України засвідчило, що 75% анкетованих заміняють обід вечерею; у 45% студентів відсутній сніданок та перші страви; у багатьох студентів спостерігається порушення кратності прийомів харчування, інтервалів між прийомами, відсутність головних прийомів їжі.

За даними опитувань студентів закладів вищої освіти України 4 рази на день харчується лише 15% студентів, у 86% відсутні оптимальні інтервали між основними прийомами їжі; снідають щодня 57% опитаних студентів, 1-2 рази на тиждень – 29%, 4-5 разів на тиждень – 14%; 73% респондентів вказали, що обідають щодня, 19% – 1-2 рази на тиждень, 8% – 4-5 разів на тиждень. Слід додати, що загальнопоширеною практикою у наш час є відмова частини студентів від повноцінного сніданку, заміна його лише ранковою кавою.

Значною проблемою, що може створювати загрозу для здорового харчування студентів і сприяти появі різноманітних хвороб, є так звані перекуси між заняттями, якими молодь часто заміняє повноцінне харчування. Так, наприклад, за результатами анкетування студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Зелена, Ковалів, Юрченко, 2025: 44) 89% респондентів роблять перекуси печивом, цукерками, фруктами, бутербродами, 19% – тільки фруктами, печивом – 8%, бутербродами – 6%.

Звичайно, за умови повноцінного 3-4 разового харчування така ситуація для студентської молоді не є небезпечною, але заміна збалансованого та раціонального харчування (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінерали) такими перекусами (що містять значку кількість цукру, білого борошна, так званих швидких вуглеводів) або лише кавою, відмова від повноцінних сніданку, обіду, вечері може створювати загрозу розвитку хронічних захворювань шлунку, ендокринної, серцево-судинної системи, появи зайвої ваги, ожиріння.

Це підтверджують і результати загальноукраїнських опитувань: за останні 10 років недодержання режиму харчування в

поєднанні із навантаженням на нервову систему у студентів призвело до зростання первинно-аліментарних та аліментарно-залежних захворювань (гастрит, езофагіт, дискінезії органів ШКТ, порушення метаболізму, гіпертонічна хвороба, неврози тощо) (Зелена & Ковалів & Юрченко, 2025: 43).

Ми прагнули проаналізувати причини та результати різноманітних проблем у харчуванні студентів закладів вищої освіти, що, з нашої точки зору, мають об'єктивну та суб'єктивну природу. Серед об'єктивних: в першу чергу, російсько-українська війна, що триває вже більш ніж чотири роки, та її різноманітні наслідки: дуже часті тривоги та необхідність перебувати в укриттях, що порушує нормальний ритм життя та харчування студентства; погіршення матеріально-побутових умов (відсутність води, електропостачання та ін.); перехід багатьох закладів вищої освіти на он-лайн форму навчання та посилення тенденції, у зв'язку з цим, до малорухливого способу життя; ментальне і емоційне навантаження, наслідком яких є стрес і, як показують опитування студентів, намагання знизити його за рахунок неконтрольованого прийому їжі; відсутність можливості студентам відвідувати їдальні ЗВО та ін.

Крім того, поява значної кількості продуктів із додаванням ГМО, шкідливих добавок, про що йшла мова вище, з одного боку, та відсутність систематичної профілактично-роз'яснювальної педагогічної роботи та обізнаності студентів щодо вживання таких продуктів, з іншої, також створюють об'єктивні умови для проблем із здоровим харчуванням студентів, сприяють незбалансованому та нерегулярному харчуванню.

До об'єктивних чинників можна віднести й високу цінову політику на деякі корисні продукти харчування (горіхи, мед, риба, морепродукти, сир, натуральне м'ясо, деякі овочі й фрукти), фінансові проблеми студентства у їх придбанні, а також зниження якості багатьох загальноживаних продуктів. Дослідники (Куштим, Бородай, 2023) вказують на появу нової продукції для модних дієт, що часто вживається студентами для «корекції» тіла, хоча корисність таких продуктів обґрунтована лише комерційно і може значно знизити споживання студентами необхідних поживних речовин, роботу внутрішніх органів та систем, поставити під загрозу здоров'я молодих людей в цілому.

Важливим об'єктивним чинником створення умов для здорового харчування студентської молоді має бути й відповідна державна політика, прийняття нормативних документів, цільових

програм, спрямованих на забезпечення здорового способу життя, здорового харчування молоді. Зокрема, на це націлює Національна молодіжна стратегія до 2030 року, що визначає здоров'я, формування здорового способу життя одним із пріоритетних завдань державної, і зокрема, молодіжної політики.

Провідним завданням Національної молодіжної стратегії до 2030 року є утвердження у молодіжному середовищі здорового способу життя, і, відповідно, одним із пріоритетів Стратегії (поруч із безпекою, спроможністю та інтегрованістю) є саме здоров'я молоді, а виконання цього актуального державного завдання, як зазначено у Стратегії, передбачає формування поруч із навичками здорового способу життя, розвитком та збереженням фізичної культури, психогігієною і культурою здорового харчування.

За дослідженнями Г. Цигури, С. Гаркуші (Цигура & Гаркуша, 2024), одним із важливих завдань, визначених у проєкті «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року», що співвідноситься з цілями сталого розвитку країн ЄС, є пропаганда серед населення стандартів здорового способу життя, і, зокрема, раціонального харчування.

В останнє десятиліття на державному рівні почала приділятися увага проблемі здорового харчування молоді, зокрема, про що свідчить реформа системи харчування в закладах загальної середньої освіти (розпочата у 2023 році й розрахована до 2027 року). Основною метою вона визначає забезпечення збалансованого, різноманітного, якісного, безпечного харчування в закладах середньої освіти, формування навичок здорового харчування серед школярів, і, на жаль, не торкається проблеми здорового харчування студентської молоді, хоча, свого часу була розроблена концепція організації харчування студентів у закладах вищої освіти, яка так і не була втілена.

Отже, відсутність загальнодержавної програми, стратегії типу «Здорове харчування студентської молоді» об'єктивно не сприяє покращенню ситуації із станом здорового способу життя студентів та забезпеченням здорового харчування, хоча припускаємо, що в умовах війни виконання цього завдання є дещо проблематичним.

Але існує і цілий ряд суб'єктивних причин у здоровому харчуванні студентів. Аналіз наукових публікацій, самооцінки студентами складових здорового способу життя, власні міркування дозволяють у цілому окреслити ці чинники:

➤ недотримання режиму харчування (1-2 рази на добу замість 4-5 рекомендованих фахівцями, прийом їжі у пізній

вечірній чи навіть нічний час, так зване компульсивне переїдання, «нічний дожор» за визначеннями самих студентів, вживання їжі не з метою фізіологічної потреби втамування голоду, а як засобу комунікації та корекції настрою (Куштим & Бородай, 2023: 657);

➤ нерегулярність (скажімо, ігнорування сніданку або, навпаки, безсистемні перекуси, особливо продуктами, багатими на швидкі вуглеводи, так звана «вуглеводна спрага», що прирівнюється до наркотичної залежності, для задоволення якої людині потрібна солодка або жирна їжа, відсутність якої призводить до розвитку депресивних станів) (Куштим & Бородай, 2023: 657);

➤ незбалансованість (вживання значної кількості продуктів фаст-фуду, солодоців, різних смаколиків, енергетичних батончиків, газованих солодких напоїв і т. д. при ігноруванні корисних кисло-молочних, цільнозернових продуктів, овочів, фруктів, горіхів, насіння та ін.);

➤ недотримання питного режиму;

➤ відсутність навичок культури харчування, зокрема, переїдання (булімія) (наприклад, намагання за рахунок їжі зняти стрес, емоційну напругу, що призводить до надлишкової ваги, ожиріння, серцево-судинних, ендокринних та ін. хвороб) або навпаки, голодування, прагнення (особливо дівчат) схуднути за будь-яку ціну, нехтуючи правилами раціонального харчування (що може призводити навіть до анорексії);

➤ брак часу;

➤ лінощі у приготуванні корисних страв, що може займати певний час на відміну від швидкого перекусу продуктом фаст-фуду;

➤ шкідливі звички, опосередковано пов'язані з харчуванням (наприклад, вживання кави разом із палінням).

За оцінками самих студентів до суб'єктивних чинників проблем у харчуванні студентів можна віднести: зневагу до режиму харчування; некомпетентність в режимі харчування; надлишковий вжиток ласощів і напоїв, що містять цукор; надмірний вжиток напоїв, що володіють наркотичними властивостями, такими як кава та алкоголь; досить віддалене і загальне уявлення про значення харчування для здоров'я; недостатнє знання проблем вікового харчування; невміння організувати харчування залежно від навантаження; надмірне і некомпетентне обмеження в харчуванні в догоду молодіжній моді під девізом «Худнути!» (Сущенко, 2015: 332-333).

Ми намагалися, спираючись на наукові дослідження, проаналізувати й визначити змістове наповнення збалансованого, раціонального харчування студента та оптимальний режим вживання ним їжі протягом доби. Правильне харчування студентів має враховувати особливості віку (17-24 роки, для яких характерним є посилений обмін речовин й особливості статевого розвитку), своєрідні умови розпорядку дня (початок навчальних занять, виконання індивідуальної та самостійної роботи, участь у громадському житті, роботі наукових та інших гуртків, спортивних секцій, активний і пасивний відпочинок та ін., а також сучасні умови організації навчального процесу).

У стані повного спокою студент має витратити 1500-1800 кілокалорій (кКал) на добу, під час навчальних занять енергетичні витрати мають складати до 3000-3600 кілокалорій. Середні показники добової калорійності під час навчального процесу у чоловіків-студентів мають становити 3300 кКал, у дівчат-студенток – 2800 кКал. Добові енергетичні витрати студентів, які активно займаються спортом і фізичною культурою, складають 4500-5000 кКал у чоловіків і до 3500-4000 кКал у жінок.

Збалансоване харчування студента на добу в середньому має складати: білків – 96-113 г, зокрема тваринних – 58-68 г; жирів – 90-106 г, зокрема рослинних – 27-32 г; вуглеводів – 383-451 г; вітамінів: ретинолу – 1,5 мг, аскорбінової кислоти – 70-82 мг, тіаміну – 1,7-2 мг, рибофлавіну – 2,2-2,6 мг, піридоксину – 2,0-2,3 мг, нікотинової кислоти – 18-22 мг; мінеральних елементів: кальцію – 800 мг, фосфору – 1600 мг, магнію – 500 мг, заліза – 15 мг. Вуглеводи й жири, як головне джерело забезпечення організму енергією, мають становити 56% і 30% відповідно. 14 % усіх калорій організму припадає на білки, що вирішують будівельні потреби організму.

Добовий раціон студентів має формуватися, на нашу думку, в першу чергу з урахуванням українських традицій харчування і складатися (Шемчак, Столярик, 2021) орієнтовно з 300-320 г м'ясних і рибних продуктів, 0,5 л молока і молочних продуктів, 400-500 г хліба та хлібобулочних виробів (бажано з житнього (100-150 г) або пшеничного борошна II гатунку), 50-100 г цукру і кондитерських виробів, 300 г картоплі, 250-300 г овочів, 200 г фруктів, 40 г круп і макаронних виробів, 50 г вершкового масла, 20-25 г рослинної олії, 30 г сиру, 15 г сметани, 20 г твердого сиру, 1 яйця на два дні.

Виняткова увага повинна приділятися режимові харчування протягом дня. Сніданок повинен містити 25-30%, другий сніданок – 10-15%, обід 35-40%, вечеря – 15-20% добової калорійності. На

сніданок рекомендовано вживати м'ясні або рибні страви з гарніром (краще з овочами), склянку молока, каву або чай. В якості перекусів будуть корисними бутерброди, булки з чаєм, кисло-молочними продуктами. На обід студенту рекомендується споживати не менше чотирьох страв: закуски (скажімо, овочевий салат, заправлений рослинною олією), першу гарячу страву, другу м'ясну або рибну страву і десерт (компот, кисіль тощо). Їжа на вечерю має бути такою, що легко засвоюється: овочеві, молочні страви, страви з яєць, борошна, кисломолочні продукти.

Особливу увагу студенту слід звертати на повноцінне харчування у весняний період, коли спостерігається нестача вітамінів, з'являється швидка втомлюваність, погіршується загальне самопочуття внаслідок одноманітного харчування, недостатнього вживання овочів, фруктів, інших біологічно важливих продуктів харчування (Шемчак & Столярик, 2021; Кандиба, 2024).

Як уже зазначалось, на практиці існує невідповідність між теоретичними знаннями, обізнаністю студентської молоді щодо здорового харчування і дотримання його правил на практиці, про що свідчать результати самоопитувань української молоді в цілому, студентів різноманітних спеціальностей (майбутніх медиків, педагогів, соціальних працівників, фахівців із фізичної культури та ін.) закладів вищої освіти різних регіонів України, зокрема.

Так, наприклад, за результатами опитування (самооцінки, жовтень-грудень 2025 року) здорового способу життя, і, зокрема, здорового харчування молоддю (учні, студенти, працюючі) Чернігівського регіону (Карпова, 2025), в організації проведення якого в якості волонтерів брали участь 23 здобувача вищої освіти I-III курсів спеціальностей «Соціальна робота та консультування», «Соціальна робота», 98,7% студентів (75 чоловік – 100%) визначили здорове (раціональне) харчування як одну із неодмінних складових здорового способу життя, 98,7% опитаних студентів зауважили, що володіють знаннями про здорове харчування, 86,6% відмітили, що знають принципи здорового харчування, 80% студентів-респондентів відзначили, що мають знання про шкідливі продукти.

Разом із тим, для прикладу, на питання анкети «Як часто ви вживаєте смаколики (цукерки, печива, чіпси, льодяники, сухарики та ін.)?» (що, як відомо, містять значну кількість консервантів E 102, E 110, E 211, E 250, E 220, E 240 та ін., а також цукру, цукрозамінників, пальмової олії, гідрогенізованих жирів, барвників та ін. і є шкідливими для здоров'я) 14,7% студентів відзначили, що роблять

це щоденно, 64% – майже щоденно, отже майже 79% опитаних студентів впевнені, що ці продукти безпечні для вживання, не є шкідливими й підходять для частого регулярного споживання.

Відстежується значна розбіжність і між теоретичним прагненням студентської молоді дотримуватись здорового харчування і практикою дотримання здорового харчування і його режиму. 60% студентів відзначили прагнення дотримуватись здорового харчування, 5,3% опитаних студентів свідомо не прагнуть дотримуватись рекомендацій здорового харчування, 34,7% – хотілося б, але заважають різні обставини.

На нашу думку, з одного боку, додаткового дослідження потребують причини, що перешкоджають цій групі молоді дотримуватись вимог здорового харчування і його режиму, а з іншого – отримані результати опитування свідчать про необхідність удосконалення педагогічної інформаційно-просвітницької роботи щодо розвитку мотивації дотримання вимог здорового харчування, тим паче що лише 37,3% студентів-респондентів відмітили, що враховують рекомендації щодо здорового харчування і дотримуються його режиму. Одночасно, значний відсоток респондентів-студентів – 93,3% висловили прагнення дотримуватись здорового способу життя, що включає і складову здорового харчування, отже, допомога молоді в оволодінні знаннями про здорове харчування, розвиток відповідної мотивації дотримання його засад і рекомендацій виступає важливим педагогічним і соціально-педагогічним завданням.

На нашу думку, для організації і проведення науково-педагогічної, інформаційно-просвітницької діяльності з проблем здорового харчування студентської молоді мають бути створені відповідні умови; вона має відбуватись із урахуванням принципів послідовності, систематичності, комплексності, поетапності в умовах навчальної діяльності (лекції, практичні та ін. заняття), наукової роботи як науково-педагогічних працівників, так і студентської молоді (залучення студентів до діяльності у секціях, наукових гуртках, участі у науково-практичних конференціях, участі в опитуваннях та написання наукових статей на теми, дотичні до здорового способу життя і здорового харчування, випуск монографій, міждисциплінарних праць, навчально-методичних посібників на відповідні теми та ін.), позанавчальної виховної роботи (з використанням різних форм і методів – лекцій, бесід, диспутів, зустрічей з медичними працівниками, фахівцями в галузі здорового харчування, соціально-просвітницьких, соціально-

психологічних тренінгів, ситуаційно-рольових ігор, відеолекторіїв та ін.), волонтерської діяльності та ін.

Говорячи про проблему здорового харчування студентської молоді, ми вважаємо, що студенти мають системно оволодівати відповідними знаннями, вміннями, навичками здорового харчування, що за умови сформованої стійкої мотивації до здорового харчування трансформуються у відповідну культуру здорового харчування.

За аналогією з поняттям «здоровий спосіб життя», що в науковій літературі (М. Носко & Грищенко & Ю. Носко, 2013: 139–140) розглядається у співвідношеннях тріади: здоров'я – здоровий спосіб життя – культура здоров'я, вважаємо, що навчальна, наукова, позанавчальна, інформаційно-просвітницька та ін. діяльність щодо здорового харчування студентів має здійснюватися за вектором: засвоєння студентами понять «здоров'я» – «здоровий спосіб життя» – «здорове харчування» (як одного з провідних його чинників), далі розвиток мотивації до здорового харчування, наслідком якої є сформована «культура здорового харчування», тобто система цінностей, знань, потреб, бажань, прагнень, умінь, навичок здорового харчування як ключова складова збереження, зміцнення здоров'я і дотримання здорового способу життя в цілому.

Поділяємо думку науковців (Миرونюк & Лепканич, 2024), що особлива увага має звертатись на мотивацію студентської молоді до здорового харчування, що доцільно розвивати через наступні ключові складові моделі: створення умов, зацікавленість, оволодіння знаннями, підтримка саморозвитку. На нашу думку, в процесі створення умов для розвитку мотивації студента доцільно гармонійно поєднувати оволодіння студентом знаннями щодо здорового харчування та формування відповідної зацікавленості, адже важко зацікавити до того, що ще не відомо.

Погоджуємося й з ідеєю дослідників (Огнєв & Галічева з співавт., 2011), що у закладах вищої освіти актуальним завданням є розробка та впровадження у навчально-виховний процес комплексної програми виховання студентів з метою формування у них навичок здорового способу життя, та, зокрема, культури здорового харчування як основи здоров'я. Комплексна програма виховання здорового способу життя і культури здорового харчування має охоплювати різноманітні складові життя студента – навчальну, наукову, позанавчальну, виховну, громадську, волонтерську роботу, практичну підготовку та ін. види діяльності.

При цьому слід враховувати базові критерії, що визначають особливості харчової поведінки представників студентської молоді: рівень щоденної зайнятості студента у навчальному процесі та рівень щоденної залученості до мережі Інтернет; рівень фінансової спроможності студента; організація процесу навчання (очне, дистанційне, змішане); місце і умови проживання студента в період навчання (вдома, в гуртожитку, наймана квартира); стать; рівень щоденної фізичної активності (Миرونюк & Лепканич, 2023).

Отже, в навчальні курси, дотичні до проблем філософсько-аксіологічних аспектів буття, існування людини в сучасному соціумі, культурології, педагогіки, сімейної педагогіки, психології, соціальної педагогіки та ін. доцільно включати відповідні теми щодо здоров'я, знайомити студентів із поняттям здорового способу життя, його складових, зокрема, здорового харчування і його цінності для сучасної людини.

Доречним буде і розробка вибіркових навчальних дисциплін (для прикладу, «Формування здорового способу життя», «Основи культури здоров'я» та ін.), в яких окремі теми доцільно присвятити вивченню суті здоров'я, здорового способу життя, принципів, складових здорового харчування, відповідної світової та вітчизняної практики, сучасного стану харчування студентської молоді, особливостей здорового харчування студентів, захворювань молоді, пов'язаних із неправильним харчуванням, розвитку мотивації до здорового харчування, форм, методів організації інформаційно-просвітницької роботи, складових сформованої культури харчування та ін.

Закріпленню студентами (особливо педагогічних спеціальностей) знань щодо здорового харчування може сприяти й їх активне залучення до відповідної волонтерської роботи в різних соціальних середовищах, під час роботи з дітьми та молоддю у процесі проходження ознайомлювальних, виховних, волонтерських, виробничих та ін. практик у різних соціальних інституціях (дошкільні навчальні заклади, заклади загальної середньої освіти, реабілітаційні центри, соціальні служби, громадські організації та ін., а також в середовищі закладів вищої освіти).

Отже, під час пасивних та активних форм діяльності студента (лекції, практичні, наукова робота, неформальна освіта, тренінги, самостійна, волонтерська робота тощо) відбувається акумуляція знань про здорове харчування, його принципи, змістове наповненості, розуміння цінності для здоров'я, а також теоретичне осмислення передумов вмінь і навичок здорового харчування, що

за умови використання різноманітних форм, методів педагогічної діяльності з формування відповідної мотивації, розробки й застосування відповідних практичних рекомендацій педагогів знаходять своє прикладне втілення у сформованій культурі харчування, правильній щоденній харчовій поведінці студента. Ми розробили модель формування культури здорового харчування студентської молоді, представлену на рис. 1, в якій намагалися висвітлити вектор формування культури здорового харчування студента через основні складові в напрямі: здорове харчування – обізнаність – мотивація – сформована культура здорового харчування.

Науковці приділяють увагу розробці практичних рекомендацій для студентів із формування позитивної культури здорового способу життя (модель формування мотивації здобувачів вищої освіти до здорового способу життя), і, зокрема, харчування (Степанюк & Барна з співавт., 2025; Куштим & Бородай, 2023): вживати їжу лише при явних ознаках голоду, при відсутності таких – пити склянку води чи зайнятися якоюсь цікавою справою; харчуватися якісними продуктами, що містять важливі вітаміни й поживні речовини, мати збалансоване харчування; визначити тригери, що спонукають з'їсти зайве; вести щоденник харчування, що допомагає визначити першопричини переїдання; аналізувати не лише емоційні, а й соціальні причини переїдання (їсти за компанію, незручність відмовити від частування, запропонованого родичами/друзями та ін.); вчитися не «зажовувати» почуття, а проживати їх; для подолання розладів харчової поведінки й формування позитивної культури харчування й позитивного образу власного тіла (об'єктивне сприйняття власного тіла та позитивне ставлення до нього, відчуття власної краси, сили, гідності) обов'язково поєднувати здорове харчування з регулярними заняттями фізичними вправами, спортом, прогулянками, фізичними навантаженнями.

Ми поділяємо думку науковців (Самчук, 2019) в тому, що одним із провідних завдань науково-педагогічних працівників на сучасному етапі є розвиток мотивації студентів як до здорового харчування, так і до самовиховання, самоорганізації, планомірної роботи над собою з метою залучення всіх життєвих ресурсів, створення умов, завдяки яким здорове харчування стає ключовою складовою здорового способу життя і першочерговою вимогою здоров'я.

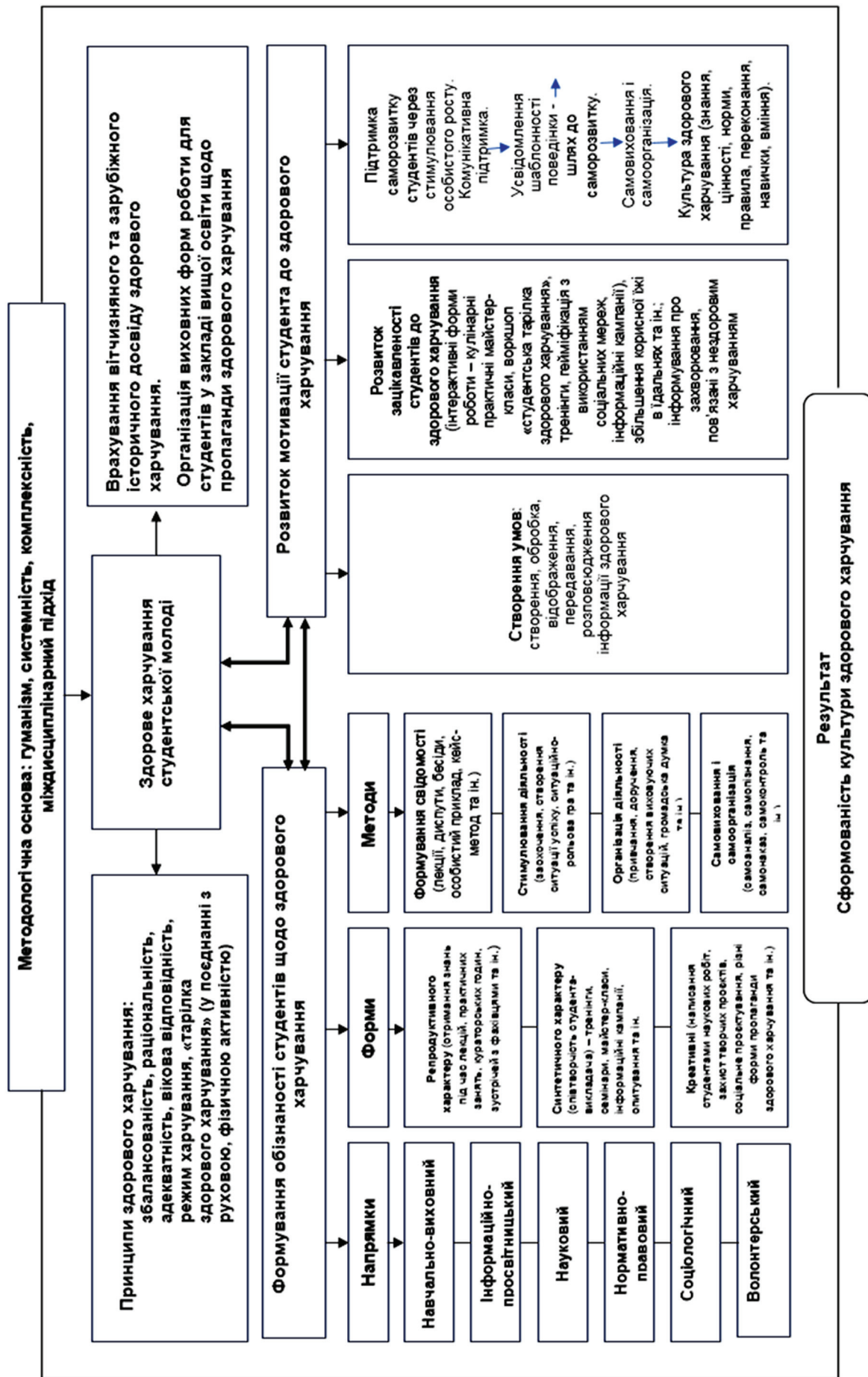

Рис.1. Модель формування культури здорового харчування студентської молоді

Висновки. Отже, здорове харчування студентів як провідна складова їх здорового способу життя, продовжує залишатися об'єктом міждисциплінарного дослідження, а формування обізнаності та культури здорового харчування студентів – важливим педагогічним завданням.

На сьогодні не існує єдиного підходу щодо висвітлення проблеми здорового харчування студентської молоді, увага звертається на різноманітні його аспекти: аналіз самооцінки студентами здорового харчування, розкриття його принципів, концепції організації правильного харчування, проблему збалансованого харчування молоді, вплив харчування на розвиток різноманітних захворювань, психологічні детермінанти харчової поведінки, вплив харчування на навчальну діяльність, особливості харчування студентів в умовах воєнного стану в Україні, аспекти розвитку мотивації до здорового харчування тощо.

Ми вважаємо, що формування культури здорового харчування студентів має проводитись із урахуванням принципів системності й комплексності у процесі навчальної, наукової, позанавчальної та інших видів діяльності, враховувати вікові особливості студентського віку та інші базові критерії, що визначають особливості харчової поведінки представників студентської молоді.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо проведення міждисциплінарних досліджень з метою підготовки актуальних наукових праць, навчально-методичних посібників, науково-популярних видань для здобувачів вищої освіти з метою формування їхньої мотивації до здорового харчування, формування відповідної системи знань та культури здорового харчування.

Список використаних джерел

1. Амосов М.М. Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров'я. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=293942&pg=1>.
2. Арнольд з Вілланови. Салернський кодекс здоров'я. З латинської переклав Андрій Содомора. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vilanova_Arnau_de/Salernskyi_kodeks_zdorovia.pdf.
3. Батрона Д., Латишев М., Петрова Н., Савка М., Цімболинець Н. Дотримання здорового способу життя здобувачами вищої освіти: харчування, сон, рухова активність. *Education. Innovation. Practice*. Vol. 13, №7, 2025. С. 20–25.

4. Бобрицька В. І. Формування здоров'я молоді : актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти: монографія. Полтава: ФОП Рибалка Д. Л., 2010. 200 с.

5. Босецька Н. Г., Бровенко Т. В., Перепелиця В. В. Практики здорового харчування: європейський досвід. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. Вип. 1. С. 12–17.

6. Будченко І. Раціональне харчування як важливий чинник здоров'я здобувачів освіти. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «New Horizons in Scientific Research: Challenges and Solutions» (March 31 - April 2, 2025. Marseille, France)*. European Open Science Space, 2025. С. 215–219.

7. Волошко Н. І. Еволюція психологічної культури здорового способу життя. 2010. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6214/1/Стаття9.pdf>.

8. Горобей М. П. Особливості впливу харчування на стан здоров'я і поведінку студентів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2015. Вип. 129 (3). С. 94–96.

9. Гришко О. Алгоритм здоров'я Миколи Амосова – актуальне питання сьогодення. *Прояви резилієнтності на різних рівнях системи: сім'я, освіта, суспільство під час війни*: зб. наук. матеріал. І міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 23 листоп. 2023 р. Полтава, 2023. С. 134–140.

10. Дін Сяовей, Лі Ін. Філософські принципи традиційної китайської медицини. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/download>.

11. Зелена М., Ковалів М., Юрченко С. Гігієнічна оцінка фактичного харчування студентів-медиків в сучасних умовах. *Молодий вчений*. № 1 (132) 2025 р. С. 42–46. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-1-132-14>.

12. Зошук С. Який харч – таке здоров'я. З передмовама доктора М. Грушкевича, ЗСА і д-ра Р. Бірхера (Швейцарія). *Наукове т-во імені Т. Шевченка в Канаді*. Т. 52: Торонто-Відень, 1985. 344 с. URL: <https://seedsandroots.net/stepan-zoshuk-yakuj-harch-take-zdorovya/>.

13. Кандиба П. О. Важливість правильного харчування в житті студентів. Матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції «Інтеграційні та інноваційні напрями розвитку харчової індустрії». Вид. ФОП Гордієнко Є. І., Черкаси, 2024. С. 76–78.

14. Карпова І. Г. Самооцінка здорового способу життя молоддю Чернігівського регіону. *Ввічливість. Humanitas*, 2025. №6. С. 99–108.

15. Кругляк М. Е. Життя та побут студентства підросійської України другої половини ХІХ-початку ХХ століття: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 301 с.

16. Куштим С. І., Бородай А. Б. Формування культури харчування студентів. *Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у ХХІ столітті*: тези доповідей XLVI Міжнародної наукової

студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2022 рік (м. Полтава, 25 квітня 2023 р.). Полтава: ПУЕТ, 2023. С. 656–659.

17. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навчальний посібник. Київ : Вид-во, 2013. 268 с.

18. Миронюк І., Лепканич А. Ключові аспекти мотивації студентів вищих навчальних закладів у формуванні звичок здорового харчування. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77748d6c-39ad-4855-881b-66e825cabfca/content>.

19. Миронюк І., Лепканич А. Окремі базові підходи у формуванні здорових моделей харчування молоді, яка навчається. *Матеріали 77-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету здоров'я та фізичного виховання ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Уклад. д. пед. н. Стеблюк С. В., 27-28 лютого 2023 року. Ужгород, 2023. С. 36–39.

20. Мішукова О. М. Дослідження поняття «гастрономічний дискурс»: історичний огляд. *Нова філологія*. 2020. № 7. С. 78–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2020_79_15.

21. Національна молодіжна стратегія до 2030 року : Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.

22. Нікітченко М. Б., Гоголева О. М., Головка В. М. Раціональне харчування як фактор оздоровчої програми. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6356a5ae-7dcc-4417-b811-7e8846c38bad/content>.

23. Огнєв В. А., Галічева Н. О., Сокол К. М., Усенко С. Г., Федак Н. Ф., Рубінський М. Д., Петрова З. П., М'якіна О. В., Чумак Л. О. Медико-соціальні аспекти здорового способу життя студентів. *Медицина сьогодні і завтра*. 2011. № 3. С. 163–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Msiz_2011_3_35.

24. Остропольська М. В., Дружко А. К. Еволюція харчових практик на території сучасної України: історичний розвиток і біологічні адаптації. *Global trends in science and education : materials of the 11th International scientific and practical conference (November 17-19, 2025)*. SPC «Sci-conf.com.ua», Kyiv, Ukraine. 2025. С. 824–826.

25. Панишко Ю. М., Канюк Й. І., Корнілова Л. Є., Довбуш Р. Т. Микола Михайлович Амасов. До 105-річчя від дня народження. *Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. праць*. / За ред. доц. Ю. М. Панишка. Львів, 2018. Вип. 82 (148). С. 37–43.

26. Півень Н. Рекомендації щодо здорового харчування дорослих. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/01122017_Basic_Recommendations-1.pdf.

27. Порівняйте свою їжу з «Тарілкою здорового харчування». URL: <https://moz.gov.ua/uk/porivnjajte-svoju-izhu-z-tarilkoju-zdorovogo-harchuvannja>.

28. Салернський кодекс здоров'я. Арнольд де Віланова. / Пер. з латинської, передмова і коментарі А. О. Содомори. Львів, ЛОБФ Медицина і право. 2011. 64 с.
29. Самчук Т. Харчування студентів Університету св. Володимира (1834-1863 рр.). *Часопис української історії*. 2019. С. 19–28.
30. Семигіна Т., Романова Н., Белишев О. Самооцінка молоді щодо здоров'я та способу життя. *Здоровий спосіб життя*. Вісник. 2010. С. 139–149.
31. Сімахіна Г. О., Науменко Н. В. Харчування як основний чинник збереження стану здоров'я населення. URL: <https://geront-kiev-ua.antiaging.org.ua/library/psid/t25/n2/Simakhina.pdf>.
32. Сливка Л. Історико-філософські основи здоров'язбережувального виховання. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. Випуск 3/35 (2016). С. 208–216.
33. Степанюк А. В., Барна Л. С., Білецька Г. А., Жирська Г. Я., Міщук Н. Й. Формування мотивації здобувачів вищої освіти до здорового способу життя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Теорія та методика навчання природничих наук*. № 9. 2025. С. 113–121.
34. Суценко М. Здорове харчування студентів. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2015»* : у 5-ти тт. / Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Т. 4. С. 332–333.
35. Формування здорового способу життя: навчально-методичні рекомендації / Авт. колект. Т. Андріюченко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна (кер. авт. колект. О. Вакуленко). Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2018. 100 с.
36. Хмельницька Л. Еволюція традиційної системи харчування українців. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 49–56.
37. Цигура Г., Гаркуша С. Особливості харчування студентів в умовах воєнного стану в Україні. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12. № 6. С. 52–59.
38. Шемчак І. А., Столярик В. А. Раціональне харчування студентів. *Матеріали I Науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, Вінниця, 10–12 березня 2021 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2021/paper/view/11940>.
39. Шукатка О., Криворучко І., Горлова Л., Мудра В., Бенцак Л. Синергізм здоров'язбережувальних ідей Гіппократа в контексті розвитку дієтетики. *Освіта. Інноватика. Практика*. Том 12. № 4. 2024. С. 59–63. URL: <https://www.oip-journal.org/index.php/oip/article/view/354>.
40. Якусик Т. Харчування студентів Київської духовної академії (1819-1869 рр.). *Київська Академія*. 2020. № 17. С. 11–38. URL: <https://ka.ukma.edu.ua/article/view/226385>.

References

1. Amosov, M. M. (2002). Entsyklopediya Amosova. Alhorytm zdorovya [Amosov Encyclopedia. Health Algorithm]. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=293942&pg=1> [in Ukrainian].
2. Arnold z Villanovy. (1975). Salernskyy kodeks zdorovya. Z latynskoyi pereklav Andriy Sodomora [Arnold of Villanova. Salerno Code of Health. Translated from Latin by Andriy Sodomora]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vilanova_Arnau_de/Salernskyy_kodeks_zdorovia.pdf [in Ukrainian].
3. Batrona, D., Latyshev, M., Petrova, N., Savka, M., Tsimbolynets, N. (2025). Dotrymannya zdorovoho sposobu zhyttia zdobuvachamy vyshchoyi osvity: kharchuvannya, son, rukhova aktyvnist [Maintaining a healthy lifestyle by obtaining higher education: nutrition, sleep, physical activity]. *Education. Innovation. Practice – Education. Innovation. Practice*. Vol. 13, 7. Ss. 20–25 [in Ukrainian].
4. Bobrytska V. I. (2010). *Formuvannya zdorovya molodi : aktualizatsiya svitovoho retrodosvidu v umovakh suchasnoyi universytetskoyi osvity : monohrafiya* [Formation of youth health: actualization of world retroexperience in the conditions of modern university education: monograph]. Poltava: FOP Rybalka D. L. [in Ukrainian].
5. Bosetska N. H., Brovenko T. V., Perepelytsya V. V. (2022). Praktyky zdorovoho kharchuvannya: yevropeyskyy dosvid [Healthy eating practices: European experience]. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 1, ss. 12–17 [in Ukrainian].
6. Budchenko I. (2025). Ratsionalne kharchuvannya yak vazhlyvy chynnyk zdorovya zdobuvachiv osvity [Rational nutrition as an important factor in the health of students]. *Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «New Horizons in Scientific Research: Challenges and Solutions» – Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «New Horizons in Scientific Research: Challenges and Solutions»*. (pp. 215–219). Marseille: European Open Science Space [in France].
7. Voloshko N. I. (2010). Evoliutsiia psykholohichnoi kultury zdorovoho sposobu zhyttia [Evolution of the psychological culture of a healthy lifestyle] URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6214/1/Stattia9.pdf> [in Ukrainian].
8. Horobey M. P. (2015). Osoblyvosti vplyvu kharchuvannya na stan zdorovya i povedinku studentiv [Features of the impact of nutrition on the health and behavior of students]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky. Fizychnye vykhovannya ta sport – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences. Physical Education and Sports*, 129 (3), ss. 94–96 [in Ukrainian].
9. Hryshko O. (2023). Alhorytm zdorovya Mykoly Amosova – aktualne pytannya sohodennya [Mykola Amosov's health algorithm is a relevant issue

today]. : zb. nauk. material. I mizhnar. nauk.-prakt. konf. *Proyavy rezyliyentnosti na riznykh rionnyakh systemy: simya, osvita, suspilstvo pid chas viyny* – zb. nauk. material. I mizhnar. nauk.-prakt. conf. *Manifestations of resilience at different levels of the system: family, education, society during the war.* (pp. 134–140). Poltava [in Ukrainian].

10. Din Siaovei Li In. (2024) *Filosofski pryntsypy tradytsiinoi kytaisкои medytsyny* [Philosophical principles of traditional Chinese medicine]. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c8d808db-1bd3-4038-86b0-5ab1e28856b7/content> [in Ukrainian].

11. Zelena M., Kovaliv M., Yurchenko S. (2025). *Hihiyenichna otsinka faktychnoho kharchuvannya studentiv-medykiv v suchasnykh umovakh* [Hygienic assessment of the actual nutrition of medical students in modern conditions]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, 1 (132), ss. 42–46. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-1-132-14> [in Ukrainian].

12. Zoshchuk S. (1985). *Yakykh kharch – take zdorovya* [What kind of food is what kind of health]. Z peredmovamy doktora M. Hrushkevycha, ZSA i d-ra R. Birkhera (Shveytsariya). *Naukove T-vo imeni T. Shevchenka v Kanadi* – With forewords by Dr. M. Hrushkevych, ZSA and Dr. R. Bircher (Switzerland). Scientific Society named after T. Shevchenko in Canada. Vol. 52: Toronto-Viden. URL: <https://seedsandroots.net/stepan-zoshhuk-yakykh-harch-take-zdorovya/> [in Canada].

13. Kandyba P. O. (2024). *Vazhlyvist pravylnoho kharchuvannya v zhytti studentiv* [The importance of proper nutrition in the lives of students]. *Materialy vosmoyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Intehratsiyni ta innovatsiyni napryamy rozvytku kharchovoyi industriyi» – Materials of the Eighth International Scientific and Practical Conference «Integration and Innovation Directions of Food Industry Development».* (pp. 76–78). Cherkasy: Vyd. FOP Hordiyenko Ye.I [in Ukrainian].

14. Karpova I. H. (2025). *Samootsinka zdorovoho sposobu zhyttya moloddyu Chernihivskoho rehionu* [Self-assessment of a healthy lifestyle among youth of Chernihiv region]. *Vvichlyvist. Humanitas – Politeness. Humanitas*, 6, ss. 99–108 [in Ukrainian].

15. Kruhlyak M. E. (2010). *Zhyttya ta pobut studentstva pidrosiyskoyi Ukrayiny druhoyi polovyny KhIKh-pochatku KhKh stolittya* [Life and everyday life of students in Russian-occupied Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNU [in Ukrainian].

16. Kushtym S. I., Boroday A. B. (2023). *Formuvannya kultury kharchuvannya studentiv* [Formation of students' nutritional culture]. *Aktualni pytannya rozvytku nauky ta zabezpechennya yakosti osvity u KhKhI stolitti : tezy dopovidey KhLVI Mizhnarodnoyi naukovoyi studentskoyi konferentsiyi za pidsumkamy naukovo-doslidnykh robit studentiv za 2022 rik* – *Current issues of the development of science and ensuring the quality of education in the 21st century: abstracts of reports of the XLVI International Scientific Student Conference based on the results of students' research works for 2022.* (ss. 656–659). Poltava: PUET [in Ukrainian].

17. Nosko M. O., Hryshchenko S. V., Nosko Yu. M. (2013). *Formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya [Formation of a healthy lifestyle]*. Kyiv: Vyd-vo [in Ukrainian].

18. Myronyuk I., Lepkanych A. (2024). Klyuchovi aspekty motyvatsiyi studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv u formuvanni zvychoh zdorovoho kharchuvannya [Key aspects of motivation of higher education students in forming healthy eating habits]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77748d6c-39ad-4855-881b-66e825cabfca/content> [in Ukrainian].

19. Myronyuk I., Lepkanych A. (2023). Okremi bazovi pidkhody u formuvanni zdorovykh modeley kharchuvannya molodi, yaka navchayetsya [Some basic approaches in forming healthy eating patterns for young people who are studying]. *Materialy 77-oyi pidsumkovoyi naukovoyi konferentsiyi profesorsko-vykladatskoho skladu fakultetu zdorovya ta fizychnoho vykhovannya DVNZ «Uzhhorodskyy natsionalnyy universytet» – Materials of the 77th final scientific conference of the teaching staff of the Faculty of Health and Physical Education of the State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»*. (Ss. 36–39). Uzhhorod [in Ukrainian].

20. Mishukova O. M. (2020). Doslidzhennya ponyattya «hastronomichnyy dyskurs»: istorychnyy ohlyad [Research into the concept of «gastronomic discourse»: a historical overview]. *Nova filolohiya – New philology*, 7, ss. 78–82 [in Ukrainian].

21. Natsionalna molodizhna stratehiya do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12 bereznya 2021 roku № 94/2021 [National Youth Strategy until 2030: Decree of the President of Ukraine dated March 12, 2021 No. 94/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> [in Ukrainian].

22. Nikitchenko M. B., Hoholyeva O. M., Holovko V. M. (2018). Ratsionalne kharchuvannya yak faktor ozdorovchoyi prohramy [Rational nutrition as a factor in a health program]. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6356a5ae-7dcc-4417-b811-7e8846c38bad/content> [in Ukrainian].

23. Ohnyev V. A., Halicheva N. O., Sokol K. M., Usenko S. H., Fedak N. F., Rubinsky et al. (2011). Medyko-sotsialni aspekty zdorovoho sposobu zhyttya studentiv [Medical and social aspects of a healthy lifestyle of students]. *Medytsyna sohodni i zavtra – Medicine today and tomorrow*, 3, ss. 163–169 [in Ukrainian].

24. Ostropolska M. V., Druzhko A. K. (2025). Evolyutsiya kharchovykh praktyk na terytoriyi suchasnoyi Ukrayiny: istorychnyy rozvytok i biolohichni adaptatsiyi [Evolution of food practices in modern Ukraine: historical development and biological adaptations]. *Global trends in science and education : materials of the 11th International scientific and practical conference – Global trends in science and education : materials of the 11th International scientific and practical conference*. (pp. 824–826). Kyiv: SPC «Sci-conf.com.ua» [in Ukrainian].

25. Panyshko Yu. M., Kanyuk Y. I., Kornilova L. Ye., Dovbush R. T. (2018). Mykola Mykhaylovych Amasov. Do 105-richchya vid dnya narodzhennya [Nikolai Mikhailovich Amasov. To the 105th anniversary of his birth]. Yu. M. Panyshko (Eds). *Fenomen lyudyny. Zdorovyiy sposib zhyttya: zb. nauk. prats. – The phenomenon of man. A healthy lifestyle [Text]: collection of scientific works*. 82 (148), (pp. 37–43). Lviv [in Ukrainian].

26. Piven N. (2017). Rekomendatsiyi shchodo zdorovoho kharchuvannya doroslykh [Recommendations for healthy eating for adults]. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/01122017_Basic_Recommendations-1.pdf [in Ukrainian].

27. Porivnyayte svoyu yizhu z «Tarilkoyu zdorovoho kharchuvannya» [Compare your food to the «Healthy Eating Plate»]. URL: <https://moz.gov.ua/uk/porivnjajte-svoju-izhu-z-tarilkoju-zdorovogo-harchuvannja> [in Ukrainian].

28. Salernskyy kodeks zdorovya. Arnold de Vilanova (2011). [Salerno Health Code. Arnold de Vilanova]. A. O. Sodomory (Eds). Lviv: LOBF Medytsyna i pravo, (64 p.) [in Ukrainian].

29. Samchuk T. (2019). Kharchuvannya studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834-1863 rr.) [Nutrition of students of St. Volodymyr's University (1834-1863)]. *Chasopys ukrayinskoyi istoriyi – Journal of Ukrainian History*, ss. 19–28 [in Ukrainian].

30. Semyhina T., Romanova N., Bielyshev O. (2010). Samootsinka molodi shchodo zdorovia ta sposobu zhyttia [Youth self-assessment of health and lifestyle]. *Zdorovyiy sposib zhyttia. Visnyk – Healthy ways to lose weight. Visnyk*, ss. 139–149 [in Ukrainian].

31. Simakhina H. O., Naumenko N. V. (2016). Kharchuvannya yak osnovnyy chynnyk zberezheniya stanu zdorovya naseleння [Nutrition as the main factor in maintaining the health of the population]. URL: <https://geront-kiev-ua.antiaging.org.ua/library/psid/t25/n2/Simakhina.pdf> [in Ukrainian].

32. Slyvka, L. (2016). Istoryko-filosofski osnovy zdorovyazberezhuvalnoho vykhovannya [Historical and philosophical foundations of health-preserving education]. *Lyudynoznavchi studiyi. Seriya «Pedahohika» – Humanities Studies. Series «Pedagogy»*, 3/35, ss. 208–216 [in Ukrainian].

33. Stepanyuk A. V., Barna L. S., Biletska H. A., Zhyrska H. Ya., Mishchuk N. Y. (2025). Formuvannya motyvatsiyi zdobuvachiv vyshchoyi osvity do zdorovoho sposobu zhyttya [Formation of motivation of higher education students towards a healthy lifestyle]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya: Teoriya ta metodyka navchannya pryrodnychkykh nauk – Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyyi Vinnytsia State Pedagogical University. Series: Theory and methods of teaching natural sciences*, 9, ss. 113–121 [in Ukrainian].

34. Sushchenko, M. (2015). Zdorove kharchuvannya studentiv [Healthy nutrition of students]. *Zbirnyk naukovykh prats studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh «Moloda nauka-2015» : u 5ty tt. - Collection of scientific works of*

students, postgraduates and young scientists «Young Science-2015»: in 5 volumes (Vol. 4), (ss. 332–333)/ Zaporizhzhya: ZNU [in Ukrainian].

35. Andriuchenko T., Vakulenko O., Volkov V., Dziuba N., Koliada V., Komarova N. «et al.». (2018). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia : navchalno-metodychni rekomendatsii [Formation of a healthy lifestyle: educational and methodological recommendations]. Kyiv: DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky» [in Ukrainian].

36. Khmelnytska L. (2019). Evolyutsiya tradytsiynoyi systemy kharchuvannya ukrayintsiv [Evolution of the traditional Ukrainian food system]. *Naukovi zapysky z ukrayinskoyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh statey – Scientific notes on Ukrainian history: Collection of scientific articles*, ss. 49–56 [in Ukrainian].

37. Tsyhura H., Harkusha S. (2024). Osoblyvosti kharchuvannya studentiv v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Peculiarities of student nutrition during martial law in Ukraine]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice* (Vol. 12), 6, ss. 52–59 [in Ukrainian].

38. Shemchak I.A., Stolyaryk V.A. (2021). Ratsionalne kharchuvannya studentiv [Rational nutrition of students]. *Materialy L Naukovo-tekhnichnoyi konferentsiyi pidrozdiliv VNTU – Materials of the L Scientific and Technical Conference of VNTU Divisions*. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2021/paper/view/11940> [in Ukrainian].

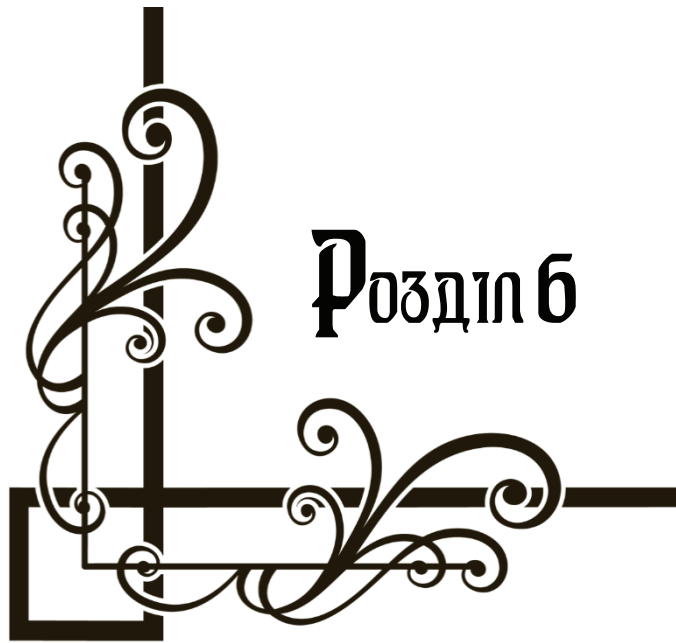
39. Shukatka O., Kryvoruchko I., Horlova L., Mudra V., Bentsak L. (2024). Synerhizm zdorovyazberezhuvalnykh idey Hippokrata v konteksti rozvytku diyetetyky [Synergism of Hippocrates' health-preserving ideas in the context of the development of dietetics]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*. (Vol. 12), 4, ss. 59–63 [in Ukrainian].

40. Yakusyk T. (2020). Kharchuvannya studentiv Kyyivskoyi dukhovnoyi akademiyi (1819-1869 rr.) [Nutrition of students of the Kyiv Theological Academy (1819-1869)]. *Kyyivska Akademiya – Kyiv Academy*, 17, ss. 11–38 [in Ukrainian].

Ірина КАРПОВА Iryna KARPOVA

ORCID 0000-0003-2939-0551
Кандидатка педагогічних наук,
доцентка,
доцентка кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: irina.karпова.1962@ukr.net

ORCID 0000-0003-2939-0551
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of Social
Work and Educational and
Pedagogical Sciences,
T. H. Shevchenko National
University «Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv city, Ukraine)
E-mail: irina.karпова.1962@ukr.net

Розділ 6

УДК 378.016:[005.336.2:62]

DOI 10.69842/prof2026.4.6

*Оксана СТОЛЯРЕНКО,
Олена СТОЛЯРЕНКО, Людмила МАГАС,*

**Oksana STOLIARENKO,
Olena STOLIARENKO, Liudmyla MAGAS**

ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ТРАНСВЕРСАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR DEVELOPING TRANSVERSAL COMPETENCIES IN ENGINEERING STUDENTS

У статті досліджено комплексний процес формування трансверсальних компетентностей у здобувачів вищої освіти технічного профілю як відповідь на виклики сучасної парадигми навчання та динамічні зміни на глобальному ринку праці. Характеристика основної теми фокусується на сутності трансверсальності як сукупності універсальних, наскрізних навичок (критичне мислення, креативність, лідерство, цифрова грамотність, етична відповідальність), що не прив'язані до конкретної професії, але забезпечують ефективне перенесення знань між різними галузями. Постановка проблеми зумовлена розривом між традиційною консервативною системою інженерної підготовки, орієнтованою на «тверді» навички (hard skills), та запитами

роботодавців щодо фахівців, здатних до адаптації, командної взаємодії та прийняття нестандартних рішень в умовах невизначеності.

Метою розділу є теоретичне обґрунтування та визначення найбільш ефективних педагогічних стратегій, що сприяють розвитку особистісного потенціалу майбутніх інженерів у межах університетського освітнього простору. Узагальнені результати роботи дозволили виокремити та систематизувати ключові стратегії: контекстне навчання (моделювання реальних професійних ситуацій), проєктно-орієнтоване навчання (вирішення практичних кейсів у групах), цифровізацію (використання ІКТ як інструменту системного аналізу та віртуальної колаборації) та рефлексивне навчання (акцент на аналізі процесу досягнення результату).

Доведено, що інтеграція цих підходів дозволяє подолати вузькопрофесійну обмеженість і сформувати гнучкого інноваційного фахівця. Особливу увагу приділено необхідності створення в закладах вищої освіти інноваційного середовища психологічної безпеки, де помилка сприймається як досвід, що стимулює інтелектуальний ризик та професійне самовдосконалення. Зроблено висновок, що поєднання фундаментальної технічної бази з трансверсальними атрибутами є запорукою конкурентоспроможності випускника в умовах четвертої промислової революції.

Ключові слова: трансверсальні компетентності, технічна освіта, педагогічні стратегії, контекстне навчання, проєктна діяльність, рефлексія.

The article explores the comprehensive process of developing transversal competencies in engineering students as a response to the challenges of the modern educational paradigm and dynamic changes in the global labor market. The characteristic of the main topic focuses on the essence of transversality as a set of universal, cross-cutting skills (critical thinking, creativity, leadership, digital literacy, ethical responsibility) that are not related to a specific profession but ensure the effective transfer of knowledge between different fields. The problem statement is driven by the gap between the traditional conservative system of engineering training, oriented toward «hard skills», and the demands of employers for specialists capable of adaptation, teamwork, and making non-standard decisions under conditions of uncertainty.

The aim of the research is to provide a theoretical substantiation and identify the most effective pedagogical strategies that contribute to the development of the personal potential of future engineers within the university educational environment. The generalized results of the work allowed for the identification and systematization of key strategies: contextual learning (modeling real professional situations), project-based learning (solving practical cases in groups), digitalization (using ICT as a tool for systemic analysis and virtual collaboration), and reflective learning (emphasis on analyzing the process of achieving results).

It is proved that the integration of these approaches allows for overcoming narrow professional limitations and forming a flexible, innovative specialist. Special attention is paid to the need for creating an innovative environment of psychological safety in higher education institutions, where a mistake is perceived as an experience

that stimulates intellectual risk and professional self-improvement. It is concluded that the combination of a fundamental technical base with transversal attributes is a guarantee of the graduate's competitiveness in the conditions of the Fourth Industrial Revolution.

Key words: transversal competencies, engineering education, pedagogical strategies, contextual learning, project-based activities, reflection.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма вищої технічної освіти зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених стрімким розвитком технологій та динамічними змінами на глобальному ринку праці. Постановка проблеми полягає в тому, що вузько-спеціалізованих «твердих» навичок (hard skills) сьогодні вже недостатньо для успішної професійної самореалізації інженера в умовах невизначеності. Роботодавці все частіше акцентують увагу на важливості трансверсальних компетентностей, які є наскрізними та дозволяють фахівцю адаптуватися до різних контекстів діяльності, ефективно взаємодіяти в команді та приймати нестандартні рішення. Проте традиційна система технічної підготовки часто залишається консервативною, фокусуючись переважно на когнітивному компоненті фахового навчання, що створює розрив між теоретичною базою випускника та реальними запитами соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про глибокий інтерес наукової спільноти до м'яких навичок (soft skills) та трансверсальних атрибутів особистості. Теоретичні аспекти формування наскрізних компетентностей розглядали такі вчені, як О. Овчарук (Овчарук, 2004), Л. Ельбрехт (Ельбрехт, 2019) та Дж. Хекман (Hekman, 2012). Питання інтеграції гуманітарного та технічного знання в освітній процес досліджували В. Биков (Биков, 2008) та Н. Ничкало (Ничкало, 2017). Разом з тим, специфіка застосування конкретних педагогічних стратегій для формування трансверсальності саме у майбутніх інженерів, чиє мислення характеризується прагматизмом та алгоритмічністю, потребує додаткового наукового осмислення та структурування.

Методологія дослідження ґрунтується на системному та компетентнісному підходах до організації освітнього процесу. У роботі було використано методи теоретичного аналізу наукової літератури, синтезу та узагальнення передового педагогічного досвіду, а також метод моделювання освітніх стратегій. Такий підхід дозволив комплексно поглянути на проблему формування

особистісних якостей майбутнього фахівця як невід'ємної складової його професійної спроможності.

Мета розділу полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні найбільш ефективних педагогічних стратегій, що сприяють формуванню трансверсальних компетентностей у здобувачів вищої технічної освіти в умовах сучасних університетів.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу дослідження варто розпочати з визначення сутності об'єкта вивчення. Трансверсальні компетентності (Transversal competencies) – це сучасний термін, який дедалі частіше вживається в документах МОН та НАЗЯВО замість «м'яких навичок» (soft skills). Трансверсальні (наскрізні) компетентності – це універсальні знання, вміння та навички, які не прив'язані до однієї професії, а є необхідними для ефективної діяльності в різних ситуаціях, адаптації до змін, навчання впродовж життя та успішної взаємодії в суспільстві. Вони користуються все більшим попитом у здобувачів освіти, щоб успішно адаптуватися до змін і вести змістовне та продуктивне життя.

Трансверсальні компетентності (або навички) – це навички, які зазвичай розглядаються як навички, які конкретно не пов'язані з певною роботою, завданням, академічною дисципліною чи галуззю знань, але як навички, їх можна використовувати в різноманітних ситуаціях і робочих умовах. Трансверсальні компетентності складаються з певних навичок, знань, цінностей і ставлень, які важливі для особистісного розвитку й навчання та для ефективного управління життям. У термінології різних країн поняття «трансверсальні компетентності» визначається по-різному і включає набір різних якостей і характеристик (Dzhurylo & Hlushko & Shparuk, 2021).

Наразі, трансверсальні компетентності включають в себе шість сфер, а саме:

- Критичне та інноваційне мислення.
- Інтер-персональні навички (наприклад, презентаційні та комунікаційні навички, організаторські навички, робота в команді та співпраця тощо).
- Внутрішньо особистісні навички (наприклад, самодисципліна, ентузіазм, наполегливість, впевненість у собі, самомотивація тощо).
- Глобальне громадянство (наприклад, толерантність, відкритість, повага до різноманітності, міжкультурне розуміння, повага до навколишнього середовища тощо).

▪ Медіа та інформаційна грамотність: здатність шукати, аналізувати та етично використовувати інформацію та ІКТ.

▪ Інші: включають такі компетентності і навички, як фізичне здоров'я або релігійні цінності, які можуть не входити не в одну із вище зазначених областей (UNESCO Bangkok Office, 2016).

Формування трансверсальних компетентностей та навичок сприяє розвитку предметних компетентностей. Поняття «трансверсальні навички» в освітньому контексті стосується компетентностей, засвоєних і закріплених у ході навчального процесу та легко перенесених в інше середовище (наприклад, робота, навчальний заклад, особисте життя). Деякі з трансверсальних компетентностей є внутрішніми, тоді як іншим можна навчитися. Відмінності між цими навичками можна проілюструвати, наприклад, емпатією, моральними естетичними аспектами, а також спілкуванням і співробітництвом. Розвиток власного потенціалу здобувача освіти, мотивація на самовдосконалення і самореалізацію, є важливими напрямними розвитку освіти на компетентнісних засадах. Трансверсальні компетентності слід розвивати в контексті всіх навчальних предметів у освітньому закладі. Вони не стосуються конкретно вивчення будь-якого навчального предмету, проте мають відношення до всього спектру всіх предметів у навчальній програмі (Council of Europe/ECML, 2021).

Трансверсальні компетентності у технічній освіті – це сукупність універсальних навичок, які забезпечують перенесення знань з однієї галузі в іншу. В межах технічної освіти вони є фундаментом, на якому будується здатність майбутнього інженера до адаптації в умовах постійних технологічних змін. Ці навички охоплюють критичне мислення, що дозволяє фахівцям об'єктивно аналізувати складні системи та знаходити оптимальні шляхи вирішення нестандартних проблем. Креативність у цій галузі стає рушієм інновацій, допомагаючи трансформувати сухі технічні розрахунки у проривні проекти та нові продукти. Важливу роль відіграє лідерство, яке забезпечує ефективне управління командами та здатність брати на себе відповідальність за результати колективної праці. Цифрова грамотність у сучасному світі вже не є окремою навичкою, а виступає базовим інструментом для роботи з великими даними та автоматизованими системами проектування. Окремим вектором виступає етична відповідальність, що зобов'язує інженера зважати на екологічні наслідки та соціальну

значущість своїх розробок. Сукупність цих універсальних якостей забезпечує вільне перенесення знань між різними науковими та прикладними галузями, роблячи фахівця мультидисциплінарним. Завдяки трансверсальності випускник технічного закладу перестає бути просто виконавцем алгоритмів, перетворюючись на архітектора інтелектуальних рішень (Глушко, 2023).

Педагогічне стимулювання таких навичок вимагає відходу від класичних лекцій та лабораторних занять на користь проєктно-орієнтованого навчання та активної взаємодії. Саме через вирішення реальних кейсів здобувачі вищої освіти вчаться поєднувати сувору математичну логіку з гнучкими комунікаційними стратегіями. Під час виконання групових проєктів студенти технічного профілю опановують навички колаборації та конфліктології, що є критично важливим для майбутньої роботи в інженерних бюро. У підсумку, трансверсальні компетентності формують цілісну особистість, готову до викликів четвертої промислової революції. Такий інтегрований підхід до навчання гарантує не лише працевлаштування, а й сталий професійний розвиток фахівця протягом усього життя (Martynets & Stepanchenko et al, всього 14 осіб, 2020).

Іншою ключовою стратегією формування трансверсальних компетентностей у майбутніх інженерів є стратегія контекстного навчання, яка передбачає глибоке моделювання реальних професійних ситуацій, де студент змушений проявляти не лише фундаментальні знання технічних формул, а й високу здатність до конструктивних переговорів та ефективного управління часом. Впровадження цієї стратегії в освітній процес технічного університету дозволяє перетворити абстрактне засвоєння теоретичних положень на динамічне вирішення практичних кейсів, у яких здобувач освіти стикається з багатофакторними викликами виробничого середовища. У межах контекстного підходу майбутній фахівець потрапляє в умови, де успішність інженерного розрахунку безпосередньо залежить від його вміння аргументувати свою позицію перед замовником, знаходити компроміси з колегами та делегувати повноваження всередині проєктної групи.

Викладач, застосовуючи цю стратегію, створює складне навчальне середовище, яке імітує обмеженість ресурсів та жорсткі дедлайни, стимулюючи студента до самоорганізації та пріоритетизації завдань відповідно до принципів тайм-менеджменту. Такий підхід забезпечує органічну інтеграцію професійної підготовки з розвитком особистісних якостей, оскільки будь-яка технічна дія

розглядається через призму соціальної взаємодії та етичної відповідальності фахівця. Зрештою, стратегія контекстного навчання нівелює розрив між академічною теорією та реальною інженерною практикою, виховуючи фахівця, здатного не лише розв'язувати рівняння, а й ефективно функціонувати в сучасному корпоративному чи підприємницькому середовищі. Особливої уваги заслуговує стратегія цифровізації, що в контексті підготовки майбутніх інженерів виходить далеко за межі простого опанування спеціалізованого програмного забезпечення (CAD, BIM або CAE-систем). Вона розглядається як цілісна педагогічна стратегія формування трансверсальних компетентностей, оскільки цифрові інструменти стають універсальною мовою взаємодії між різними галузями знань.

По-перше, цифровізація виступає каталізатором критичного мислення та інформаційної гігієни. В умовах надлишкового обсягу даних інженер має вміти не лише знаходити інформацію, а й верифікувати її релевантність, оцінювати достовірність алгоритмів штучного інтелекту та моделювати ризики. Це формує здатність до системного аналізу, яка є трансакційною і легко переноситься з інженерії в менеджмент чи аналітику.

По-друге, стратегія передбачає розвиток віртуальної колаборації. Робота в хмарних середовищах та спільне редагування складних проєктів виховують навички дистанційної командної праці, лідерства в цифрових мережах та мережевої етики. Студент навчається координувати зусилля з колегами, які можуть перебувати в різних часових поясах, що є прямою підготовкою до роботи в глобальних корпораціях.

По-третє, цифровізація стимулює креативність через ітеративне моделювання. Завдяки цифровим двійникам (Digital Twins) та адитивним технологіям (3D-друк), майбутній інженер отримує право на швидку помилку. Це знімає психологічний бар'єр перед експериментуванням, дозволяючи генерувати нестандартні рішення без значних витрат ресурсів. Таким чином, цифрові навички стають «провідником» для креативного підходу в будь-якій сфері діяльності. Нарешті, ця стратегія формує цифрову відповідальність та етику. Робота з персональними даними, кібербезпека та етичне використання автоматизації стають наскрізними темами навчання. Інженер усвідомлює, що код чи конструкція, створені ним, мають соціальний вплив. Це закладає основу етичної трансверсальної компетентності, яка є критичною для сучасного суспільства.

У підсумку, цифровізація в освіті – це не про комп'ютери, а про формування нового типу мислення. Вона дозволяє інженеру бути мобільним, адаптивним та здатним інтегрувати свої технічні знання в будь-який міждисциплінарний контекст (Столяренко Ок. & Столяренко Ол., 2025).

Використання інтерактивних технологій, таких як дебати, ділові ігри та метод «перевернутого класу», формує трансверсальні навички, зокрема, стимулює розвиток критичного мислення, оскільки від здобувача освіти вимагається не просто відтворення інформації, а аналіз та захист власної позиції.

Стратегія використання інтерактивних технологій у технічній освіті зміщує фокус із пасивного засвоєння фундаментальних законів на активну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, де знання здобуваються в процесі соціальної та професійної комунікації. Для майбутнього інженера це стає ключовим механізмом формування трансверсальних компетентностей, оскільки інтеракція імітує реальну роботу конструкторських бюро чи ІТ-команд, де результат залежить від синергії групи.

Першим аспектом цієї стратегії є застосування методу дебатів та наукових дискусій навколо суперечливих технічних рішень. Це розвиває критичне мислення та здатність до аргументації – навички, що дозволяють інженеру захищати свої проекти перед інвесторами або екологічними комісіями. Студент вчиться не просто «правильно рахувати», а критично оцінювати альтернативи, що є універсальною навичкою для будь-якої управлінської чи аналітичної ролі.

Другим елементом є ігрові технології (гейміфікація та ділові ігри). Моделювання виробничих конфліктів або кризових ситуацій на підприємстві у формі гри дозволяє безпечно відпрацювати стратегії лідерства та стресостійкості. В інтерактивному середовищі майбутній фахівець усвідомлює роль емоційного інтелекту та невербальної комунікації, які є суто «людськими» навичками, що не піддаються автоматизації, а отже – мають високу трансверсальну цінність.

Третім компонентом виступає технологія «перевернутого класу» (Flipped Classroom) у поєднанні з груповим розв'язанням проблем (Problem-Solving). Переносючи вивчення теорії на самостійний етап, аудиторний час звільняється для інтенсивної взаємодії. Це стимулює розвиток навичок самоорганізації та відповідальності за власний рівень підготовки перед командою.

Коли студент пояснює складний технічний вузол колезі, він закріплює когнітивну гнучкість – здатність перекладати складні концепції зрозумілою мовою, що є критичним для міждисциплінарної співпраці.

Зрештою, використання інтерактивних технологій перетворює освітній простір на полігон для випробування соціальних ролей. Це дозволяє технічному фахівцю вийти за межі «людино-машинної» взаємодії та опанувати мистецтво співпраці в системі «людина-людина», що є основою сучасної інженерної культури (Столяренко Ол. & Столяренко Ок, & Пінаєва, 2025).

Важливим елементом є також стратегія рефлексивного навчання, де акцент зміщується з оцінки результату на аналіз процесу його досягнення. Це дозволяє майбутнім інженерам усвідомити власні дефіцити в комунікації чи самоорганізації та самостійно вибудовувати траєкторію професійного саморозвитку.

Стратегія рефлексивного навчання в системі технічної освіти виступає потужним інструментом трансформації пасивного засвоєння знань у свідомий досвід, що є критичним для формування трансверсальних компетентностей. На відміну від суто алгоритмічного підходу, рефлексія спонукає майбутнього інженера зупинитися і проаналізувати не лише результат своєї роботи (чи працює механізм?), а й сам процес його досягнення (як я прийшов до цього рішення? які помилки в комунікації завадили роботі групи?).

Важливим моментом є те, що рефлексивне навчання безпосередньо розвиває критичне мислення та саморегуляцію. Коли студент аналізує власну діяльність через ведення рефлексивних щоденників або участь у дебрифінгах після завершення проєктів, він вчиться ідентифікувати прогалини у власних знаннях та стратегіях поведінки. Це закладає основу для компетентності «навчання впродовж життя» (long-life learning), адже фахівець стає здатним самостійно коригувати свою професійну траєкторію без зовнішнього контролю.

Ця стратегія є базовою для формування етичної відповідальності та соціальної свідомості. Рефлексія над наслідками інженерних рішень – наприклад, впливом обраного матеріалу на екологію або безпекою автоматизованої системи для користувача – перетворює технічне завдання на моральний вибір. Це допомагає здобувачам освіти усвідомити свою роль як творців суспільного блага, що є ключовою трансверсальною якістю в сучасному світі.

Рефлексія сприяє розвитку емоційного інтелекту та навичок командної взаємодії. Аналізуючи конфліктні ситуації, що виникли під час групового проєктування, майбутній інженер вчиться розуміти мотиви колег, оцінювати свій стиль лідерства та ефективність переговорів. Такий «погляд з боку» дозволяє перетворити деструктивний досвід на конструктивну стратегію майбутньої професійної поведінки.

Зрештою, рефлексивне навчання забезпечує перенос знань (трансверсальність) через усвідомлення універсальних принципів розв'язання задач. Розуміючи методику, за допомогою якої було знайдено вихід із технічної кризи, студент може застосувати аналогічний ментальний алгоритм у менеджменті, соціальній сфері чи ІТ. Таким чином, рефлексія перетворює вузького спеціаліста на гнучкого інтелектуала, здатного до міждисциплінарного синтезу (Kaplinskyi & Stoliarenko, Ol. & Stoliarenko, Ok., всього 6 осіб, 2024).

Відтак, ефективність цих стратегій зростає за умови створення в університеті особливого інноваційного середовища, де помилка сприймається як безцінний досвід, а не як підстава для академічного покарання чи адміністративного тиску на студента. Формування такого середовища потребує радикальної перебудови традиційної освітньої екосистеми на користь культури психологічної безпеки, де кожен здобувач освіти має право на експеримент, інтелектуальний ризик та апробацію нестандартних ідей без страху втратити бали чи репутацію.

У межах такого простору викладач перестає бути суворим контролером, трансформуючись у ментора, який допомагає студенту деконструювати невдачу, знайти її причини та перетворити отриманий негативний результат на надійний фундамент для майбутніх інженерних перемог. Це сприяє вихованню в майбутніх інженерів адаптивності та стресостійкості, адже в реальному секторі економіки здатність конструктивно працювати з помилками та оперативно коригувати стратегію є критично важливою трансверсальною навичкою.

Інноваційне середовище також передбачає відкритість до міждисциплінарних колаборацій та вільний доступ до ресурсів – від сучасних лабораторій до цифрових платформ колективної роботи – що стимулює студентів до самоорганізації та ініціативності. Постійна підтримка творчого пошуку та толерантність до невдач на етапі моделювання створюють особливий мікроклімат, у

якому трансверсальні компетентності, такі як креативність та лідерство, розвиваються не під тиском дедлайнів, а внаслідок внутрішньої мотивації до вдосконалення професійного світу.

Системне впровадження принципу «помилка як інструмент розвитку» дозволяє змінити фокус освіти з формального накопичення оцінок на глибоке усвідомлення процесів прийняття рішень, що робить випускника технічного профілю психологічно готовим до викликів динамічного глобального ринку. У кінцевому підсумку, таке середовище стає живим інкубатором для формування цілісної особистості, яка володіє високою етичною відповідальністю та здатністю до постійного самовдосконалення через рефлексивний аналіз власної практичної діяльності (Столяренко Ок. & Столяренко Ол., 2025).

Висновки. Висновки проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що формування трансверсальних компетентностей у здобувачів технічного профілю є обов'язковою умовою їхньої конкурентоспроможності. Основними стратегіями, що забезпечують цей процес, визначено контекстне, проектне та рефлексивне навчання. Інтеграція цих стратегій у традиційні технічні дисципліни дозволяє подолати вузькопрофесійну обмеженість і підготувати фахівця, здатного до безперервного навчання та інноваційної діяльності.

Ефективна реалізація зазначених стратегій можлива лише за умови створення в закладах вищої освіти гнучкого інноваційного середовища, яке заохочує до інтелектуального пошуку та мінімізує страх перед помилкою. Важливим аспектом залишається трансформація ролі викладача, який має стати фасилітатором та коучем, здатним стимулювати студентів до міждисциплінарної взаємодії та глибокого самоаналізу. Узагальнення запропонованих підходів створює теоретичне підґрунтя для розробки нових освітніх програм, що гармонійно поєднують фундаментальну технічну підготовку з розвитком універсальних м'яких навичок.

Перспективи подальших дослідження у цьому напрямі можуть бути пов'язані з розробкою діагностичного інструментарію для вимірювання рівня сформованості трансверсальних навичок на різних етапах навчання.

Список використаних джерел

1. Биков В. Ю. Моделі систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2008. 484 с.

2. Глушко О. Трансверсальні компетентності в освіті: теорія та практика в європейському регіоні. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта*. 2023. С. 70–72. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736757/1/Comparative_2023_w-1-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B-71-73.pdf.

3. Ельбрехт Л.С. Психологічні аспекти формування м'яких навичок у майбутніх фахівців. *Науковий вісник*. 2019. № 4. С. 12–18.

4. Ничкало Н. Г. Трансформація професійної освіти в умовах глобалізації. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2017. Вип. 1. С. 7–15.

5. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

6. Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В. Пінаєва О. Ю. Інтеграція інтерактивних та практико-орієнтованих методів навчання як засіб підвищення освітніх результатів у професійній підготовці фахівців. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Електронне видання ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ, 2025. Вип. 2 (103). 629 с. С. 523–538. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-103.2025.34>.

7. Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти і виклики нашого часу. Нові горизонти освіти: досвід, реалії та перспективи: збірник матеріалів I Всеукраїнських педагогічних читань за міжнародної участі пам'яті професорки Євгенії Коваленко. 12 березня 2025 року. м. Ніжин. / За ред. Ю.Г. Новгородської, О. В. Самойленко. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя. 2025. 262 с. С. 105–108. URL: <http://www.ndu.edu.ua/storage/2025/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%20%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%202025%202.pdf>.

8. Столяренко Ок. В., Столяренко Ол. В. Виховання креативності та інноваційності у майбутніх технічних фахівців. Пріоритетні напрями досліджень в науковій та освітній діяльності: проблеми та перспективи: Збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Рівне, 23-24 жовтня 2025 р. / Редкол.: Р. П. Шустик та ін. Рівне: КЗВО «Рівненська медична академія» 2025 р. 415 с. С. 323–325.

9. Столяренко Ок. В., Столяренко Ол. В. Інформаційно-комунікаційні технології як нова парадигма культурної самоорганізації «Культура як феномен людського духу (багатогранність і наукове осмислення)»: збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнктів, м. Львів, 28 жовтня 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. 382 с.

10. Council of Europe/ECML (2021). Transversal competences in language education. Background paper. URL: <https://www.ecml.at/Portals/1/6MTP/project-hilden/documents/ECML-Transversal-competences-think-tank-background-paper-EN.pdf>.

11. Dzhurylo, A., Hlushko, O., & Shparyk, O. (2021). Innovative approaches to formulation and development of soft skills of secondary school students in the context of Ukraine's integration into the European education area. *Education: Modern Discourses*, (4), 2021. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-05>.

12. Heckman J. J. (2012). Hard evidence on soft skills. *Labour Economics*. Vol. 19, № 4. 2012. Pp. 451–464.

13. Kaplinskyi, V., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Berezyuk O., Chumak, M., & Hatezh N. (2024). Developing Future Teachers' Creativity as a Crucial Element of Systemic Work in the Neuropedagogical Environment. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, № 16(3). 375–385. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/16.3/898>.

14. Liliia Martynets, Nataliya Stepanchenko, Olena Ustyimenko-Kosorich, Serhii Yashchuk, Iryna Yelisieieva, Olga Groshovenko, Oleksandr Torichnyi, Olena Zharovska, Maya Kademiya, Svitlana Buchatska, Liudmyla Matsuk, Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olena Zarichna. (2020). Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*: Vol. 12. № 4 (2020). Pp. 222–239. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4>.

15. UNESCO Bangkok Office. (2016). *School and Teaching Practices for Twenty-first Century Challenges: Lessons from the Asia-Pacific Region. Regional Synthesis Report*. 2016. URL: <https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/filt=all/id=577>

References

1. Bykov, V. Yu. (2008). *Modeli system vidkrytoji osvity [Models of open education systems]: monohrafija. [Monograph]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

2. Ghlushko, O. (2023). *Transversaljni kompetentnosti v osviti: teorija ta praktyka v jevropejskomu rehioni [Transversal competencies in education: theory and practice in the European region]*. *Pedagoghichna komparatyvistyka i mizhnarodna osvita [Pedagogical Comparative Studies and International Education]*, 70–72. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736757/1/Comparative_2023_w-1-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B-71-73.pdf [in Ukrainian].

3. Eljbrekht, L. S. (2019). *Psykhologhichni aspektyuvannja mjakykh navychok u majbutnikh fakhivciv [Psychological aspects of soft skills formation in future specialists]*. *Naukovyj visnyk [Scientific Bulletin]*, (4), 12–18 [in Ukrainian].

4. Nychkalo, N. Gh. (2017). *Transformacija profesijnoji osvity v umovakh ghlobalizaciji [Transformation of professional education in the context of globalization]*. *Osvita doroslykh: teorija, dosvid, perspektyvy [Adult Education: Theory, Experience, Prospects]*, 1, 7–15 [in Ukrainian].

5. Ovcharuk, O. V. (2004). *Kompetentnisnyj pidkhid u suchasnij osviti: svitovyj dosvid ta ukrajinsjki perspektyvy [Competency approach in modern*

education: world experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

6. Stoliarenko, Ol. V., Stoliarenko, Ok. V., & Pinaieva, O. Yu. (2025). Integhracija interaktyvnykh ta praktyko-orientovanykh metodiv navchannja jak zasib pidvyshhennja osvity reuljtativ u profesijnij pidghotovci fakhivciv [Integration of interactive and practice-oriented teaching methods as a means of improving educational results in the professional training of specialists]. *Problemy osvity* [Problems of Education], 2 (103), 523–538. <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-103.2025.34> [in Ukrainian].

7. Stoliarenko, Ol. V., & Stoliarenko, Ok. V. (2025). Suchasni tendenciji rozvytku vyshhoji osvity i vyklyky nashogho chasu [Modern trends in the development of higher education and challenges of our time]. *Novi ghoryzonty osvity: dosvid, realiji ta perspektyvy* [New Horizons of Education: Experience, Realities and Prospects], 105–108. URL: <http://www.ndu.edu.ua/storage/2025/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%20%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%202025%202.pdf> [in Ukrainian].

8. Stoliarenko, Ok. V., & Stoliarenko, Ol. V. (2025). Vychovannja kreatyvnosti ta innovacijnosti u majbutnikh tekhnichnykh fakhivciv [Nurturing creativity and innovativeness in future technical specialists]. *Priorytetni naprjamy doslidzhenj v naukovij ta osvitnij dijalnosti: problemy ta perspektyvy* [Priority areas of research in scientific and educational activities: problems and prospects], 323–325 [in Ukrainian].

9. Stoliarenko, Ok. V., & Stoliarenko, Ol. V. (2025). Informacijno-komunikacijni tekhnologhiji jak nova paradyghma kuljturnoji samoorghanzaciji [Information and communication technologies as a new paradigm of cultural self-organization]. *Kuljtura jak fenomen ljudsjkogho dukhu* [Culture as a phenomenon of the human spirit], 269–271 [in Ukrainian].

10. Council of Europe/ECML (2021). Transversal competences in language education. Background paper. URL: <https://www.ecml.at/Portals/1/6MTP/project-hilden/documents/ECML-Transversal-competences-think-tank-background-paper-EN.pdf> [in English].

11. Dzhurylo, A., Hlushko, O., & Shparyk, O. (2021). Innovative approaches to formulation and development of soft skills of secondary school students in the context of Ukraine's integration into the European education area. *Education: Modern Discourses*, (4), 39–49 <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-05> [in English].

12. Heckman, J. J. (2012). Hard evidence on soft skills. *Labour Economics*, 19(4), 451–464 [in English].

13. Kaplinskyi, V., Stoliarenko, Ol., Stoliarenko, Ok., Berezyuk, O., Chumak, M., & Hatezh, N. (2024). Developing Future Teachers' Creativity as a Crucial Element of Systemic Work in the Neuropedagogical Environment. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 16(3), 375–385. <https://doi.org/10.18662/rrem/16.3/898> [in English].

14. Martynets, L., Stepanchenko, N., Ustymenko-Kosorich, O., Yashchuk, S., Yelisieieva, I., Groshovenko, O., Torichnyi, O., Zharovska, O., Kademiya, M., Buchatska, S., Matsuk, L., Stoliarenko, Ol., Stoliarenko, Ok., & Zarichna, O. (2020). Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 12(4), 222-239. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4> [in English].

15. UNESCO Bangkok Office (2016). *School and Teaching Practices for Twenty-first Century Challenges: Lessons from the Asia-Pacific Region. Regional Synthesis Report*. URL: <https://unevoc.unesco.org/home/TVETi-pedia+Glossary/filt=all/id=577> [in English].

.....

Оксана СТОЛЯРЕНКО

Oksana STOLIARENKO

ORCID 0000-0001-7080-0626

ORCID 0000-0001-7080-0626

*Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,
Вінницький національний
технічний університет,
(Вінниця, Україна)
E-mail: oksanny-81@ukr.net.*

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor, Vinnytsia National
Technical University,
(Vinnytsia, Ukraine)
E-mail: oksanny-81@ukr.net*

Олена СТОЛЯРЕНКО

Oksana STOLIARENKO

ORCID 0000-0002-1899-8089

ORCID 0000-0002-1899-8089

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту,
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
(Вінниця, Україна)
E-mail: olena-best@ukr.net*

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor,
Professor, Vinnytsia
Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
(Vinnytsia, Ukraine),
E-mail: olena-best@ukr.net*

Людмила МАГАС

Liudmyla MAGAS

ORCID 0009-0000-4218-9110

ORCID 0009-0000-4218-9110

*Старший викладач кафедри
іноземних мов,
Вінницький національний
технічний університет,
(Вінниця, Україна)
E-mail: ludmag71@gmail.com*

*Senior Lecturer,
Vinnytsia National
Technical University,
(Vinnytsia, Ukraine)
E-mail: ludmag71@gmail.com*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗДІЛІВ

колективної монографії:

«ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ»

Випуск 5.2026

(орієнтовний термін опублікування листопад 2026)

Вимоги до авторських рукописів

До друку приймаються наукові статті (розділи), які відповідають профілю видання.

Виклад статті повинен бути чітким, стислим, без повторень. **Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат і посилань.** Статті (розділи), оформлення яких не відповідає вказаним вимогам, не приймаються до друку.

Обсяг статті (розділу) – 15–40 сторінок, шрифт – Times New Roman, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, поля – усі 2 см, абзац – 1 см.

Орієнтовна вартість організаційного внеску **800** грн.

Мова публікацій: українська, англійська.

Матеріали статей (розділів) надсилати

на E-mail: intensiv3000@meta.ua

Viber 068 194 84 21 *Світлана Грищенко*

Увага! В статті допускається не більше п'яти авторів!

Обов'язкові елементи публікації

Індекс УДК (універсальний десятичний класифікатор) розташовують окремим рядком у лівому верхньому куті. Індекс УДК визначає автор.

Відомості про автора (авторів) вказують праворуч у наступному порядку: перший рядок – ім'я та прізвище автора; другий – номер ORCID, науковий ступінь і вчене звання; третій рядок – посада, місце роботи (повна назва); четвертий рядок – населений пункт, де живе або працює автор, та назва країни (зазначаються в дужках), e-mail. Ім'я та прізвище автора (авторів) виділяють напівжирним та курсивним накресленням, інші відомості – лише курсивом. Прізвище автора друкується прописними (великими) літерами. Номер ORCID визначає автор (<http://orcid.org/>).

Заголовок статті. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Заголовок друкується великими літерами окремим абзацом без відступів першого рядка з вирівнюванням по центру.

Анотація подається відповідно до побудови: характеристика основної теми, проблеми, мети, узагальнених результатів. Мінімальний обсяг анотації – **не менше 1800 друкованих знаків**. Обов'язкова вимога – належний рівень перекладу анотацій.

Ключові слова – слова з тексту матеріалу, які з точки зору інформаційного пошуку несуть змістовне навантаження. Ключові слова подаються у називному відмінку. Загальна кількість ключових слів – не менше трьох і не більше семи.

***Відомості про автора, заголовок статті, анотація та ключові слова подаються двома мовами: українською та англійською.**

Основна частина статті повинна містити такі структурні елементи: **постановка проблеми; аналіз останніх досліджень; методологія дослідження (або методика дослідження); мета статті (розділу); виклад основного матеріалу; висновки**. Усі частини статті повинні бути виділені.

Список використаної літератури завершує розділ і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Посилання на літературу слід подавати за допомогою не номерних, а дужкових посилань – шляхом вказування прізвища автора та року роботи у дужках, відділяючи номер сторінки двокрапкою (Дегтярьов, 2014: 12). Після списку використаних джерел подається «**References**». Транслітеровані посилання повинні містити тільки значущі для аналітичної обробки елементи (П.І.Б. авторів, назву першоджерела, вихідні дані). У списку літератури назви робіт на мовах, де використовуються нелатинізовані алфавіти, повинні бути перекладені англійською та поміщені у квадратних дужках; назви джерел повинні бути транслітеровані. У кінці слід вказати мову оригіналу у квадратних дужках.

Приклад транслітерації:

Маслов В. І. Наукові основи та функції управління загальноосвітніми навчальними закладами: навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2007. 150 с.

Maslov, V. I. (2007). *Naukovi osnovy ta funktsiji upravlinnja zaghajno-osvitnimy navchal'nymy zakladamy* [Scientific bases and functions of management of general educational institutions]: navchal'nyj posibnyk. [Tutorial]. Ternopilj: Aston [in Ukrainian].

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ (РОЗДІЛУ)

УДК 371.011(07)а

Олена МАКСИМОВА

ORCID (<http://orcid.org/>)

*Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
(Житомир, Україна)
E-mail:*

Olena MAKSIMOVA

ORCID (<http://orcid.org/>)
*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor,
Ivan Franko Zhytomyr State University
(Zhytomyr, Ukraine)
E-mail:*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

METHODICAL BASES OF HEALTH CARE COMPETENCE FORMATION OF PRESCHOOLERS

Анотація українською мовою 1800–2000 знаків.

Ключові слова:

Summary

Key words:

Текст. Текст. Текст.

Список використаних джерел

References

Наукове видання

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Випуск 4

*Свідоцтво про реєстрацію авторського права
«Північноукраїнська наукова платформа» № 110321.
Дата реєстрації 14 грудня 2021 року*

Технічний редактор
Комп'ютерна верстка
та макетування

О. Єрмоленко
О. Клімова

Підписано до друку 25.04.2026 р. Формат 60 x 84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 9,05.
Наклад 100 прим. Зам. № 0018.

ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. +38 (097) 385-28-13

Віддруковано ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
14035, м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40